

Бібліотека
української класики
„ДНІПРО“

ІВАН
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

ЕНЕЇДА
НАТАЛКА ПОЛТАВКА
МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

**БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИКИ
«ДНІПРО»**

У поемі класика
української літератури
І. П. Котляревського
сатирично змальовано
широку картину всіх верств
феодално-кріпосницького
суспільства
кінця XVIII — початку XIX ст.
У п'єсах «Наталка Полтавка»
і «Москаль-чарівник»
яскраво показано життя
і побут українського села.

**ІВАН
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ**

ЕПЕЇДА

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

Бібліотека
української класики
«Дніпро»

**ІВАН
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ**

ЕНЕЇДА

Поема

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

П'еса

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

П'еса

КИЇВ
Видавництво
художньої літератури
«ДНІПРО»
1987

84УкІ
К73

Редакційна колегія:
О. Т. ГОНЧАР, П. А. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ,
Б. І. ОЛІЙНИК, Л. М. НОВИЧЕНКО,
П. М. ВОРОНЬКО, Ю. М. МУШКЕТИК,
О. І. БАНДУРА

Передмова
Б. А. ДЕРКАЧА

Ілюстрації
АНАТОЛІЯ БАЗИЛЕВИЧА

Консультант
з художнього оформлення бібліотеки
Г. В. ЯКУТОВИЧ

К $\frac{4702590100-051}{M205(04)-87}$ 51.87

© Примітки. Видавництво «Дніпро», 1983 р.
© Передмова, художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1987 р.

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Велич і значення письменника вимірюються тим, наскільки глибоко коріння його творчості сягає народного життя і наскільки широко він відбиває передові ідеали свого часу. Ці вимоги народності і прогресивності мистецтва органічно втілені в художніх творах І. П. Котляревського, якому судилося започаткувати нову добу в українському письменстві.

Сформувавшись під впливом прогресивної суспільної думки, передових традицій національної літератури, сучасного російського і світового письменства, І. Котляревський виступив на літературній ниві як письменник-просвітитель і переконливо показав невичерпні можливості художнього слова, наголосивши при цьому на необхідності правдивого зображення дійсності.

У складних тогочасних суспільно-історичних умовах, у часи гострої кризи феодалного суспільства І. Котляревський написав свою славнозвісну «Енеїду» і одну з перлин української драматургії «Наталку Полтавку», проявляючи ідеями гуманізму, виразними демократичними тенденціями, непохитною вірою в перемогу добра над злом.

У чудовому ранньому сонеті «Котляревський» (1837) І. Франко образно порівняв першого класика нової української літератури з «орлом могучим», який піднявся із засніженої вершини і «крилом відбив» снігову брилу, що, покотившись по «склоні кам'яному», викликала могутню лавину і залунала «дужче грому»:

Так Котляревський у щасливий час
Українським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І огник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати¹.

¹ Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. I.— С. 143.

Іван Петрович Котляревський народився 9 вересня 1769 року в родині канцеляриста міського магістрату в Полтаві. Здобувши початкову освіту у місцевого дяка, у 1780 році він вступає до семінарії — єдиного навчального закладу в Полтаві, де наполегливо вивчає стародавні мови, німецьку і французьку, поетику, риторику, а також словесність, аптичну літературу, зокрема творчість Вергілія, Горація, Овідія, класичне і російське письменство, що безперечно впливало на формування естетичних смаків майбутнього письменника. Ще в юнацькі роки, захопившись віршуванням, до будь-якого слова він умів майстерно добирати дотепні і вдалі рими, за що його семінаристи прозвали «рифмачем».

Не закінчивши семінарії, І. Котляревський у 1789 році вступає на службу до Новоросійської канцелярії у Полтаві, а з 1793 року вчителює у поміщицьких родин на Полтавщині. Саме тут, перебуваючи в гущі життя народних мас, майбутній письменник бачить жорстокість поміщиків і тяжку підневільну працю селян. І. Котляревський, переодягнений у селянське вбрання, не раз відвідував зібрання народні і сам брав участь у них, пильно прислухався до розмов, записував пісні та легенди, вивчав мову, характер, обряди, вірування, перекази. В роки вчителювання у поміщицьких маєтках І. Котляревський починає працювати і над своєю бурлескно-трагестійною поемою «Енеїда».

З 1796 року І. Котляревський протягом дванадцяти років перебував на військовій службі. У цей час він завершує перші три частини «Енеїди», очевидно, пише і четверту, а також створює відому «Пісню на Новий 1805 год... князю Олексію Борисовичу Куракіну». «Енеїда» (перші три частини) набуває великої популярності. Вона поширюється в численних рукописних списках на Україні і за її межами. В 1798 році вона видається у Петербурзі на кошти конотопського по-

міщика М. Парпури, а в 1808 р. книговидавець І. Глазунов повторив усе видання. Обидва видання з'явилися без відома автора.

У 1806—1807 роках Котляревський бере участь у російсько-турецькій війні, особливо відзначившись у битвах під Бендерами та Ізмаїлом, за що був удостоєний бойових нагород.

На початку 1908 року поет виходить у відставку і їде до Петербурга, надіючись влаштуватись там на цивільну службу. Під час перебування в столиці він підготував до друку й видав 1809 р. свою поему в чотирьох частинах. 1810 року Котляревський повертається до рідної Полтави і працює наглядцем Будинку виховання дітей бідних дворян, у павчальному процесі якого основна увага приділялася викладанню загальноосвітніх предметів, вихованню учнів у дусі ідей гуманізму і справедливості. Високо оцінив педагогічну діяльність письменника декабрист М. М. Новиков та ін.

Коли почалася Вітчизняна війна 1812 року, І. Котляревський, охоплений загальним патріотичним піднесенням, бере діяльну участь у формуванні 5-го козацького полку в Хорольському повіті.

Повернувшись знову до педагогічної роботи, він продовжує працювати над «Енеїдою», багато сил і енергії віддає поживленню культурного життя Полтави, захоплюється ідеєю створення місцевого театру. У 1819 році на сцені полтавського театру вперше були поставлені п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», у яких з успіхом виступив молодий талановитий актор М. Щепкін, у викупі якого з кріпацтва брав найактивнішу участь Котляревський.

Перебуваючи на посаді директора полтавського театру у 1818—1821 роках, І. Котляревський, по суті, узяв на себе всі турботи, пов'язані з підготовкою репертуару, підвищенням його ідейно-художнього рівня. Не лишалися поза його увагою і побутові обставини артистів тощо.

У 1818 році І. Котляревський вступає до полтавської масонської ложі «Любов до істини» і в цьому ж році обирається членом харківського «Товариства аматорів красною письменства», а в 1821 році (за рекомендацією М. Гнедича) — почесним членом петербурзького «Вільного товариства аматорів російської словесності» — осередку декабристського літературного руху. На засіданнях цього товариства читалися і жваво обговорювалися надіслані І. Котляревським уривки з п'ятої частини «Енеїди», опубліковані у 1822—1823 роках на сторінках друкованого органу товариства «Соревнователь просвещения и благотворения». У примітці до другого уривка з «Енеїди» сповіщалося про те, що І. Котляревський повністю закінчив свою поему і має намір видати її окремим виданням. Отже перелицьована «Енеїда» врешті була завершена і тільки чекала свого видавця.

У 1827 році І. Котляревський стає ще й попечителем Полтавського благодійно-лікувального закладу і на цій посаді виявляє гуманне ставлення до простих людей, всіляко допомагає скривдженим і хворим.

У 1835 році І. Котляревський через хворобу залишає службу, але продовжує цікавитися громадським і літературним життям, підтримує творчі контакти з відомими діячами культури М. Гнедичем, О. Сомовим, Д. Бантишем-Каменським, приймає у себе О. Ізмайлова, В. Пассека.

В останні роки життя І. Котляревський, не маючи необхідних коштів, передає для публікації свої п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. І. Срезневському, а поему «Енеїда» — харківському видавцеві О. Волохінову.

Помер І. П. Котляревський 10 листопада 1838 року в Полтаві, де його і поховано на міському кладовищі під вітами розлогої тополі, як він і заповідав.

Літературна спадщина І. Котляревського порівняно невелика за обсягом, але за значенням у духовному

житті українського народу вона (особливо поема «Енеїда» і п'єса «Наталка Полтавка») стала справді епохальним явищем. Твори І. Котляревського знаменували початки нового творчого методу в національній літературі — реалізму.

Вже перші три частини «Енеїди» І. Котляревського (1798) відразу ж набули широкої популярності не тільки на Україні, а й у Росії. «Корінні росіяни,— зазначалося в «Отечественных записках» (1839),— що читали «Енеїду» Котляревського, хоч і наполовину розуміли її, все ж милувалися і чудовою мовою, і дотепністю автора, між тим як переробка «Енеїди» на великоруську мову Осипова, цілком їм доступна, нагайля глибокий сон. Така сила таланту!»

Повністю (у шести частинах) поема І. Котляревського побачила світ у 1842 році під назвою «Виргилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная И. Котляревским». Уже в самій назві автор звертає увагу читача на першоджерело своєї поеми — знамениту античну епопею Вергілія «Енеїда», яка була написана із суто політичною метою: в ній уславлювався абсолютизм і доводилося «божественне походження» римських імператорів. «Енеїда» Вергілія користувалася великим успіхом; вона була перекладена іншими мовами, служила взірцем для наслідування: поема «Лузіади» Камоенса уславлювала колоніальну політику Португалії (1572), поема «Генріада» Вольтера (1723) оспівувала родоначальника Бурбонів Генріха VI, поема «Россияда» Хераскова (1779) була присвячена взяттю Іваном IV Казані — останньому етапу боротьби росіян з татарськими завойовниками.

У XVII—XVIII ст. широкої популярності набуває бурлеск. Спочатку в Західній Європі, а потім і в Росії з'являється бурлескний жанр, пов'язаний з пародіюванням високої, урочистої тематики. Особливо зручною для бурлескно-травестійного пародіювання виявилася Вергілієва «Енеїда». З'явився цілий ряд «Перелицьова-

них «Енеїд» (Д. Лаллі, А. Блюмауера, М. Осипова), а також російських ірої-комічних поем, насамперед бурлескної поеми В. Майкова «Елисей, или Раздраженный Вакх», у якій відверто пародіювався класичний античний епос.

Бурлескно-травестійні твори були широко представлені у XVIII ст. і на Україні. У пародійних різдвяних і великодніх віршах-травестіях об'єктом висміювання виступають біблійні мотиви тощо. Бурлеск і травестія в розвитку українського історико-літературного процесу в цей час, безперечно, мали позитивне значення. О. Білецький слушно зауважив, що бурлескна (жартівлива) література стала перехідною ланкою від шкільно-церковної схоластики, що не відповідала вже новим духовним потребам українського народу, до світського, пізніше реалістичного письменства на Україні.

Остаточного удару церковній схоластиці завдала «Енеїда» І. Котляревського.

Пристаючи до опрацювання Вергілієвої «Енеїди», І. Котляревський використав тільки сюжетну канву античної епопеї. Певною мірою взірцем для нього була і «Вергилиева Энеида, вывороченная наизнанку» М. Осипова.

Якщо попередники і сучасники І. Котляревського, звертаючись до Вергілія, насамперед вдавалися до пародіювання його класичної епопеї, її образів, драматичних колізій тощо, то український поет свідомо ставав на інший шлях — він прагнув до «перелицювання», травестування римського оригіналу, переосмислення його патетичної тематики в підкреслено зниженій тональності. При цьому І. Котляревський відмовляється від багатьох епізодів, образів, ситуацій першоджерела. І водночас уводить нові життєві картини, наближає його до української дійсності, надає всьому твору народно-національного колориту. «Енеїда» І. Котляревського безсумнівно перевершує всі попередні травестії Вергілієвої епопеї, які «давно

відійшли до історико-літературного архіву» (О. Білецький).

У поемі І. Котляревського бурлеск набуває нових естетичних функцій — сміх його виходить за суто розважальні межі, він набирає нового призначення, проникаючи у сфери серйозні. Цілком у дусі естетики просвітительського реалізму І. Котляревський реалістичними мазками (зрозуміло, в гумористичних тонах) подає талановите художнє відтворення звичаїв, «народного побуту, народної психології. Об'єктивного критицизму український поет досягає у зображенні представників панівної феодально-поміщицької верхівки, виступаючи, по суті, поборником «мужичої правди», яку бачить у духовно здоровому житті народних мас. У своїй «Енеїді» І. Котляревський зачіпає основний соціальний конфлікт сучасної йому епохи, але, перебуваючи на суто поміркованих просвітительських позиціях, він, як і П. Гулак-Артемівський та інші письменники дошевченківської доби, не сягає далі морального осуду соціального зла і закликає до морально-етичного перевиховання суспільства, його членів в інтересах «общого добра»¹.

Під впливом нових віянь епохи розвитку капіталістичних відносин, все міцніючих вимог наближення літератури до життя народу, активізації реалістичного типу мислення, органічного засвоєння етичних уявлень «людей старих» І. Котляревський, вивертаючи «наизнанку» класичний античний оригінал, відмовляється від послуг традиційних «жеманних», «од старості сварливих муз»; він кличе нову музу — «веселу, гарну, молодую», і з її допомогою, насамперед слідуючи правді життя, майстерно змальовує широку художню палітру української національної дійсності у властивих їй суперечностях. Зважаючи на жанр поеми, І. Котляревський у зниженій яскраво гумористичній

¹ Яценко М. Т. Іван Котляревський. // Котляревський І. Твори.— К., 1982.— С. 26.

тональності, у душі народної сміхової культури подає життя і побут різних суспільних верств України кінця XVIII — початку XIX ст.

«Енеїда» — твір просвітительського реалізму, прийнятий справжнім гуманізмом. Всі свої симпатії в ній І. Котляревський віддає людині праці, покріпаченій, визискуваній, «бідній, нищій...». З гордістю говорить автор про героїчне минуле народу. Тут і згадки про жорстоку боротьбу з татарською ордою, і про Сагайдачного, про битву «під Бендер'ю» і про знамениту Полтавську баталію 1709 року, в якій брали участь об'єднані російські і українські полки, і про народного героя Максима Залізняка. Оспівуючи патріотизм народу, возвеличуючи героїчні національні традиції, І. Котляревський не раз закликає співвітчизників до виконання високого громадського обов'язку — до захисту рідної вітчизни:

Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильніша від гармат...

Перенісши події з античного світу на український ґрунт (у поемі фігурують міста і села Полтавщини, земляки автора — Мусій Вернигора, Тигренко; у пеклі Еней зустрічає «своїх» — «Педька, Терешка, Шеліфона, Панька, Охріма і Харка...»); виступають вони і під античними псевдонімами, переодягнувши троянців і латинян в одяг українського козацтва XVIII ст., І. Котляревський з неповторним добродушним лукавим гумором і теплотою розповідає про військові мандрі Енея і троянського війська, про загартовані у боях з ворогом славні «полки козацькі».

Еней і його «ватага» — з одного боку, це відчайдушні гулятьї, «розбишаки», «харцизяки», які, не знаючи втоми, і б'ються, і п'ють, і «женихаються», а з другого — вони наділені поетом кращими рисами козацької вдачі, показані такими, якими подавало їх народне світобачення, фольклорні легенди, пісні, перекази.

Це — справжні воїни, сміливі й відважні, люди високої доблесті й бойової мужності. Поет уславлює їх бойове побратимство, героїку, самовідданість; він утверджує велич українського народу, його волелюбні устремління і життєлюбство. І. Котляревський зумів подати узагальнений образ українського народу з його високими моральними якостями, з його волелюбністю і любов'ю до своєї батьківщини, з його життєрадісністю і оптимізмом. Цей образ і є головним героєм його невмирущої «Енеїди».

«Енеїда» І. Котляревського — це суцільна симфонія сміху, естетична природа якого органічно пов'язана з попередньою бурлескно-травестійною традицією української літератури, з народною сміховою культурою (казкою, небилицею, анекдотом тощо), з громадянським критицизмом прогресивної російської просвітительської літератури другої половини XVIII — початку XIX ст., зокрема з сатиричними творами М. Фонвізіна, М. І. Новикова, І. Крилова. Сміх автора «Енеїди» відсвічується різними гранями, залежно від різних об'єктів зображення. Змальовуючи Енея і троянців, цих розбишак і «голодранців», у найкомічніших ситуаціях, автор показує їх у бурлескних тонах, щедро вдається до гіперболічно-гротескних прийомів, доброзичливої і добродушної іронії.

Багато уваги приділяє І. Котляревський зображенню негативних типів верхівки тогочасного суспільства. Перед читачем проходить ціла галерея величних богів і богинь (Зевс, Юнона, Венера, Нептун, Еол та ін.), під маскою яких поет розкриває внутрішнє єство феодално-поміщицької верхівки з усіма її мерзенно-відразливими рисами — інтриганством, хабарництвом, самодурством, продажністю, зневажливим ставленням до трудящої людини (приміром, «суча дочка» Юнона просить бога вітрів Еола наробити лиха Енеєві і за це обіцяє йому хабара — «дівку чорнобриву», «смачную, гарну, уродливу»). Взагалі хабарництво, як і інші пороки, для вершителей людської долі — богів і земних

можновладців — цілком природне явище. На бажання Енея одвести його в пекло до батька, Сівілла відверто заявляє:

Коли сю маєш ти охоту
У батька в пеклі побувати,
Мені дай зараз за роботу...

З неприхованим гнівом зображує І. Котляревський життя й побут і земних «владик» — представників поміщицько-кріпосницьких верств, самодержавно-бюрократичного апарату — це й «старий скупивдя» Латин, що «дрижав, як Каїн, за алтин», і гульвіса Турн, що «по воєнному звичаю» п'є чай з сивухою і «топить печаль в питейном домі», і панич Авентій, «добродій песиків і сучок...». Паразитизм, лицемірство, зажерливість, крутість, здирство в однаковій мірі характерні і типові як для небесних, так і для земних героїв твору.

У показі пекла найяскравіше виявились антикріпосницькі тенденції автора. Тут ми бачимо і панів-кріпосників, які «людям льготи не давали і ставили їх за скотів», і зажерливих «ченців, попів, і крутопопів», які за гривнями ганялись. До пекла потрапили також і «купчики проворні», що їздили по ярмарках і «на аршинець на підборний поганий продавали крам». Соціально-викривальні оцінки даються й іншим мешканцям пекла: «десятським, соцьким», «проклятим писарям», «суддям і стряпчим безтолковим».

Звертаючись до народної творчості, фольклорних поетичних прийомів, епітетів, порівнянь, до засобів створення комічного ефекту (іронія, гротеск, гіпербола тощо), І. Котляревський значно підсилював зневажливий, «низький» стиль бурлеску при зображенні небесних і земних «державців»: якщо у Вергілієвій «Енеїді» бог Нептун поважно мчався в колісниці, то у І. Котляревського він, «миттю осідлавши рака, схвативсь на його, як бурлака, і вирнув з моря, як карась»; «Борей недуж лежить з похмілля...»; «Зевес тоді кружав сивуху і оселедцем заїдав...» та ін.

Однією з характерних ознак новаторства І. Котляревського в «Енеїді» є її тісний органічний зв'язок з фольклором, з українським народним гумором.

Поема вражає своєю витонченістю у зображенні побуту і звичаїв різних суспільних верств української дійсності, у чому виявилися характерні особливості її народності. Картини традиційних народних гулянь, свята, ігри й танці, звичаї і повір'я, одяг, прикмети, ворожіння, сцени вечорниць у пеклі, народні страви тощо виписані з цілковитою достовірністю і наочністю. Наведемо лише кілька прикладів. Еней після бенкетування у Дідони постає в одязі її чоловіка-небіжчика: на ньому «штани і пара чобіток, сорочка і каптан з китайки, і шапка, пояс з каламайки, і чорний шовковий платок»; Дідона причепурилась по-святковому: «Взяла кораблик бархатовий, спідницю і корсет шовковий і начепила ланцюжок; червоні чоботи обула, та і запаски не забула, а в руки з вибійки платок». Венера, направляючись до «Зевса на ралець», одягла «очіпок грезетовий і кунтуш з усами люстровий». У сцені бенкетування у Дідони знаходимо яскравий опис різних «грищ»: «в хрещика», «в горюдуба», «в хлюста, в пари, в візка» та ін. Тут названі також і народні танці та інструменти: «Бандура горлиці бриньчала, сопілка зуба затинала, а дудка грала по балках; санжарівки на скрипці грали...» У тіві ж Дідони «їли рознії потрави, і все з полив'яних мисок, і самі гарнії приправи з нових кленових тарілок:

Свинячу голову до хрину
І локшину на переміну;
Погім з підлевою індик;
На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці, путрю, квашу
І з маком медовий шулик».

У поемі відтворено і таке характерне для тих часів явище, як чумакування, широко відображено народні обряди, зокрема поминки (по Анхізові), похорони

(Палланта), ворожіння (попи ворожать Енеєві по нутрощах забитих тварин), забобонне лікування (переляканого Енея «насилу баби одшентали») тощо. Автор широко використовує народні повір'я про жінку-відьму, яка опівночі літала на вінику, розповідає про страждання грішників у пеклі, де вони, у відповідності до народних уявлень, печуться на вогні, киплять у смолі тощо.

В «Енеїді» є чимало і народних легенд, жартів, пісень, казкових образів: скатерть-самобранка, килим-самоліт, чоботи-сороходи, кобиляча голова, баба-яга (Сівілла). Казкова творчість, приказки і прислів'я органічно вплітаються в художню тканину твору, увиразнюють характеристику образів, різних комічних ситуацій, а нерідко і просто пожвавлюють колоритний живопис твору.

Загальна жартівлива тональність «Енеїди» І. Котляревського досягнута також завдяки багатству мовно-стилістичних засобів. Автор майстерно користується таким гумористичним прийомом, як латинсько-український жаргон (макаронічна мова): старший Енеїв посол такую «рацію сказав» Латину: «Енеус ностер магнус панус і славний троянорум князь шмагляв по морю, як циганус...» і т. п.

Комізм твору посилюється і таким засобом, як бурсацька «тарабарщина» (чудернацька «вивернута» мова шляхом неприродного поєднання різних складових частин окремих слів («Борщів як три не поденькуєш, на моторошній засердчить»), майстерним нагромадженням слів однорідної семантичної структури.

Вергілієва епопея відповідно до її урочистого стилю, патетики була написана гекзаметром; І. Котляревський же, «перелицьовуючи» римський оригінал, пише свою «Енеїду» чотиристопним ямбом. Звідси загальний дзвінкий, грайливий, бадьорий тон повісткування його поеми. Цікаво, що саме І. Котляревський першим в новій українській поезії здійснив остаточний перехід до силабо-тонічної системи віршування.

«Енеїда» І. Котляревського засвідчувала також величезні можливості творення українського письменства рідною мовою. Її автор заклав міцні підвалини літературної мови на народній основі, на які спирався і великий Шевченко, розвиваючи і утверджуючи українську мову як літературну національну мову, і першим підніс її до рівня найрозвиненіших мов світу. Але «Енеїда» була і залишалась якісно новим естетичним явищем українського історико-літературного процесу кінця XVIII і перших десятиліть XIX ст. і стала, за визначенням О. Білецького, не лише епілогом стародавньої української літератури, а й блискучим прологом нового демократичного письменства XIX ст. Вона здобула широке визнання прогресивного крила української і російської громадськості — її високо цінували декабристи, О. Герцен, В. Белінський, М. Гоголь, Т. Шевченко, М. Коцюбинський, П. Грабовський, І. Франко, М. Горький...

Виникнувши на ґрунті реальної української дійсності і життєдайних фольклорних джерел, творчо успадкувавши художні досягнення російської і світової культури, «Енеїда» високо піднесла національну самосвідомість народних мас, їх гуманізм і патріотизм, їх одвічні прагнення до справедливості і добра на землі.

Інтерес до театру зародився у І. Котляревського рано; він любив бувати на виставах мандрівних театральних труп, брав участь у аматорських виставах на сценах приватних театрів, де виконував окремі ролі в комедіях Я. Княжнина та ін. Періодично він організовував постановки п'єс і силами вихованців Будинку виховання дітей бідних дворян. Досить показовим для І. Котляревського-просвітителя було здійснення ним у цьому Будинку в 1816 році постановки п'єси «Тріумф» І. Крилова. Ця сатирична комедія, через онімечення самодержавства епохи Павла I і в'їдливого осуд за-

силля в Росії тупоголового реакційного пруссацтва, була категорично заборонена цензурою. Комедію-памфлет «Тріумф» І. Котляревський переписав для себе у Петербурзі і привіз до Полтави. П'єса йшла на сценах деяких аматорських театрів на Україні, зокрема з ініціативи В. Капніста в маєтку Д. Трощинського в селі Кибинцях на Полтавщині.

На початку XIX ст. на Україні починають з'являтися постійнодіючі театри (в Росії вони були відомі вже в другій половині XVIII ст.) — у Києві, Харкові, Одесі та інших великих містах. У 1818 році такий театр організовується і в Полтаві, репертуар його був досить різноманітний і загалом прогресивний. Крім перекладних творів західноєвропейських письменників, до нього входили і популярні на ті часи драматичні твори російських авторів. Завдяки турботам І. Котляревського та М. Щепкіна провідне місце в репертуарі театру посіли комедії «Недоросль» Д. Фонвізіна, «Ябеда» В. Капніста, «Урок дочкам» І. Крилова та ін.

Виявляючи глибокий інтерес до російської і світової драматургії і театру, Котляревський і Щепкін добре усвідомлювали, що настав час створення українського національного театру і драматургії. Першою її ластівкою стала «Наталка Полтавка» І. Котляревського, показана на сцені в 1819 році, тоді ж був написаний і «Москаль-чарівник». Поява цих п'єс мала велике новаторське художньо-естетичне і загальнокультурне значення, вона знаменувала народження нової української національної драматургії. Створюючи їх, І. Котляревський ішов насамперед від реальної дійсності, від народного життя; водночас він продовжував літературну демократичну традицію старого національного театру (інтермедій і вертепу), а також використовував досвід кращих російських драматургів.

Свої п'єси І. Котляревський назвав «малоросійськими операми». Справді, на них відчутний вплив російських так званих комічних опер, які протистояли драматургії класицизму. Головними персонажами цих

опер були, як правило, представники «нижчих» прошарків суспільства, найчастіше селяни.

При написанні «Наталки Полтавки» І. Котляревський орієнтувався на ті російські комічні опери й комедії, у яких з демократичних просвітительських позицій зображувалося життя людини праці, її високі душевні якості і навіть дух бунтарства. Прогресивна російська драматургія того часу, зокрема її комічна опера в її кращих зразках, позитивно вплинула на формування І. Котляревського-драматурга, його ідейно-естетичних поглядів.

Спорідненість «Наталки Полтавки» з кращими російськими комічними операми виявилася як в ідейно-тематичних аспектах, так і в загальносюжетних ситуаціях, окремих прийомах творення образів-персонажів, у широкому використанні фольклорної стихії і, врешті, в традиційній сюжетній розв'язці — щасливому фіналі. «Наталка Полтавка» стала цілком оригінальним самобутнім твором, «праматір'ю українського театру», п'єсою, сила і чаруюча краса якої «в простоті, в правді і найголовніше — в любові автора до свого народу, любові, котра з серця Івана Петровича Котляревського перейшла на його утвір»¹.

Очевидно, поштовхом до написання «Наталки Полтавки» була постановка на сцені полтавського театру в 1818 році популярної опери-водевіля «Казак-стихотворец» відомого російського драматурга О. Шаховського. Звертаючись до історичних подій, до «малоросійського життя», української пісенної творчості, мови, О. Шаховської, по суті, спотворював, перекручував їх. Ось чому прогресивна критика, як російська, так і українська, загалом негативно поставилась до «Казака-стихотворця».

«Наталка Полтавка» була написана до певної міри як протиставлення «Казаку-стихотворцю», з полемічною метою: вказати на її псевдонародний характер.

¹ Карпенко-Карий І. (Тобілевич І.). Твори: У 3 т. — К., 1961. — Т. 3. — С. 179.

Виступаючи проти фальшивої тенденційності в зображенні життя, побуту українського села, національних звичаїв народу, проти трактування української мови як «мужичої», І. Котляревський устами своїх героїв засуджує ідейно-творчі засади автора «Казака-стихотворця», який «взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого».

Іван Франко, маючи на увазі кращі твори нового українського письменства, починаючи з І. Котляревського, відзначав, що це письменство «стає чимраз ближче до реального життя, чимраз відповідніше до його потреб. І мовою, і способом вислову воно наближається чимраз більше до живого народу, охоплює всі його верстви, входить чимраз глибше в душу народну, двигав думку, піднімає ідеали, збільшує засоби духовної сили для боротьби за ті ідеали»¹. Тенденція наближення літератури до народного життя, її дійова просвітительська активність є органічно властивою особливістю суспільно-естетичних поглядів І. Котляревського і досить виразно й прозоро пронизує всю ідейно-художню змістовність його «Наталки Полтавки».

Порівняно з «Енеїдою» «Наталка Полтавка» була дальшим важливим кроком І. Котляревського по шляху реалізму й народності. Звільнившись від традицій бурлескного жанру і взявши «живцем фігури з місцевого народного життя» (І. Франко), письменник глибоко й об'єктивно розкриває характери, турботи і сподівання своїх героїв на фоні тогочасних суспільних обставин.

В основу п'єси «Наталка Полтавка» покладено типовий побутовий конфлікт, але розгортається він на цілком соціальному ґрунті.

З надзвичайною щирістю і теплотою змальовує І. Котляревський представників «нижчого» стану. В центрі уваги драматурга — образ Наталки, простої сільської дівчини. Вона працьовита, розумна, скромна,

¹ Франко І. Твори: У 50 т.— Т. 38.— С. 7.

самовіддано любить матір, поважає старших. Проте ніжна й соромлива дівчина, коли це потрібно, виявляє мужність і рішучість. Вона здатна захистити свою гідність, наполеглива у боротьбі за своє щастя. Наталка добре усвідомлює соціальну нерівність між бідною селянкою і багатієм возним. «Ви пан,— говорить вона возному,— а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду». Наталка розуміє, що шлюб з матеріального розрахунку не принесе їй щастя, багатство не вабить її, і на залицяння возного вона рішуче відповідає, що, одружившись з простою бідною дівкою, він «буде дивитися на неї з презирством і обходитися з неповагою, і у пана така жінка буде гірше наймички... буде кріпачкою». Щоб заспокоїти матір, Наталка врешті йде на самопожертву і дає згоду на шлюб з возним. У цей час повертається її коханий Петро, і Наталка знаходить у собі сили порушити традиційні обрядові канони.

Образ Наталки розкривається у діях, вчинках, у суперечностях, у конфлікті з суспільною мораллю тогочасної дійсності. Вона перемагає, зберігши особисту незалежність, почуття людської гідності, своє право на щастя в середовищі, де мірилом усього є лише матеріальний розрахунок.

Головна героїня п'єси — велике творче відкриття І. Котляревського; письменник, успішно долаючи схематизм, штучність канонів комічної опери при зображенні селянок, створив глибоко життєвий, типовий характер жінки-трудівниці у конкретних тогочасних обставинах.

З щирою авторською симпатією і реалізмом виписаний образ прибитої горем та матеріальними нестатками матері Наталки, яка безмежно любить свою дочку, бажає їй щастя, але цілком безпорадна перед «невблаганною долею».

Коханий Наталки Петро — бідний парубок, наймит-бурлака. Він чесний, щирий, глибоко любить Наталку. Однак Петру не вистачає сміливості й рішучості, нато-

мість — пасивність, слабодухість, християнське смирення. Він не наважується порушити традиції, станіві умовності і під натиском обставин схиляється перед «лихою долею», готовий на самопожертву заради «щастя» Наталки. У змалюванні образу Петра І. Котляревський віддав певну данину літературній сентиментальній традиції, відповідно до якої селяни всупереч життєвій правді зображувалися «ідеальними» носіями доброчинності.

Реалістично подано у п'єсі й образ Миколи, людини «без роду, без племені, без талану і без приюту». Він такий же бідняк-сирота, як і Петро. Проте цьому сповненому сил і енергії парубку властиві почуття незалежності, товаришкості, оптимізму, волелюбності. Життєрадісний і веселий Микола глибоко співчуває бідним і знедоленим, намагається всіляко допомогти Наталці і Петру, він здатний до протесту проти ненависних йому «п'явок людських», в'їдливо глузує з сільської старшини й чиновництва. Микола виступав і виразником поглядів самого І. Котляревського.

Селянам властиві кращі риси народного характеру, високі моральні якості, волелюбність, патріотизм. Їм І. Котляревський протиставляє дрібних багатіїв возного та виборного. Але при створенні цих типів письменник значною мірою подолав — і в цьому виявилось його новаторство — схематизм, прямолінійність у зображенні традиційних хапуг і здириків. Він перший в українській літературі тонко, з життєвою вірогідністю, у гумористично-сатиричних тонах розкриває в образах Тетерваковського і Макогоненка всю мерзенність властей імущих, які ніби й бажають простій людині добра й благополуччя. Насправді ж кожен з них — це тип хижака, який, прикриваючись зовнішньою доброчливістю, прагне урвати для себе якомога більше.

Життєве кредо Тетерваковського і Макогоненка виразно сформульоване драматургом у пісні «Всякому городу нрав і права», переробленій ним із сатиричної пісні Г. Сковороди:

Всякий, хто вище, той нижчого гне,—
Дужий безсильного давить і жме,
Бідний багатого певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Фольклорні мотиви і пісні, якими насичена п'єса, сприяють глибшому розкриттю ідейного змісту твору, внутрішнього світу його персонажів. Пісні фольклорного походження, як і створені на їх основі самим І. Котляревським («Віють вітри», «Ворскло — річка невеличка», «Ой я дівчина полтавка» та ін.), надають п'єсі щирості, ліричного колориту, вони посилюють народність самого твору, надають йому національної самобутності.

І. І. Срезневський особливо наголошував на народності «Наталки Полтавки», на її неоціненному значенні в історії розвитку нової української драматургії («Украинский сборник», 1838).

«Наталка Полтавка» — перша класична українська п'єса в дусі просвітительського реалізму, з помітно виявленою тенденцією до романтизму, ця «свіжа, незаймана квітка народної поезії» («Отечественные записки», 1839), відкрила нові широкі можливості для ідейно-художнього зростання нової української драматургії, заклала основи національного театрального репертуару, визначала його подальші шляхи і перспективи.

Рисами реалізму й народності позначена також п'єса «Москаль-чарівник». Сам письменник назвав її оперою, але за жанровими ознаками це скоріше водевіль.

Побутовий конфлікт, покладений в основу «Москаля-чарівника», дуже популярний у багатьох народних піснях і анекдотах. Але традиційний сюжет про зрадливу жінку та її недоумкуватого чоловіка знайшов у І. Котляревського нове, оригінальне вирішення.

Весела й дотепна Тетяна та її добродушний і дещо наївний чоловік Михайло — чесні, щедрі душею люди, нездатні до лицемірства.

Хоча Тетяна у відсутність свого чоловіка і дозволяє Финтикові учащати до неї, навіть запрошує до себе «на пряжену ковбасу, печену курку і пляшечку запіканої», але робить вона це з наміром: провчити розбещеного панича-залицяльника.

Здоровий розум, почуття власної гідності Тетяни виявляються також у її стосунках з солдатом, якого автор п'єси наділяє спритністю, винахідливістю, доплетністю. З'явившись у хаті Тетяни, солдат своїм удавано суворим виглядом хоче залякати господиню. Але це не вдається «служивому»; Тетяна розвінчує його дещо зверхнє (хоча і в гумористичному ракурсі) ставлення до «мужиків». «Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі,— звертається вона до солдата.— Якби я не жінкою була, може б, була лучшим солдатом, як ти». Автор устами солдата у засудженні негідних вчинків Финтика, «сорванца», «бумажного шалуна», «крючка», виносить присуд усій канцелярсько-крюкотворській «братії»: «Смотри-ка, чтоб от скуки не завелись крюкотворные шапши. Вить ваше братье — крапивное семя. У вас совесть купоросом подправлена...»

Канцелярист Финтик, здобувши деяку освіту в місті, пишається своєю «письменністю», соромиться свого «мужицького» походження, не може «без стыда и не покрасневшись называть матушкою просто одетую старуху» — рідну матір. Лакейська «цивілізація» невігласа Финтика виявляється і в його зневажливому ставленні до народних пісень, мови.

П'єса «Москаль-чарівник» відзначається майстерною драматургічною побудовою; вона сповнена народного гумору і пісенності. Але ідейно-художній рівень водевіля дещо знижує неприхована моралізаторська тенденція.

Драматичні твори І. Котляревського з великим захопленням сприймали на Україні і в Росії. В утвердженні демократичного гуманістичного пафосу «На-

талки Полтавки» і «Москаля-чарівника», донесенню їх до глядача визначну роль відіграв М. Щепкін, який життєво правдивим трактуванням ролей Макогоненка і Чупруна не тільки забезпечував небувалий успіх на театральній сцені цим першим творам української національної драматургії, а й допомагав російському глядачеві глибше пізнати Україну, її трудолюбивий народ, його побут, звичаї.

Поетичне слово першого класика української національної літератури назавжди ввійшло в багатющу скарбницю вітчизняної класичної культури. Органічно поєднавши в собі надбання української і світової культури, багатівікові народні традиції, творчість І. Котляревського реалістично відбила ряд істотних рис української суспільно-політичної дійсності кінця XVIII — початку XIX ст., з демократичних просвітельських позицій відобразила життя покріпаченого трудового народу з його одвічними волелюбними сподіваннями і патріотичними почуттями, уславила духовну красу і гуманізм людини праці. Вона знаменувала собою історичний злам у розвитку українського письменства, відкривала його якісно новий етап. Шляхом І. Котляревського пішли кращі представники української літератури, піднісши її до вершин світової класики.

Тарас Шевченко, оцінюючи велич громадянського і літературного подвигу І. Котляревського в історії світового письменства, писав:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

І ці патхненні слова великого Кобзаря стали дійсно пророчими. Минають роки, століття, а художні творіння поборника за передові ідеали та прогрес загально-

людської культури залишаються безсмертними і нев'я-
нучими. «Іван Котляревський,— підкреслював Олесь
Гончар,— належить до тих довгожителів планети, які
разом із витворами свого духу впевнено переступають
рубежі сторіч, далеко йдуть за межі їм відміряного
часу. Два століття живе на світі безсмертний автор
«Енеїди» й «Наталки Полтавки», поет, веселий мудрець,
в якому мовби уособився оптимізм народу, його ду-
жий, не підвладний смуткові дух, патріотичне чуття,
обдарованість, моральна чистота».

Борис ДЕРКАЧ

ЕНЕЇДА

ЧАСТИНА ПЕРША *

Еней був парубок моторний ¹
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятійший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою ²,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців ³,
П'ятами з Трої наживав.

Він, швидко поробивши човни,
На синє море попускав,
Троянців насаджавши повні,
І куди очі почухрав.
Но зла Юнона ⁴, суча дочка,
Розкудкудакалась, як квочка, —
Енея не любила — страх;
Давно уже вона хотіла,
Його щоб душка полетіла
К чортам і щоб і дух не пах.

Еней був тяжко не по серцю
Юноні — все її гнівив;
Здававсь гірчійший їй від перцю,
Ні в чім Юнони не просив;
Но гірш за те їй не любився,
Що, бачиш, в Трої народився
І мамою Венеру звав ⁵;
І що його покійний дядько,
Паріс, Пріамове дитятко ⁶,
Путивочку Венері дав ⁷.

* Див. примітки в кінці книги. (Ред.)

Побачила Юнона з неба,
Що пан Еней на поромах;
А те шепнула сука Геба...⁸
Юнону взяв великий жах!
Впрягла в гринджолята павичку,
Сховала під кибалку мичку⁹,
Щоб не світилася коса;
Взяла спідницю, і шнурівку¹⁰,
І хліба з сіллю на тарілку,
К Еолу мчалась, як оса¹¹.

«Здоров, Еоле, пане-свату!
Ой, як ся маєш, як живеш? —
Сказала, як ввійшла у хату,
Юнона.— Чи гостей ти ждеш?..»
Поставила тарілку з хлібом
Перед старим Еолом-дідом,
Сама же сіла на ослін.
«Будь ласкав, сватоньку-старику!
Ізбий Енея з пантелику,
Тепер пливе на морі він.

Ти знаєш, він який суціга¹²,
Паливода і горлоріз;
По світу як іще побіга,
Чиїхсь багацько вилле сліз.
Пошли на його лихо зле,
Щоб люди всі, що при Енеї,
Послизли, і щоб він і сам...
За сеє ж дівку чорнобриву,
Смачною, гарну, уродливу
Тобі я, далєбі, що дам».

«Гай, гай! Ой, дей же його кату! —
Еол насупившись сказав.—
Я все б зробив за сюю плату,
Та вітри всі порозпускав:
Борей недуж лежить з похмілля¹³,

А Нот поїхав на весілля,
Зефір же, давній негодай,
З дівчатами заженився,
А Евр в поденщики найнявся,—
Як хочеш, так і помишляй!

Та вже для тебе обіщаюсь
Енеєві я ляпас дати;
Я хутко, миттю постараюсь
В трістя його к чортам загнати.
Прощай же! Швидче убирайся,
Обіцянки не забувайся,
Бо послі, чуєш, нічирк!
Як збрешеш, то хоча надсядся,
На ласку послі не понадся,
Тоді від мене возьмеш чвирк».

Еол, оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій будь погоді...
Якраз на морі і гора!
Все море зараз спузирило,
Водою мов в ключі забило,
Еней тут крикнув, як на пуп;
Заплакався і заривався,
Пошарпався, увесь подрався,
На тім'ї начесав аж струп.

Прокляті вітри роздулися,
А море в лиха аж реве;
Слізьми троянці облилися,
Енея за живіт бере;
Всі човники їх розчухрало,
Багацько війська тут пропало;
Тоді набрались всі сто лих!
Еней кричить, що «я Нептуну ¹⁴
Півкопи грошей в руку суну,
Аби на морі штурм утих».

Нептун іздавна був дряпичка ¹⁵,
Почув Енеїв голосок;
Шатнувся зараз із запічка,
Півкопи для його кусок!..
І, миттю осідлавши рака,
Схвативсь на його, мов бурлака,
І вирнув з моря, як карась.
Загомонів на вітрів грізно:
«Чого ви гудете так різно?
До моря, знаєте, вам зась!»

От тут-то вітри схаменулись
І ну всі драла до нори;
До ляса мов ляхи шатнулись ¹⁶
Або од їжака тхори.
Нептун же зараз взяв мітелку
І вимів море, як світелку,
То сонце глянуло на світ.
Еней тогді як народився,
Разів із п'ять перехрестився;
Звелів готовити обід.

Поклали шальовки соснові,
Кругом наставили мисок;
І страву всякую, без мови,
В голодний пхали все куток.
Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глитали
І брагу кухликом тягли;
Та і горілочку хлистали,—
Насилу із-за столу встали
І спати послі всі лягли.

Венера, не послідня шльоха,
Проворна, враг її не взяв,
Побачила, що так полоха
Еол синка, що аж захляв;
Умилася, причепурилась

І, як в неділю, парядилась,
Хоть би до дудки на танець!
Взяла очіпок грезетовий ¹⁷
І кунтуш з усами люстровий,
Пішла к Зевесу на ралець ¹⁸.

Зевес тогді кружав сивуху
І оселедцем заїдав;
Він, сьому випивши восьмуху,
Послідки з кварти виливав.
Прийшла Венера, іскривившись,
Заплакавшись і завіскрившись,
І стала хлипать перед ним:
«Чим пред тобою, милий тату,
Син заслужив таку мій плату?
Ййон, мов в свинки, грають їм ¹⁹.

Куди йому уже до Риму?
Хіба як здохне чорт в рові!
Як вернеться пан хан до Криму ²⁰,
Як жениться сич на сові.
Хіба б уже та не Юнона,
Щоб не вказала макогона,
Що й досі слухає чмелів!
Коли б вона та не бісилась,
Замовкла і не комизилась,
Щоб ти се сам їй ізвелів».

Юпітер, все допивши з кубка,
Погладив свій рукою чуб:
«Ох, доцю, ти моя голубка!
Я в правді твердий так, як дуб.
Еней збудує сильне царство
І заведе своє там панство;
Не малий буде він панок.
На панщину весь світ погонить,
Багацько хлопців там наплодить
І всім їм буде ватажок.

Заїде до Дідони в гості ²¹
І буде там бенкетовать;
Полюбиться їй він мосці
І буде бісики пускати.
Іди, небого, не журися,
Попонеділкуй, помолися,
Все буде так, як я сказав».
Венера низько поклонилась
І з панотцем своїм простиласть,
А він її поціловав.

Еней прочумався, проспався
І голодрабців позбирав,
Зо всім зібрався і уклався,
І, скільки видно, почухрав.
Плив-плив, плив-плив, що аж обридло,
І море так йому огидло,
Що бісом на його дививсь.
«Коли б,— каже,— умер я в Трої,
Уже б не пив сеї гіркої
І марне так не волочивсь».

Потім до берега приставши
З троянством голим всім своїм,
На землю з човнів повстававши,
Спитавсь, чи є що їсти їм?
І зараз чогось попоїли,
Щоб на путі не ослабіли;
Пішли, куди хто запопав.
Еней по берегу попхався,
І сам не знав, куди слонявся,
Аж гульк — і в город причвалав.

В тім городі жила Дідона,
А город звався Карфаген,
Розумна пані і моторна,
Для неї трохи сих імен:
Трудяща, дуже працьовита,

Весела, гарна, сановита.
Бідняжка — що була вдова;
По городу тогді гуляла,
Коли троянців повстрічала,
Такі сказала їм слова:

«Відкіль такі се гольтіпаки? ²²
Чи рибу з Дону везете?
Чи, може, виходці-бурлаки? ²³
Куди, прочани, ви йдете? ²⁴
Який вас враг сюди направив?
І хто до города причалив?
Яка ж ватага розбишак?»
Троянці всі замурамотали,
Дідоні низько в ноги пали,
А вставши, їй мовляли так:

«Ми всі, як бач, народ хрещений,
Волочимся без талану,
Ми в Трої, знаєш, породжені,
Еней пустив на нас ману ²⁵,
Дали нам греки прочухана
І самого Енея-пана
В три вирви вигнали відтіль ²⁶;
Звелів покинути нам Трою,
Підмовив плавати з собою,
Тепер ти знаєш, ми відкіль.

Помилуй, пані благородна!
Не дай загинуть головам,
Будь милостива, будь незлобна,
Еней спасибі скаже сам.
Чи бачиш, як ми обідрались!
Убрання, постолі порвались,
Охляли, ніби в дощ щеня!
Кожухи, свити погубили
І з голоду в кулак трубили,
Така нам лучилась пеня».

Дідона гірко заридала
І з білого свого лица
Платочком сльози обтирала.
«Коли б,— сказала,— молодця

Енея вашого злапала,
Уже б тогді весела стала,
Тогді великдень був би нам!»
Тут плюсь — Еней, як будто з неба:
«Ось, ось де я, коли вам треба!
Дідоні поклонюся сам».

Потім з Дідоною обнявшись,
Поцілювались гарно вемак;

За рученьки біленькі взявшись,
Балакали то с'як, то так.
Пішли к Дідоні до господи
Через великі переходи,
Ввійшли в світлицю та й на піл;
Пили на radoщах сивуху
І їли сім'яну макуху,
Покіль кликнули їх за стіл.

Тут їли розніі потрави,
І все з полив'яних мисок,
І самі гарніі приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хрїну
І локшину на перемїну ²⁷;
Потім з підлевою їндик;
На закуску куліш і кашу,
Лемїшку, зубці, путрю, квашу ²⁸
І з маком медовий шулик.

І кубками пили слив'янку,
Мед, пиво, брагу, сирївець,
Горїлку просту і калганку,
Кутивсь для духу яловець.
Бандура г о р л и ц і бриньчала ²⁹,
Сопїлка з у б а затинала,
А дудка грала п о б а л к а х;
С а н ж а р і в к и на скрипці грали,
Кругом дївчата танцьовали
В дробушках, в чоботах, в свитках.

Сестру Дїдона мала Ганну,
Навсправжки дївку хоть куди,
Проворну, чепурну і гарну;
Приходила і ся сюди
В червонїй юпочці баєвїй,
В запасці гарнїй фаналевїй ³⁰,
В стьонжках, в намистї і ковтках ³¹;

Тут танцювала викрутасом
І пред Енеєм вихилясом
Під дудку біла третяка.

Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,
Пішовши з Гандзею в танець.
В обох підківки забряжчали,
Жижки од танців задрижали,
Вистрибовавши гоцака.
Еней, матню в кулак прибравши
І не до соли примовлявши,
Садив крутенько гайдука ³².

А послі танців варенухи ³³
По філіжанці піднесли ³⁴;
І молодиці-цокотухи
Тут баляндраси понесли;
Дідона кріпко заюрила,
Горщок з вареною розбила,
До дуру всі тогді пили.
Весь день весело прогуляли
І п'яні спати полягали;
Енея ж ледве повели.

Еней на піч забрався спати,
Зарився в просо, там і ліг;
А хто схотів, побрів до хати,
А хто в хлівець, а хто під стіг.
А деякі так тák хлиснули,
Що де упали — там заснули,
Сопли, харчали і хропли;
А добрі молодці кружали,
Поки аж півні заспівали,—
Що здужали, то все тягли.

Дідона рано ісхопилась,
Пила з похмілля сирівець;

А послі гарно нарядилась,
Як би в оренду на танець ³⁵,
Взяла кораблик бархатовий ³⁶,
Спідницю і корсет шовковий
І начешила ланцюжок;
Червоні чоботи обула,
Та і запаски не забула,
А в руки з вибійки платок.

Еней же, з хмелю як проспався,
Із'їв солоний огірок;
Потім умився і убрався,
Як парубійка до дівок.
Йому Дідона підослала,
Що од покійника украла:
Штани і пару чобіток,
Сорочку і каптан з китайки,
І шапку, пояс з каламайки,
І чорний шовковий платок.

Як одяглись, то ізійшлися,
З собою стали розмовлять;
Наїлися і прийнялися,
Щоб по-вчорашньому гулять.
Дідона ж тяжко сподобала
Енея так, що і не знала,
Де дітися і що робить;
Точила всякії баляси
І підпускала різні лясси,
Енею тільки б угодить.

Дідона вигадала грище ³⁷,
Еней щоб веселіший був,
І щоб вертівся з нею ближче,
І лиха щоб свого забув:
Собі очиці зав'язала
І у п а н а с а грати стала,
Енея б тільки уловить;

Еней же зараз догадався,
Коло Дідони терся, м'явся,
Її щоб тільки вдовольнить.

Тут всяку всячину іграли,
Хто як і в віщо захотів,
Тут інші журавля скакали,
А хто од дудочки потів,
І в хрещика, і в горюдуба,
Не раз доходило до чуба,
Як загулялися в джгута;
В хлюста, в пари,
в візка іграли
І дамки по столу совали;
Чорт мав порожнього кута.

Щодень було у них похмілля,
Пилась горілка, як вода;
Щодень бенкети, мов весілля,
Всі п'яні, хоть посуньсь куда.
Енесві так, як болячці
Або лихий осінній трясці,
Годила пані всякий день.
Були троянці п'яні, ситі,
Кругом обуті і обшиті,
Хоть голі прибрели як пень.

Троянці добре там курили,
Дали приманку всім жінкам,
По вечорницям всі ходили,
Просвітку не було дівкам.
Та й сам Еней, сподар, і паню
Підмовив паритися в баню...
Уже ж було не без гріха!
Бо страх вона його любила,
Аж розум весь свій погубила,
А бачся, не була плоха.

От так Еней жив у Дідони,
Забув і в Рим щоб мандровать.
Тут не боявся і Юнони,
Пустився все бенкетовать;
Дідону мав він мов за жінку,
Убивши добру в неї грінку³⁸,
Мутив, як на селі москаль!
Бо — хрін його не взяв — моторний,
Ласкавий, гарний і проворний,
І гострий, як на бритві сталь.

Еней з Дідоною возились,
Як з оселедцем сірий кіт;
Ганяли, бігали, казились,
Аж лився деколи і піт.
Дідона ж мала раз роботу,
Як з ним побігла на охоту
Та грім загнав їх в темний льох...
Лихий їх зна, що там робили,
Було не видно з-за могили,
В льоху ж сиділи тільки вдвох.

Не так-то робиться все хутко,
Як швидко оком ізмигнеш;
Або як казку кажеш прудко,
Пером в папері як писнеш.
Еней в гостях прожив немало,—
Що з голови його пропало,
Куди його Зевес послав.
Він годів зо два там просидів,
А мабуть би, і більш пронидів,
Якби його враг не спіткав.

Колись Юпітер ненароком
З Олімпа глянув і на нас³⁹,
І кинув в Карфагену оком,
Аж там троянський мартопляс...
Розсердився і розкричався,

Аж цілий світ поколихався;
Енея лаяв на весь рот:
«Чи так-то, гадів син, він слуха?
Убрався в патоку, мов муха,
Засів, буцім в болоті чорт.

Пійдіть гінця мені кликніте,
До мене зараз щоб прийшов,
Глядіть же, цупко прикрутіте,
Щоб він в шинок та не зайшов!
Бо хочу я кудись послати.
Ййон, ййон же, вража мати!
Але Еней наш зледащів;
А то Венера все свашкує,
Енеєчка свого муштрує,
Щоб він з ума Дідону звів».

Прибіг Меркурій засапавшись ⁴⁰,
В три ряди піт з його котив;
Весь ремінцями об'язавшись,
На голову бриль наложив;
На грудях з бляхою ладунка ⁴¹,
А ззаду з сухарями сумка,
В руках нагайський малахай.
В такім наряді влізши в хату,
Сказав: «Готов уже я, тату,
Куди ти хочеш, посилай».

«Біжи лиш швидше в Карфагену,—
Зевес гінцеві так сказав,—
І пару розлучи скажену,
Еней Дідону б забував.
Нехай лиш відтіть уплітає
І Рима строїти чухрає,—
А то заліг, мов в грубі пес.
Коли ж він буде йще гуляти,
То дам йому себе я знати,—
От так сказав, скажи, Зевес».

Меркурій низько поклонився,
Перед Зевесом бриль ізняв,
Через поріг перевалився,
До стайні швидше тягу дав.
Покинувши із рук нагайку,
Запряг він миттю чортопхайку,
Черкнув із неба, аж курить!
І все кобилок поганяє,
Що оглобельна аж брикає;
Помчали, аж візок скрипить!

Еней тогді купався в бразі
І на полу, укритись, ліг;
Йому не снилось о приказі,
Як ось Меркурій в хату вбіг!
Смикнув із полу, мов псяюху.
«А що ти робиш, п'єш сивуху? —
Зо всього горла закричав.—
Ану лиш, швидше убирайся,
З Дідоною не женихайся,
Зевес поход тобі сказав!

Чи се ж таки до діла робиш,
Що й досі тут загулявсь?
Та швидко і не так задробиш;
Зевес не дурно похвалявсь;
Получиш добру халазію ⁴²,
Він видавить з тебе олію,
От тільки йще тут побарись.
Гляди ж, сьогодні щоб убрався,
Щоб нищечком відсіль укрався,
Мене удруге не дождись».

Еней піджав хвіст, мов собака;
Мов Каїн, затрусивсь увесь ⁴³;
Із носа потекла кабака:
Уже він знав, який Зевес.
Шатнувся миттю сам із хати

Своїх троянців позбирати;
Зібравши, дав такий приказ:
«Як можна швидче укладайтесь,
Зо всіми клунками збирайтесь,
До моря швендяйте якраз!»

А сам, вернувшись в будинки,
Своє лахміття позбирав;
Мізерії наклав дві скриньки,
На човен зараз одіслав
І дожидався тільки ночі,
Що як Дідона зімкне очі,
Щоб не прощавшись тягу дати.
Хоть він за нею і журився,
І світом цілий день нудився;
Та ба! бач, треба покидати.

Дідона зараз одгадала,
Чого сумує пан Еней,
І все на ус собі мотала,
Щоб умудритися і їй;
З-за печі часто виглядала,
Прикинувшись, буцім куняла
І мов вона хотіла спати.
Еней же думав, що вже спала,
І тільки що хотів дати драла,
Аж ось Дідона за чуб хвать.

«Постій, прескурвий, вражий сину!
Зо мною перше розплатись;
От задуш, як злу личину!
Ось ну лиш тільки завертись!
От так за хліб, за сіль ти платиш?
Ти всім, привикши насміхатись,
Розпустиш славу по мені!
Нагріла в пазусі гадюку,
Що послі ізробила муку;
Послала пуховик свині.

Згадай, який прийшов до мене,
Що ні сорочки не було;
І постолів чорт мав у тебе,
В кишені ж пусто, аж гуло;
Чи знав ти, що такеє гроші?
Мав без матні одні холоші,
І тільки слава, що в штанах;
Та й те порвалось і побилось,
Аж глянуть сором, так світилось,
Свитина вся була в латках.

Чи я ж тобі та не годила?
Хіба ріжна ти захотів?
Десь вража мати підкусила,
Щоб хирний тут ти не сидів».
Дідона гірко заридала,
І з серця аж волосся рвала,
І закраснілася мов рак.
Запінилась, посатаніла,
Неначе дурману із'їла,
Залаяла Енея так:

«Поганий, мерзкий, скверний, бридкий,
Нікчемний, ланець, кателик!
Гульвіса, пакосний, престиждкий,
Негідний, злодій, єретик!
За кучму сю твою велику ⁴⁴
Як дам ляща тобі я в пику,
То тут тебе лизне і чорт!
І очі видеру із лоба
Тобі, диявольська худоба.
Трясешся, мов зимою хорт!

Мандруй до сатани з рогами,
Нехай тобі присниться біс!
З твоїми сучими синами,
Щоб враг побрав вас, всіх гульвіс,
Щоб ні горіли, ні боліли,

На чистому щоб поколіли,
Щоб не оставсь ні чоловік;
Щоб доброї не знали долі,
Були щоб з вами злії болі,
Щоб ви шаталися повік».

Еней від неї одступався,
Поки зайшов через поріг,
А далі аж не оглядався,
З двора в собачу ристь побіг.
Прибіг к троянцям, засапався,
Обмок в поту, як би купався,
Мов з торгу в школу курохват;
Потім в човен хутенько сівши
І їхати своїм велівши,
Не оглядався сам назад.

Дідона тяжко зажурилась,
Весь день не їла, не пила;
Все тосковала, все нудилась,
Кричала, плакала, ревла.
То бігала, як би шалена,
Стояла довго тороплена,
Кусала ногти на руках;
А далі сіла на порозі,
Аж занудило їй, небозі,
І не встояла на ногах.

Сестру кликнула на пораду,
Щоб горе злеє розказать,
Енеєву оплакати зраду
І льготи серцю трохи дать.
«Ганнусю, рибко, душко, любко,
Рятуй мене, моя голубко,
Тепер пропала я навік!
Енеєм кинута я, бідна,
Як сама паплюга послідня,
Еней злий змії — не чоловік!

Нема у серця мого сили,
Щоб я могла його забуть.
Куди мні бігти? — до могили!
Туди один надєжний путь!
Я все для його потеряла,
Людей і славу занедбала;
Боги! я з ним забула вас.
Ох! дайте зілля мні напитись,
Щоб серцю можна розлюбитись,
Утихомиритись на час.

Нема на світі мні покою,
Не ллються слъози із очей,
Для мене білий світ єсть тьмою,
Там ясно тільки, де Еней.
О пуцьверинку Купідоне! ⁴⁵
Любуйся, як Дідона стогне...
Щоб ти маленьким був пропав!
Познайте, молодиці гожі,
З Енеєм бахурі всі схожі ⁴⁶,
Щоб враг зрадливих всіх побрав!»

Так бідна з горя говорила
Дідона, жизнь свою кляла;
І Ганна що їй не робила,
Ніякой ради не дала.
Сама з царицей горювала,
І слъози рукавом втирала,
І хлипала собі в кулак.
Потім Дідона мов унишкла,
Звеліла, щоб і Гандзя вийшла,
Щоб їй насумоватись всмак.

Довгенько так посумовавши,
Пішла в будинки на постіль;
Подумавши там, погадавши,
Проворно скочила на піл.

І, взявши з запічка кресало
І клоччя в пазуху чимало,
Тихенько вийшла на горбд.
Ночною се було добою
І самою тихою порою,
Як спав хрещений ввесь народ.

Стояв у неї на горбді
В кострі на зиму очерет ⁴⁷;
Хоть се не по царській породі,
Та де ж взять дров, коли все степ;
В кострі був зложений сухенький,
Як порох, був уже палкенький,
Його й держали на підпал.
Під ним вона огонь кресала,
І в клоччі гарно розмахала,
І розвела пожар чимал.

Кругом костер той запаливши,
Зо всей одежі роздяглась,
В огонь лахміття все зложивши,
Сама в огні тім простяглась.
Вкруг неї полум'я палало,
Покійниці не видно стало,
Пішов од неї дим і чад! —
Енея так вона любила,
Що аж сама себе спалила,
Послала душу к чорту в ад.

ЧАСТИНА ДРУГА

Еней, попливши синім морем,
На Карфагену оглядавсь;
Боровсь з своїм, сердега, горем,
Слізьми, бідняжка, обливавсь.
Хоть од Дідони плив поспішно,
Та плакав гірко, неутішно.
Почувши ж, що в огні спеклась,
Сказав: «Нехай їй вічне царство,
Мені же довголітнє панство
І щоб друга вдова найшлась!»

Як ось і море стало грати,
Великі хвилі піднялись,
І вітри зачали бурхати,
Аж човни на морі тряслись.
Водою чортзна-як крутило,
Що трохи всіх не потопило,
Вертілись човни, мов дурні.
Троянці з страху задрижали,
І що робити, всі не знали,
Стояли мовчки всі смутні.

Один з троянської ватаги,
По їх він звався Палінур¹;
Сей більше мав других одваги,
Сміленький був і балагур;
Що наперед сей схаменувся
І до Нептуна окликнувся:
«А що ти робиш, пан Нептун!
Чи се і ти пустивсь в ледащо,
Що хочеш нас звести нінащо?
Хіба півкопи і забув?»

А далі після сеї мови
Троянцям він так всім сказав:

«Бувайте, братця, ви здорові!
Оце Нептун замудровав.
Куди тепер ми, братця, підем?
В Італію ми не доїдем,
Бо море дуже щось шпує,
Італія відсіль не близько,
А морем в бурю їхать слизько,
Човнів ніхто не підкує.

От тут земелька єсть, хлоп'ята,
Відсіль вона невідалеку:
Сіцилія, земля багата,
Вона мені щось по знаку.
Дмухнім лиш, братця, ми до неї
Збувати горесті своєї,
Там добрий цар живе Ацест ².
Ми там, як дома, очунаєм
І, як у себе, загуляєм,
Всього у нього вдоволь єсть».

Троянці разом прийнялися
І стали веслами гребти,
Як стрілки, човники неслися,
Мов ззаду пхали їх чорти.
Їх сіцилійці як уздріли,
То з города, мов подуріли,
До моря бігли всі зустрічать.
Тут між собою розпитались,
Чоломкались і обнімались,
Пішли до короля гулять.

Ацест Енею, як би брату,
Велику ласку показав
І, зараз попросивши в хату,
Горілкою почаствовав;
На закуску наклали сала,
Лежала ковбаса чимала
І хліба повне решето.

Троянцям всім дали тетері ³
І відпустили на кватері:
Щоб йшли, куди потрапить хто.

Тут зараз підняли бенкети,
Замурмотали, як коти,
І в кахлях понесли пашкети ⁴
І киселю їм до сити;
Гарячую, м'яку бухинку,
Зразову до рижків печінку,
Гречаних з часником пампух.
Еней з дороги налигався
І пінної так нахлистався,
Трохи не виперсь з його дух.

Еней хоть трохи був підпилій,
Та з розумом не потерявсь;
Він син був богобоязливий,
По смерті батька не цуравсь.
В сей день його отець опрягся,
Як чикилдихи обіжрався ⁵,—
Анхіз з горілочки умер.
Еней схотів обід справляти
І тут старців нагодовати —
Щоб біг душі свій рай одпер.

Зібрав троянську всю громаду
І сам пішов на двір до них,
Просить у їх собі пораду,
Сказав їм річ в словах таких:
«Панове, знаєте, трояни
І всі хрещенії миряни,
Що мій отець бував Анхіз,
Його сивуха запалила
І живота укоротила,
І він, як муха взиму, зслиз.

Зробити поминки я хочу,
Поставити обід старцям —

І завтра ж — далі не одстрочу.
Скажіте: як здається вам?»
Сього троянці і бажали,
І всі уголос закричали:
«Енею боже поможи;
Коли же хочеш, пане, знати,
І сами будем помагати,
Бо ми тобі не вороги».

І зараз миттю всі пустились
Горілку, м'ясо купувать,
Хліб, бублики, книші вродились,
Пішли посуду добувать;
І коливо з куті зробили,
Сити із меду наситили,
Договорили і попа;
Хазяїнів своїх ззивали,
Старців по улицям шукали,
Пішла на дзвін дякам копа ⁶.

На другий день раненько встали,
Огонь надворі розвели
І м'яса в казани наклали,
Варили страву і пекли.
П'ять казанів стояло юшки,
А в чотирьох були галушки,
Борщу трохи було не з шість;
Баранів тьма була варених,
Курей, гусей, качок печених,
Досита щоб було всім їсть.

Цебри сивушки там стояли
І браги повнії діжки;
Всю страву в вагани вливали
І роздавали всім ложки.
Як проспівали «со святими»,
Еней обливсь слізьми гіркими,
І прийнялися всі трепать;

Наїлися і нахлистались,
Що деякі аж повалялись...
Тоді і годі поминать.

Еней і сам зо старшиною
Анхіза добре поминав;
Не здрів нічого пред собою,
А ще з-за столу не вставав;
А далі трошки проходився,
Прочумався, протверезився,
Пішов к народу, хоть поблід.
З кишені вийнявши півкіпки ⁷,
Шпурнув в народ дрібних, як ріпки,
Щоб тямили його обід.

Енея заболіли ноги,
Не чув ні рук, ні голови;
Напали з хмелю перелоги,
Опухли очі, як в сови,
І весь обдувся, як барило,
Було на світі все немило,
Мисліте по землі писав ⁸.
З нудьги охляв і ізнемігся,
В одежі ліг і не роздігся,
Під лавкою до світу спав.

Прокинувшись, весь трусився,
За серце ссало, мов глисти;
Перевертався і нудився,
Не здужав голови звести,
Поки не випив півквартівки
З імбером пінної горілки
І кухля сирівцю не втер.
З-під лавки виліз і струхнувся,
Закашляв, чхнув і стрепенувся:
«Давайте,— крикнув,— пить тепер!»

Зібравшись, всі паненята
Ізнов кружати начали,

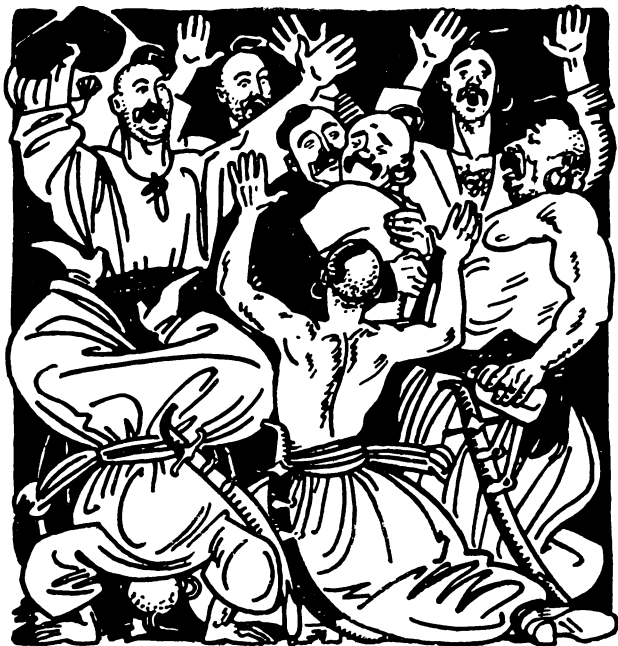
Пили, як брагу поросята,
Горілку так вони тягли;
Тягли тут пінненьку троянці,
Не вомпили сіціліянці ⁹,
Черкали добре назахват.
Хто пив тут більш од всіх сивухи,
І хто пив разом три осьмухи,
То той Енеєві був брат.

Еней наш роздобрехотався,
Ігрища вздумав завести,
І п'яний зараз розкричався,
Щоб перебійців привести.
У вікон школярі співали,
Х а л я н д р и циганки скакали ¹⁰,
Іграли в кобзи і сліпці;
Були тут різні чути крики,
Водили в городі музики
Моторні, п'яні молодці.

В присінках всі пани сиділи,
На дворі ж в круг стояв народ,
У вікна деякі гляділи,
А інший був наверх ворот;
Аж ось прийшов і перебієць,
Убраний так, як компанієць ¹¹,
І звався молодець Дарес ¹²;
На кулаки став викликати
І перебієця визивати,
Кричав, опарений мов пес:

«Гей, хто зо мною вийде битись,
Покуштовати стусанів?
Мазкою хоче хто умитись? ¹³
Кому не жаль своїх зубів?
Ануते, нуते, йдіте швидче
Сюди на кулаки лиш ближче!
Я бебехів вам надсаджу;

На очі вставлю окуляри,
Сюди, поганці-бакаляри! ¹⁴
Я всякому лоб розміжку».

Дарес довгенько дожидався,
Мовчали всі, ніхто не ішов;
З ним всякий битися боявся,
Собою страху всім задав.
«Так ви, бачу, всі легкодухи,
Передо мною так, як мухи,
І пудофети наголо ¹⁵».
Дарес тут дуже насміхався,
Собою чванпвсь, величався,
Аж слухать сором всім було.

Абсест троянець був сердитий ¹⁶,
Згадав Ентелла-козака,
Зробився мов несамовитий,
Чимдуж дав відтіль дропака:
Ентелла скрізь пішов шукати,
Щоб все, що бачив, розказати
І щоб Дареса підцьковать.
Ентелл був тяжко смілий, дужий,
Мужик плечистий і невключий,
Тоді він п'яний вклався спать.

Знайшли Ентелла-сіромаху,
Що він під тином гарно спав;
Сього сердешного тімаху ¹⁷
Будити стали, щоб устав.
Всі голосно над ним кричали,
Ногами всилу розкачали,
Очима він на них лупнув:
«Чого ви? Що за вража мати,
Зібрались не давати спати».
Сказавши се, оп'ять заснув.

«Та встань, будь ласкав, пане-свату!» —
Абсест Ентеллові сказав.
«Підіть лиш ви собі ік кату!» —
Ентелл на їх так закричав.
А послі баче, що не шутка,
Абсест сказав, яка погудка,
Проворно скочивши, здригнувсь:
«Хто, як, Дарес? — Ну, стійте наші!
Зварю пану Даресу каші,
Горілки дайте лиш нап'юсь».

Примчали з казанок сивухи,
Ентелл її разком дмухнув,
І од сієї він мокрухи
Скрививсь, наморщивсь і зівнув,
Сказав: «Тепер ходімо, братця,

До хвастуна Дареса-ланця!
Йому я ребра полічу,
Зімну всього я на кабаку,
На смерть зувічу, мов собаку,
Як битися — я научу!»

Прийшов Ентелл перед Дареса,
Сказав йому на сміх: «Гай-гай!
Ховайсь, проклята неотеса,
Зарання відсіль утікай;
Я роздавлю тебе, як жабу,
Зітру, зімну, мороз як бабу,
Що тут і зуби ти зітнеш,
Тебе диявол не пізнає,
З кістками чорт тебе злигає,
Уже від мене не влизнеш».

На землю шапку положивши,
По локоть руки засукав
І, цупко кулаки стуливши,
Дареса битись визивав.
Із серця скреготав зубами,
Об землю тупотав ногами
І на Дареса налізав.
Дарес не рад своїй лихоті,
Ентелл потяг не по охоті
Дареса, щоб його він знав.

В се врем'я в рай боги зібрались
К Зевесу в гості на обід,
Пили там, їли, забавлялись,
Забули наших людських бід.
Там лакомини різні їли,
Буханчики пшеничні білі,
Кислиці, ягоди, коржі
І всякі-різні витребеньки,—
Уже, либонь, були п'яненькі,
Понадувались, мов йоржі.

Як ось знечев'я вбіг Меркурій,
Засапавшись, до богів,
Прискочив, мов котище мурий
До сирних в маслі пирогів!
«Ге! Ге! От тут-то загулялись,
Що і од світу одцурались,
Диявол ма вам і стида.
В Сіцилії таке твориться,
Що вам би треба подивиться,—
Там крик, мов підступа орда».

Боги, почувши, запатались,
Із неба виткнули носи,
Дивитись на бійців хватались,
Як жаби літом із роси.
Ентелл там сильно храбровався,
Аж до сорочки весь роздягся,
Совав Даресу в ніс кулак.
Дарес ізвompив, сіромаха,
Бо був Ентелл непевна птаха,
Як чорноморський злий козак.

Венеру за вискихватило,
Як глянула, що там Дарес;
Їй дуже се було не мило,
Сказала: «Батечку, Зевес!
Дай моєму Даресу сили,
Йому хвоста щоб не вкрутили,
Щоб він Ентелла поборов.
Мене тогді весь світ забуде,
Коли Дарес живий не буде;
Зроби, щоб був Дарес здоров».

Тут Бахус п'яний обізвався ¹⁸,
Венеру лаяти начав,
До неї з кулаком совався
І так ісп'яна їй сказав:
«Пійди лиш ти к чортам, плюгава,

Невірна, пакосна, халява!
Нехай ізлизне твій Дарес,
Я за Ентелла сам вступлюся,
Як більш сивухи натягнуся,
То не заступить і Зевес.

Чи знаєш, він який парнище?
На світі трохи єсть таких,
Сивуху так, як брагу, хлище,
Я в парубках кохаюсь сих.
Уже залле за шкуру сала,
Ні неня в бразі не скупала,
Як він Даресові задасть.
Уже хоть як ти не вертисся,
З своїм Даресом попростися,
Бо прийдеться йому пропасть».

Зевес до речі сей дочувся,
Язик насилу повернув,
Він од горілки ввесь обдувся
І грімко так на їх гукнув:
«Мовчіть!.. Чого ви задрочились?
Чи бач, у мене розходились?
Я дам вам зараз тришия!
Ніхто в кулачки не мішайтеся,
Кінця од самих дожидайтесь,—
Побачим,— візьметь то чия?»

Венера, облизня піймавши,
Слізки пустила із очей
І, як собака, хвіст піджавши,
Пішла к порогу до дверей,
І з Марсом у куточку стала ¹⁹,
З Зевеса добре глузовала;
А Бахус пінненьку лигав,
Із Ганімедова пуздерка ²⁰
Утер трохи не з піввідерка;
Напивсь — і тільки що крєктав.

Як між собою боги сварились
В раю, попившись в небесах,
Тоді в Сіцилії творились
Великі дуже чудеса.
Дарес од страху оправлявся
І до Ентелла підбирався,
Цибульки б дасть йому під ніс.
Ентелл од ляпаса здригнувся,
Разів із п'ять перевернувся,
Трохи не попустив і сліз.

Розсердився і роз'ярився,
Аж піну з рота попустив,
І саме в міру підмостився,
В висок Дареса затопив:
З очей аж іскри полетіли,
І очі ясні соловіли,
Сердешний об землю упав.
Чмелів довгенько дуже слухав,
І землю носом рив і нюхав,
І дуже жалібно стогнав.

Тут всі Ентелла вихваляли,
Еней з панами реготавсь,
З Дареса ж дуже глузовали,
Що силою він величавсь.
Звелів Еней його підняти,
На вітрі щоб поколихати
Од ляпаса і щоб прочхавсь;
Ентеллові ж дав на кабаку
Трохи не цілую гривняку ²¹
За те, що так він показавсь.

Еней же, сим не вдовольнившись,
Іще гуляти захотів
І, цупко пінної напившись,
Ведмедів привести звелів.
Литва на труби засурмила,

Ведмедів зараз зупинила,
Заставила їх танцювать.
Сердешний звір перекидався,
Плигав, вертівся і качався,
Забув і бджоли піддирать.

Як пан Еней так забавлявся,
То лиха він собі не ждав,
Не думав і не сподівався,
Щоб хто з Олімпа кучму дав ²².
Но те Юнона повернула
І в голові так коверзнула,
Щоб зараз учинить ярміз ²³;
Набула без панчіх патинки,
Пішла в Ірисині будинки ²⁴,
Бо хитра ся була, як біс.

Прийшла, Ірисі підморгнула,
Черкнули разом в хижу вдвох,
І на ухо щось їй шепнула,
Щоб не підслухав який бог;
І пальцем цупко прикрутила,
Щоб зараз все то ізробила
І їй би принесла лепорт;
Ірися низько поклонилась
І в ліжник зараз нарядилась,
Побігла з неба, як би хорт.

В Сіцілію якраз спустилась,
Човни троянські де були;
І між троянок помістилась,
Которі човнів стерегли.
В кружку сердешні сі сиділи
І кисло на море гляділи;
Бо їх не кликали гулять,
Де чоловіки їх гуляли,
Медок, сивушку попивали
Без просипу неділь із п'ять.

Дівчата з лиха горювали,
Нудило тяжко молодиць;
Лиш слинку з голоду ковтали,
Як хочеться кому кислиць.
Своїх троянців проклинали,
Що через їх так горювали;
Дівки кричали на весь рот:
«Щоб їм хотілось так гуляти,
Як хочеться нам дівовати,
Коли б замордовав їх чорт».

Троянці волокли з собою
Старую бабу, як ягу,
Лукаву відьму, злу Берою ²⁵,
Іскорчившуюся в дугу.
Ірися нею ізробилась,
І, як Бероя, нарядилась,
І підступила до дівок;
І щоб к ним лучче підмоститься
І пред Юноной заслужиться,
То піднесла їм пиріжок.

Сказала: «Помагай біг, діти!
Чого сумуєте ви так?
Чи не остило тут сидіти?
Оце гуляють наші як!
Мов божевільних, нас морочать,
Сім літ, як по морям волочать;
Глузують, як хотять, із вас,
Але з другими бахурують ²⁶,
Свої ж жінки нехай горюють,
Коли водилось се у нас?

Послухайте лиш, молодиці,
Я добрую вам раду дам;
І ви, дівчата білолиці,
Зробім кінець своїм бідам,
За горе ми заплатим горем —

А доки нам сидіть над морем?
Приймімось, човни попалім.
Тоді і мусять тут остаться
І нехотя до нас прижаться;
Ось так на лід їх посадім».

«Спасеть же біг тебе, бабусю! —
Троянки вголос загули.—
Такої б ради, пайматусю,
Ми ізгадати не могли».
І зараз приступили к флоту
І прийнялися за роботу:
Огонь кресати і нести
Скіпки, тріски, солому, клоччя;
Була тут всяка з них охоча,
Пожар щоб швидче розвести.

Розжеврілось і загорілось,
Пішов димок до самих хмар,
Аж небо все зачервонілось,
Великий тяжко був пожар.
Човни і байдаки палали,
Соснові пороми тріщали,
Горіли дьоготь і смола.
Поки троянці огляділись,
Що добре їх троянки грілись,
То часть мала човнів була.

Еней, пожар такий уздрівши,
Злякався, побілів як сніг,
І, бігти всім туди звелівши,
Чимдуж до човнів сам побіг.
На гвалт у дзвони задзвонили,
По улицям в трещотки били,
Еней же на весь рот кричав:
«Хто в бога вірує — рятуйте!
Рубай, туши, гаси, лий, куйте!
А хто ж таку нам кучму дав?»

Еней од страху з плигу збився ²⁷,
В умі сердега помішавсь
І зараз сам не свій зробився,
Скакав, вертівся і качавсь;
І із сього свого задору
Він, голову піднявши вгору,
Кричав, опарений мов пес.
Олімпських шпетив на всю губу,
Свою і неню лаяв любу,
Добувсь і в рот, і в ніс Зевес.

«Гей ти, проклятий стариганю!
На землю з неба не зиркнеш,
Не чуєш, як тебе я ганю,
Зевес! — ні усом не моргнеш.
На очах більма поробились,
Коли б довіку посліпились,
Що не допоможеш ти мені.
Чи се ж таки тобі не стидно,
Що пропаду, от лиш не видно?
Я ж, кажуть люди, внук тобі!

А ти з сідою бородою,
Пане добродію Нептун!
Сидиш, мов демон, під водою,
Ізморщившись, старий шкарбун!
Коли б струхнув хоть головою
І сей пожар залив водою —
Тризубець щоб тобі зломивсь!
Ти базаринку любиш брати,
А людям в нужді помагати
Не дуже, бачу, поспішивсь.

І братик ваш Плутон, поганець ²⁸,
Із Прозерпіною засів,
Пекельний, гаспидський коханець,
Іще себе там не нагрів?
Завів братерство з дьяволами

І в світі нашими бідами
Не погорює ні на час.
Не посилкується німало,
Щоб так палати перестало
І щоб оцей пожар погас.

І ненечка моя рідненька
У чорта десь тепер гуля;
А може, спить уже п'яненька
Або з хлоп'ятами ганя.
Тепер їй, бачу, не до соли,
Уже, підтикавши десь поли,
Фурцює добре, навісна ²⁹.
Коли сама з ким не ночує,
То для когось уже свашкує,
Для сього тяжко поспішна.

Та враг бери вас — що хотіте,
Про мене, те собі робіть;
Мене на лід не посадіте,
Пожар лиш тільки погасіть;
Завередуйте по-своєму
І, будьте ласкаві, моєму
Зробіте лихові кінець.
Пустіть лиш з неба веремію ³⁰
І покажіте чудасію,
А я вам піднесу ралець».

Тут тільки що перемолився
Еней і рот свій затулив,
Як ось із неба дощ полився,
В годину весь пожар залив.
Бурхнуло з неба, мов із бочки,
Що промочило до сорочки;
То драла врозтіч всі дали.
Троянці стали всі як хлюща,
Їм лучилася невсипуща;
Не раді і дощу були.

Не знав же на яку ступити
Еней і тяжко горював,
Чи тут остатись, чи поплити?
Бо враг не всі човни забрав;
І миттю кинувсь до громади
Просить собі у ней поради,
Чого собою не вбагне.
Тут довго тяжко раховали
І скільки не коверзовали,
Та все було, що не оне.

Один з троянської громади,
Насупившись, все мовчав
І, дослухавшись до поради,
Ціпком все землю колупав.
Се був пройдисвіт і непевний,
І всім відьмам був родич кривний —
Упир і знахур ворожить.
Умів і трясцю одшептати,
І кров християнську замовляти,
І добре знав греблі гатить.

Бував і в Шльонському з волами ³¹,
Не раз ходив за сіллю в Крим;
Тарані торговав возами,
Всі чумаки братались з ним.
Він так здавався і нікчемний,
Та був розумний, як письменний,
Слова так сипав, як горох.
Уже в чім, бач, пораховати,
Що розказать — йому вже дати;
Ні в чім не був страхополох.

Невтесом всі його дражнили ³²,
По-нашому ж то звався Охрім;
Мені так люди говорили —
Самому ж незнакомий він.
Побачив, що Еней гнівився,

До його зараз підмостився,
За білу рученьку і взяв,
І, вивівши Енея в сіни,
Сам поклонився аж в коліни,
Таку Енею річ сказав:

«Чого ти сильно зажурився
І так надувся, як індик?
Зовсім охляв і занудився,
Мов по болотові кулик?
Чим більш журитися — все гірше,
Заплутаєшся в лісі більше,
Покинь лиш горе і заплюй.
Піди вкладися гарно спати,
А послі будеш і гадати,
Спочинь, та вже тогді міркуй!»

Послухавши Еней Охріма,
Укрившись, на полу ліг спать;
Но лупав тільки все очима,
Не міг ні крихти задрімаць.
На всі боки перевертався,
До люльки разів три приймався,
Знемігся ж, мов і задрімав.
Як ось Анхіз йому приснився,
Із пекла батечко явився
І синові таке сказав:

«Прокинься, милес дитятко!
Пробуркайся і проходись,
Се твій прийшов до тебе батько,
То не сполохайсь, не жахнись.
Мене боги к тобі послали
І так сказати приказали:
Щоб ти нітрохи не журився,
Пошлють тобі щасливу долю,
Щоб учинив ти божу волю
І швидше в Рим переселився.

Збери всі човни, що остались,
І гарно зараз їх оправ,
Придерж своїх, щоб не впивались,
І сю Сіцілію остав.
Пливи і не журись, небоже!
Уже тобі скрізь буде гоже.
Та ще, послухай, щось скажу:
Щоб в пекло ти зайшов до мене,
Бо діло єсть мені до тебе.
Я все тобі там покажу.

І по олімпському закону
Уже ти пекла не минеш:
Бо треба кланятись Плутону,
А то і в Рим не допливеш.
Якусь тобі він казань скаже,
Дорогу добру в Рим покаже,
Побачиш, як живу і я.
А за дорогу не турбуйся,
До пекла навпростець прямуйся
Пішком,— не треба і коня.

Прощай же, сизий голубочок!
Бо вже стає надворі світ;
Прощай, дитя, прощай, синочок!..»
І в землю провалився дід.
Еней спросоння як схопився,
Дрижав од страху і трусився,
Холодний лився з його піт;
І всіх троянців покликавши
І лагодитись приказавши,
Щоб завтра поплисти як світ.

К Ацесту зараз сам махнувши,
За хліб подяковав, за сіль,
І, там не довго щось побувши,
Вернувся до своїх відтіль.
Весь день збирались та вкладались;

І світа тільки що дождались,
То посідали на човни.
Еней же їхав щось несміло,
Бо море дуже надоїло,
Як чумакам дощ восени.

Венера тільки що уздріла,
Що вже троянці на човнах,
К Нептуну на поклон побігла,
Щоб не втопив їх у волнах.
Поїхала в своїм ридвані,
Мов сотника якого пані,
Баскими конями, як звір.
Із кінними проводниками,
З трьома назаді козаками,
А коні правив машталір ³³.

Була на йому біла свита
Із шаповальського сукна,
Тясомкою кругом обшита,
Сім кіп стоялася вона.
Набакир шапочка стриміла,
Далеко дуже червоніла,
В руках же довгий був батіг;
Ім грімко ляскав він із лиха,
Скакали коні без оддиха;
Ридван, мов вихор в полі, біг.

Приїхала, загримотіла,
К о б и л я ч а м о в г о л о в а ³⁴,
К Нептуну в хату і влетіла
Так, як із вирію сова;
І не сказавши ні півслова,
Нехай, каже, твоя здорова
Бува, Нептуне, голова!
Як навіжена прискакала,
Нептуна в губи цілувала,
Говорячи такі слова:

«Коли, Нептун, мені ти дядько,
А я племінниця тобі,
Та ти ж мені хрещений батько,
Спасибі зароби собі.
Моєму поможи Енею,
Щоб він з ватагою своєю
Щасливо їздив по воді;
Уже і так пополякали,
Насилу баби одшептали,
Попався в зуби був біді».

Нептун, моргнувши, засміявся;
Венеру сісти попросив
І після неї облизався,
Сивухи чарочку налив;
І так її почаствовавши,
Чого просила, обіщавши,
І зараз з нею попрощавсь.
Повіяв вітр з руки Енею,
Простивсь сердешненький з землею,
Як стрілочка, по морю мчавсь.

Поромщик їх щонайглавніший
З Енеєм їздив всякий раз,
Йому слуга був найвірніший —
По-нашому він звався Тарас.
Сей, сидя на кормі, хитався:
По саме нільзя нахлистався
Горілочки, коли прощавсь.
Еней велів його прийняти,
Щоб не пустивсь на дно ниряти
І в луччій місці би проспавсь.

Но видно, що пану Тарасу
Написано так на роду,
Щоб тільки до сього він часу
Терпів на світі сім біду.
Бо, розхитавшись, бризнув в воду,

Нирнув — і, не спитавши броду,
Наввиринки пішла душа.
Еней хотів, щоб окошилась
Біда і більш не продовжилась,
Щоб не пропали всі з коша.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Еней-сподар, посумовавши,
Насилу трохи вгамовавсь;
Поплакавши і поридавши,
Сивушкою почаствовавсь;
Но все-таки його мутило
І коло серденька крутило,
Небіжчик часто щось вздыхав;
Він моря так уже боявся,
Що на богів не полагався
І батькові не довіряв.

А вітри ззаду все трубили
В потилицю його човнам,
Що мчалися зо всеї сили
По чорним пінявим водам.
Гребці і весла положили
Та сидя люлечки курили
І кургикали пісеньок:
Козацьких, гарних запорозьких,
А які знали, то московських
Вигадовали бриденьок.

Про Сагайдачного співали ¹,
Либонь, співали і про Січ,
Як в пікінери набирали ²,
Як мандровав козак всю ніч;
Полтавську славили шведчину ³,
І неня як свою дитину
З двора провадила в поход;
Як під Бендер'ю воювали,
Без галушок як помирали,
Колись як був голодний год.

Не так то діється все хутко,
Як швидко кажуть нам казок;

Еней наш плив хоть дуже прудко,
Та вже ж він плавав не деньок;
Довгенько по морю щось шлялись
І сами о світі не знались,
Не знав троянець ні один,
Куди, про що і як швендюють,
Куди се так вони мандрують,
Куди їх мчить Анхізів син.

От так поплававши немало
І поблудивши по морям,
Як ось і землю видно стало,
Побачили кінець бідам!
До берега якраз пристали,
На землю з човнів повставали
І стали тут оддыхать.
Ся Кумською земелька звалась ⁴,
Вона троянцям сподобалась,
Далось і їй троянців знать.

Розгардіяш настав троянцям,
Оп'ять забули горювать;
Буває щастя скрізь поганцям,
А добрий мусить пропадать.
І тут вони не шанувались,
А зараз всі і потаскались,
Чого хотілося шукать:
Якому — меду та горілки,
Якому — молодиці, дівки,
Оскому щоб з зубів зігнать.

Були бурлаки сі моторні,
Тут познакомились той час,
З диявола швидкі, проворні,
Підпустять москаля якраз.
Зо всіми миттю побратались,
Посватались і покумались,
Мов зроду тутечка жили;

Хто мав к чому яку кебету,
Такого той шукав бенкету,
Всі веремію підняли.

Де досвітки, де вечорниці,
Або весілля де було,
Дівчата де і молодиці,
Кому родини надало,
То тут троянці і вродились;
І лиш гляди, то й заходились
Коло жінок там ворожить,
І, чоловіків підпоївши,
Жінок, куди хто знав, повівши,
Давай по чарці з ними пить.

Які ж були до карт охочі,
То не сиділи дурно тут:
Гуляли часто до півночі
В ніска, в пари,
У лави, в джгут⁵,
У памфіля,
В візка і в кепа,
Кому ж із них була дотепа,
То в гроші грали в сім листів.
Тут всі по волі забавлялись,
Пили, іграли, женихались.
Ніхто без діла не сидів.

Еней один не веселився,
Йому немило все було;
Йому Плутон та батько снівся,
І пекло в голову ввійшло.
Оставивши своїх гуляти,
Пішов скрізь по полям шукати,
Щоб хто дорогу показав:
Куди до пекла мандровати,
Щоб розізнати, розпитати,
Бо в пекло стежки він не знав.

Ішов, ішов, аж з русих кудрів
В три ряди капав піт на ніс,
Як ось забачив щось і уздрів,
Густий пройшовши дуже ліс.
На ніжці курячій стояла
То хатка дуже обветшала
І вся вертілася кругом;
Він, до тії прийшовши хати,
Хазяїна став викликати,
Прищурившись під вікном.

Еней стояв і дожидався,
Щоб вийшов з хати хто-небудь,
У двері стукав, добувався,
Хотів був хатку з ніжки спхнуть.
Як вийшла бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Запліснявіла, вся в шрамах;
Сіда, ряба, беззуба, коса,
Розхристана, простоволоса
І, як в намисті, вся в жовнах ⁶.

Еней, таку уздрівши цяцю,
Не знав із ляку, де стояв;
І думав, що свою всю працю
Навіки тута потеряв.
Як ось до його підступила
Яга ся і заговорила,
Роззявивши свої уста:
«Гай, гай же, слихом послухати,
Анхізенка у віч видати,
А як забрів ти в сі міста?»

Давно тебе я дожидаю
І думала, що вже пропав;
Я все дивлюсь та визираю,
Аж ось коли ти причвалав.
Мені вже розказали з неба,

Чого тобі пильненько треба,—
Отець твій був у мене тут».
Еней сьому подивовався
І баби сучої спитався:
Як відьму злую сю зовуть.

«Я кумська зовусь Сівілла ⁷,
Ясного Феба попада,
При його храмі посідила,
Давно живу на світі я!
При шведчині я дівовала ⁸,
А татарва як набігала ⁹,
То вже я замужем була;
І першу сарану зазнаю ¹⁰;
Коли ж був трус, як ізгадаю,
То вся здригнусь, мовби мала.

На світі всячину я знаю,
Хоть нікуди і не ходжу,
І людям в нужді помагаю,
І їм на звіздах ворожу:
Кому чи трясцю одігнати,
Од заушниць чи пошептати,
Або і волос ізігнать;
Шепчу — уроки проганяю,
Переполохи виливаю,
Гадюк умію замовлять.

Тепер ходімо лиш в каплицю,
Там Фебові ти поклонись
І обіщай йому телицю,
А послі гарно помолись.
Не пожалій лиш золотого
Для Феба світлого, ясного,
Та і мені що перекинь;
То ми тобі таки щось скажем,
А може, в пекло шлях покажем,
Іди утрись і більш не слинь».

Прийшли в капліцю перед Феба,
Еней поклони бити став,
Щоб із блакитного Феб неба
Йому всю ласку показав.
Сівіллу тут замордовало,
І очі на лоб позганяло,
І дибом волос став сідий;
Клубком із рота піна билась;
Сама ж вся корчилась, кривилась,
Мов дух вселився в неї злий.

Тряслась, крєктала, побивалась,
Як бубон, синя стала вся;
Упавши на землю, качалась,
У барлозі мов поросся.
І чим Еней молився більше,
То все було Сівіллі гірше;
А послі, як перемолівсь,
З Сівілли тільки піт котився;
Еней же на неї дивився,
Дрижав од страху і трусивсь.

Сівілла трохи очуняла,
Отерла піну на губах
І до Енея проворчала
Приказ од Феба в сих словах:
«Така богів олімпських рада,
Що ти і вся твоя громада
Не будете по смерть в Риму;
Но що тебе там будуть знати,
Твоє імення вихваляти;
Но ти не радуйся сьому.

Іще ти вип'єш добру повну,
По всіх усюдах будеш ти;
І долю гірку, невгомонну
Готовсь свою не раз клясти.
Юнона ще не вдовольнилась,

Її злоба щоб окошилась
Хотя б на правнуках твоїх;
Но послі будеш жить по-панськи,
І люди всі твої троянські
Забудуть всіх сих бід своїх».

Еней похнюпивсь, дослухався,
Сівілла що йому верзла,
Стояв, за голову узявся,—
Не по йому ся річ була.
«Трохи мене ти не морочиш,
Не розчовпу, що ти пророчиш,—
Еней Сівіллі говорив.—
Диявол знає, хто з вас бреше,
Трохи б мені було не легше,
Якби я Феба не просив.

Та вже що буде, те і буде,
А буде те, що бог нам дасть;
Не ангели — такі ж люди,
Колись нам треба всім пропасть.
До мене будь лиш ти ласкава,
Услужлива і нелукава,
Мене до батька поведи;
Я проходився б ради скуки
Побачити пекельні муки,
Ану, на звізди погляди.

Не перший я, та й не послідній
Іду до пекла на поклон:
Орфей який уже негідний ¹¹,
Та що ж йому зробив Плутон;
А Геркулес як увалився ¹²,
То так у пеклі розходився,
Що всіх чортяк порозганяв.
Ану! Черкнім — а для охоти
Тобі я дам на дві охвоти...¹³
Та ну ж! скажи, щоб я вже знав».

«Огнем, як бачу, ти іграєш,—
Йому дала яга одвіт.—
Ти пекла, бачу, ще не знаєш,
Не мил тобі уже десь світ?
Не люблять в пеклі жартовати,
Повік тобі дадуться знати,
От тільки ніс туди посунь;
Тобі там буде не до чмиги,
Як піднесуть із оцтом фіги ¹⁴,
То зараз вхопить тебе лунь ¹⁵.

Коли ж сю маєш ти охоту
У батька в пеклі побувати,
Мені дай зараз за роботу,
То я приймуся мусовати ¹⁶,
Як нам до пекла довалитись
І там на мертвих подивитись;
Ти знаєш — дурень не бере:
У нас хоть трохи хто тямущий,
Уміє жить по правді суцїй,
То той хоть з батька, то здере.

Поким же що, то ти послухай
Того, що я тобі скажу,
І голови собі не чухай...
Я в пекло стежку покажу:
В лісу великому, густому,
Непроходимому, пустому
Якеєсь дерево росте;
На нім кислиці не простії
Ростуть — як жар, всі золотії,
І деревце те не товсте.

Із дерева сього зломити ¹⁷
Ти мусиш гілку хоть одну;
Без неї бо ні підступити
Не можна перед сатану;
Без гілки і назад не будеш,

І душу з тілом ти погубиш,
Плутон тебе закабалить.
Іди ж, та пильно приглядайся,
На всі чотири озирайся,
Де деревце те заблищить.

Зломивши ж, зараз убирайся,
Якмога швидше утікай;
Не становись, не оглядайся
І уха чим позатикай;
Хоть будуть голоса кричати,
Щоб ти оглянувся, прохати,
Гляди, не озирайся, біжи.
Вони, щоб тільки погубити,
То будуть все тебе манити;
От тут себе ти покажи».

Яга тут чортзна-де дівалась,
Еней остався тільки сам,
Йому все яблуня здавалась,
Покою не було очам;
Шукать її Еней попхався,
Втомивсь, засапавсь, спотикався,
Поки прийшов під темний ліс;
Коловсь сердешний об тернину,
Пощарпався ввесь об шипшину,
Було таке, що рачки ліз.

Сей ліс густий був несказанно,
І сумно все в йому було;
Щось вило там безперестанно
І страшним голосом ревла;
Еней, молитву прочитавши
І шапку цупко підв'язавши,
В лісну гущу і пішов;
Ішов і утомивсь чимало,
І надворі тогді смеркало,
А яблуні ще не знайшов.

Уже він починав боятись,
На всі чотири озиравсь;
Трусивсь, та нікуди діватись:
Далеко тяжко в ліс забравсь;
А гірше ще його злякало,
Як щось у очах засіяло,
От тут-то берега пустивсь;
А послі дуже удивився,
Як під кислицей опинився,—
За гілку зараз ухвативсь.

І, не подумавши німало,
Нап'явсь, за гілочку смикнув,
Аж дерево те затріщало,
І зараз гілку одчухнув.
І дав чимдуж із лісу драла,
Що аж земля під ним дрижала,
Біг так, що сам себе не чув;
Біг швидко, не остановлявся,
Увесь об колючки подрався;
Як чорт, у реп'яхах весь був.

Прибіг к троянцям, утомився
І оддыхати простягнувсь;
Як хлюща п'отом весь облився,
Трохи-трохи не захлебнувсь.
Звелів з бичні волів пригнати ¹⁸,
Цапів з вівцями припасати —
Плутону в жертву принести
І всім богам, що пеклом правлять
І грішних тормошать і давлять,
Щоб гніву їм не навести.

Як тільки темна та похмурна
Із неба зслизла чорна ніч;
Година ж стала балагурна ¹⁹,
Як звізди повтікали пріч;
Троянці всі заворушились,

Завештались, закамешились ²⁰
На жертву приганяють биків;
Дяки з попами позбирались,
Зовсім служити всі прибрались,
Огонь розкладений горів.

Піп зараз взяв вола за роги
І в лоб обухом зацідив,
І взявши голову між ноги,
Ніж в черево і засадив;
І вийняв тельбухи з кишками,
Розклав гарненько їх рядами ²¹
І пильно кендюх розглядав;
Енею послі божу волю
І всім троянцям добру долю,
Мов по звіздам, все віщовав.

Як тут з скотиною возились
І харамаркали дяки ²²,
Як вівці і цапи дровичились,
В різницях мов ревли бики,—
Сівілла тут де не взялася,
Запінилася, і тряслася,
І галас зараз підняла:
«К чортам ви швидше всі ізгиньте,
Мене з Енеєм тут покиньте,
Не ждїть, щоб тришия дала.

А ти,— мовляла ко Енею,—
Моторний, смілий молодець,
Прощайся з юрбою своєю,
Ходім лиш в пекло — там отець
Нас твій давно вже дожидає
І, може, без тебе скучає.
Ану, пора чимчиковать.
Возьми на плечі з хлібом клунок;
Нехай йому лихий прасунок ²³,
Як голодом нам помирать.

Не йди в дорогу без запасу,
Бо хвіст од голоду надмеш;
І де-де іншого ти часу
І крихти хліба не найдеш.
Я в пекло стежку протоптала,
Я там не раз, не два бувала,
Я знаю тамошній народ;
Дорожки всі, всі уголочки,
Всі закоморочки, куточки
Уже не первий знаю год».

Еней в сю путь якраз зібрався,
Шкапові чоботи набув,
Підтикався, підперезався
І пояс цупко підтягнув;
А в руки добру взяв дрючину —
Обороняти злу личину,
Як лучиться де, од собак.
А послі за руки взялися,
Прямцем до пекла поплелися,
Пішли на прощу до чортяк.

Тепер же думаю, гадаю,
Трохи не годі і писать;
Ізроду пекла я не знаю,
Не здатний, далебі, брехать;
Хіба, читателі, пождіте,
Вгамуйтеь трохи, не галіте ²⁴,
Піду я до людей старих,
Щоб їх о пеклі розпитати,
І попрошу їх розказати,
Що чули од дідів своїх.

Вергілій же, нехай царствує ²⁵,
Розумненький був чоловік,
Нехай не вадить, як не чує,
Та в давній дуже жив він вік.
Не так тепер і в пеклі стало,

Як в старину колись бувало
І як покійник написав;
Я, може, що-небудь прибавлю,
Переміню і що оставлю,
Писну — як од старих чував.

Еней з Сівіллою хватались,
До пекла швидше щоб прийти,
І дуже пильно приглядались,
До пекла двері як найти.
Як ось перед якусь гору
Прийшли, і в ній велику нору
Знайшли, і вскочили туди.
Пішли під землю темнотою,
Еней все щупався рукою,
Щоб не ввалитися куди.

Ся улица вела у пекло,
Була вонюча і грязна;
У ній і вдень було, мов смеркло,
Од диму вся була чадна;
Жила з сестрою тут Дрімота,
Сестра же звалася Зівота;
Поклон сі перші оддали
Тімасі нашому Енею
З його старою попадею,—
А послі далі повели.

А потім Смерть до артикулу ²⁶
Їм воздала косою честь,
Наперед стоя калавуру,
Який у її мосці єсть:
Чума, война, харцизтво, холод,
Короста, трясця, парші, голод;
За сими ж тут стояли в ряд:
Холера, шолуді, бешиха
І всі мирянські, знаєш, лиха,
Що нас без милості морять.

Іще ж не все тут окошилось,
Іще брела ватага лих:
За Смертію слідом валилось
Жінок, свекрух і мачух злих.
Вітчими йшли, тесті-скуп'яги,
Зяті і свояки-мотяги,
Сердиті шурина, брати,
Зовиці, невістки, ятровки —
Що все гризуться без умовки, —
І всякі тут були кати.

Якіїсь злидні ще стояли,
Жували все в зубах папір,
В руках каламарі держали,
За уха настромляли пір.
Се все десятські та соцькії,
Начальники, п'явки людськії,
І всі прокляті писарі,
Ісправники все ваканцьові ²⁷,
Судді і стряпчі безтолкові,
Повірені, секретарі.

За сими йшли святі понури,
Що не дивились і на світ,
Смиреної були натури,
Складали руки на живіт;
Умильно богу все молились,
На тиждень дні по три постились
І вслух не лаяли людей;
На чотках мир пересуждали
І вдень ніколи не гуляли,
Вночі ж було не без гостей.

Насупротив сих окаянниць
Ївартал був цілий волоцюг,
Моргух, мандрьох, ярижниць, п'яниць ²⁸
І бахурів на цілий плуг;
З обстриженими головами,

З підрізаними пеленами,
Стояли хльорки наголо ²⁹,
І панночок фільтифікетних,
Лакеїв гарних і дотепних
Багацько дуже щось було.

І молодиці молоденькі,
Що вийшли заміж за старих,
Що всякий час були раденькі
Потішить парнів молодих;
І ті тут молодці стояли,
Що недотепним помагали
Для них сімейку розплодить;
А діти гуртові кричали,
Своїх паньматок проклинали,
Що не дали на світі жить.

Еней хоть сильно тут дивився
Такий великій новині,
Та вже од страху так трусився,
Мов сидя охляп на коні ³⁰,
Побачивши ж іще іздалі,
Які там дива плазовали,
Кругом, куди не поглядиш,
Злякавсь, к Сівіллі прихилився,
Хватавсь за дергу і тулився ³¹,
Мов од kota в коморі миш.

Сівілла в дальший путь таскала —
Не баскаличивсь би та йшов ³²,
І так швиденько поспішала,
Еней не чув аж підошов,
Хватаючися за ягою;
Як ось уздріли пред собою
Чрез річку в пекло перевіз.
Ся річка Стіксом називалась ³³,
Сюди ватага душ збиралась,
Щоб хто на той бік перевіз.

І перевізчик тут явився ³⁴,
Як циган, смуглої цери був,
Од сонця ввесь він попалився
І губи, як арап, оддув;
Очища в лоб позападали,
Сметаною позапливали,
А голова вся в ковтунах;
Із рота слина все котилась,
Як повстка, борода скомшилась,
Всім задавав собою страх.

Сорочка, зв'язана узлами,
Держалась всилу на плечах,
Попричепляна мотузками,
Як решето, була в дірках;
Замазана була на палець,
Засалена, аж капав смалець,
Обутий в драні постолі;
Із дір онучі волочилися,
Зовсім, хоч вижми, помочилися,
Пошарпані штани були.

За пояс лико одвічало,
На йому висів гаманець;
Тютюн, і люлька, і кресало,
Лежали губка, кремінець.
Хароном перевізчик звався,
Собою дуже величався,
Бо і не в шутку був божок:
З крючком весельцем погрібався,
По Стіксові як стрілка мчався,
Був човен легкий, як пушок.

На ярмарку як слобожани,
Або на красному торгу
До риби товпляться миряни,
Було на сьому так лугу.
Душа товкала душу в боки,

І скреготали, мов сороки;
Той пхавсь, той сунувсь, інший ліз;
Всі м'ялися, перебирались,
Кричали, спорили і рвались,
І всяк хотів, його щоб віз.

Як гуща в сирівці іграє,
Шиплять, як кваснуть, буряки,
Як против сонця рій гуляє,
Гули сі так небораки,
Харона, плачучи, прохали,
До його руки простягали,
Щоб взяв з собою на каюк ³⁵;
Но сей того плачу байдуже,
На просьби уважав не дуже:
Злий з сина був старий дундук ³⁶.

І знай, що все веслом махає
І в морду тиче хоч кому,
Од каюка всіх одганяє,
А по вибору своєму
Потрошечку в човен саджає
І зараз човен одпихає,
На другий перевозить бік;
Кого не візьме, як затнеться,
Тому сидіти доведеться,
Гляди — і цілий, може, вік.

Еней в кагал сей як убрався,
Щоб зближитися к порому,
То з Палінуром повстрічався,
Штурмановав що при йому.
Тут Палінур пред ним заплакав,
Про долю злу свою балакав,
Що через річку не везуть;
Но баба зараз розлучила,
Енею в батька загвоздила,
Щоб довго не базікав тут.

Попхались к берегу поближче,
Прийшли на самий перевіз,
Де засмальцьований дідище
Вередовав, як в греблі біс;
Кричав, буцімто навіжений,
І кобенив народ хрещений,
Як водиться в шинках у нас;
Досталось родичам сердешним,
Не дуже лаяв словом гречним,
Нехай же зносять в добрий час.

Харон, таких гостей уздрівши,
Оскілками на їх дививсь ³⁷,
Як бик скажений заревівши,
Запінивсь дуже і озливсь:
«Відкіль такії се мандрюхи,
І так уже вас тут не трохи,
Якого чорта ви прийшли?
Вас треба хати холодити!
Вас треба так опроводити,
Щоб ви і місця не найшли.

Геть, преч, вбирайтесь відсіль к чорту,
Я вам потиличника дам;
Поб'ю всю пику, зуби, морду,
Аж не пізна вас дідько сам;
Ййон же як захрабровали,
Живі сюди примандровали,
Бач, гиряві, чого хотять! ³⁸
Не дуже я на вас покваплюсь,
Тут з мертвими ось не управлюсь,
Що так над шиєю стоять».

Сівілла бачить, що не шутка,
Бо дуже сердиться Харон;
Еней же був собі плохутка;
Дала стариганю поклон:
«Та ну, на нас лиш придивися,—

Сказала,— дуже не гнівися,
Не сами ми прийшли сюди;
Хіба ж мене ти не пізнаєш,
Що так кричиш, на нас гукаєш,—
Оце невидані біди!

Ось глянься, що оце такеє!
Утихомирся, не бурчи;
Ось деревце, бач, золотее,
Тепер же, коли хоч, мовчи».
Потім все дрібно розказала,
Кого до пекла проводжала,
До кого, як, про що, за чим.
Харон же зараз схаменувся,
Разів з чотири погребнувся
І з каючком причалив к ним.

Еней з Сівіллою своєю
Не мішкавши в човен ввійшли;
Кальною річкою сією ³⁹
На той бік в пекло поплили;
Вода в розколини лилася,
Що аж Сівілла піднялася,
Еней боявсь, щоб не втонуть,
Но пан Харон наш потрудився,
На той бік так перехопився,
Що нільзя оком ізмигнуть.

Приставши, висадив на землю;
Взяв пів-алтина за труди ⁴⁰,
За працьовиту свою греблю,
І ще сказав, іти куди.
Пройшовши відсіль гонів з двоє ⁴¹,
Побравшись за руки обоє,
Побачили, що ось лежав
У бур'яні бровко муругий ⁴²,
Три голови мав пес сей мурий ⁴³,
Він на Енея загарчав.

Загавкав грізно в три язики,
Уже був кинувсь і кусать,
Еней підняв тут крик великий,
Хотів чимдуж назад втікати.
Аж баба хліб бровку шпурнула
І горло глевтяком заткнула ⁴⁴,
То він за кормом і погнався;
Еней же з бабою старою,
То сьак, то так, попід рукою,
Тихенько од бровка убравсь.

Тепер Еней убрався в пекло,
Прийшов зовсім на інший світ;
Там все поблідло і поблекло,
Нема ні місяця, ні зізд.
Там тільки тумани великі,
Там чутні жалобні крики,
Там мука грішним не мала.
Еней з Сівіллою гляділи,
Якії муки тут терпіли,
Якая кара всім була.

Смола там в пеклі клекотіла
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть кипіла ⁴⁵;
Палав огонь, великий страх!
В смолі сій грішники сиділи
І на огні пеклись, горіли,
Хто, як, за віщо заслужив.
Пером не можна написати,
Не можна і в казках сказати,
Яких було багацько див!

Панів за те там мордовали
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів.
За те вони дрова возили,

В болотах очерет косили,
Носили в пекло на підпал.
Чорти за ними приглядали,
Залізним пруттям підганяли,
Коли який з них приставав.

Огненним пруттям оддирали
Кругом на спину и живіт,
Себе що сами убивали,
Яким остив наш білий світ.
Гарячим дьогтем заливали,
Ножами під боки штрикали,
Щоб не хапались умирать.
Робили розніі їм муки,
Товкли у мужчирях їх руки ⁴⁶,
Не важились щоб убивать.

Багатим та скупим вливали
Розтопленеє срібло в рот,
А брехунів там заставляли
Лизать гарячих сковород;
Які ж ізроду не женились
Та по чужим куткам жилились,
Такі повішані на крюк,
Зачеплені за тее тіло,
На світі що грішило сміло
І не боялося сих мук.

Всім старшинам тут без розбору,
Панам, підпанкам і слугам
Давали в пеклі добру хльору ⁴⁷,
Всім по заслuzі, як котам.
Тут всякїї були цехмістри,
І ратмани, і бургомістри ⁴⁸,
Судді, підсудки, писарі,
Які по правді не судили,
Та тільки грошки лупили
І одбирали хабарі.

І всі розумні філософи,
Що в світі вчилися мудровать;
Ченці, попи і крутопопи ⁴⁹,
Мирян щоб знали научать;
Щоб не ганялись за гривнями,
Щоб не возились з попадями,
Та знали церков щоб одну;
Ксьондзи до баб щоб не іржали,
А мудрі звід щоб не знімали —
Були в огні на самім дну.

Жінок своїх що не держали
В руках, а волю їм дали,
По весіллях їх одпускали,
Щоб часто в приданках були,
І до півночі там гуляли,
І в гречку деколи скакали,
Такі сиділи всі в шапках,
І з превеликими рогами,
З зажмуреними всі очами,
В кип'ячих сіркой казанах.

Батьки, які синів не вчили,
А гладили по головах,
І тільки знай що їх хвалили,
Кипіли в нефті в казанах;
Що через їх синки в ледащо
Пустилися, пішли в нінащо,
А послі чубили батьків
І всею силою бажали,
Батьки щоб швидше умирали,
Щоб їм прийнятись до замків.

І ті були там лигоминці,
Піддурювали що дівок,
Що в вікна дрались по драбинці
Під темний, тихий вечорок;
Що будуть сватать їх, брехали,

Підманювали, улещали,
Поки добрались до кінця;
Поки дівки од перечосу
До самого товстіли носу,
Що сором послі до вінця.

Були там купчики проворні,
Що їздили по ярмаркам
І на аршинець на підборний
Поганий продавали крам.
Тут всякії були пронози,
Перекупки і шмаровози,
Жиди, міняйли, шинкарі.
І ті, що фіги-миги возять,
Що в боклагах гарячий посять ⁵⁰,
Там всі пеклися крамарі.

Паливоди і волоцюги,
Всі зводники і всі плути;
Ярижники і всі п'янюги,
Обманщики і всі моти,
Всі ворожбити, чародії,
Всі гайдамаки, всі злодії,
Шевці, кравці і ковалі;
Цехи: різницький, коновальський,
Кушнірський, ткацький,

шаповальський —

Кипіли в пеклі всі в смолі.

Там всі невірні і христьяне,
Були пани і мужики,
Була тут шляхта і міщане,
І молоді, і старики;
Були багаті і убогі,
Прямі були і кривоногі,
Були видющі і сліпі,
Були і штатські, і воєнні,
Були і панські, і казенні,
Були миряни і попи.

Гай! гай! та нігде правди діти,
Брехня ж наробить лиха більш;
Сиділи там скучні пііти,
Писарчуки поганих вірш,
Великії терпіли муки:
Ім зв'язані були і руки,
Мов у татар терпіли плін.
От так і наш брат попадеться,
Що пише, не остережеться,
Який же втерпить його хрін!

Якусь особу мацапуру ⁵¹
Там шкварили на шашлику,
Гарячу мідь лили за шкуру
І розпинали на бику ⁵².
Натуру мав він дуже бридку,
Кривив душею для прибитку,
Чужеє оддавав в печать;
Без сорома, без бога бувши
І восьму заповідь забувши ⁵³,
Чужим пустився промишлять.

Еней як відсіль відступився
І далі трохи одійшов,
То на другеє захопився,
Жіночу муку тут найшов.
В другім зовсім сих каравані
Піджарьовали, як у бані,
Що аж кричали на чім світ;
Оці то галас ісправляли,
Гарчали, вили і пищали,
Після куті мов на живіт.

Дівки, баби і молодиці
Кляли себе і весь свій рід,
Кляли всі жарти, вечорниці,
Кляли і жизнь, і білий світ;
За те їм так там задавали,

Що через міру мудровали
І верховодили над всім;
Хоть чоловік і не онеє,
Коли же жінці, бачиш, теє,
Так треба угодити їй.

Були там чесні пустомолки ⁵⁴,
Що знали ввесь святий закон,
Молилися без остановки
І били сот по п'ять поклон,
Як в церкві між людьми стояли,
І головами все хитали;
Як же були на самоті,
То молитовники ховали,
Казились, бігали, скакали
І гірше децю в темноті.

Були і тії там панянки,
Що наряджались напоказ;
Мандрьохи, хльорки і діптянки ⁵⁵,
Що продають себе на час.
Сі в сірці і смолі кипіли
За те, що жирно дуже їли
І що їх не страшив і піст;
Що все прикушовали губи,
І скалили біленькі зуби,
І дуже волочили хвіст.

Пеклись тут гарні молодиці,
Аж жаль було на них глядіть,
Чорняві, повні, милолиці;
І сі тут мусили кипіть,
Що замуж за старих ходили
І мишаком їх поморили,
Щоб послі гарно погулять
І з парубками поводитись,
На світі весело нажитись
І не голодним умирать.

Якіїсь мучились там птахи
З куделями на головах;
Се чесні, не потіпахи ⁵⁶,
Були тендітні при людях;
А без людей — не можна знати,
Себе чим мали забавляти,
Про те лиш знали до дверей.
Їм тяжко в пеклі докоряли,
Смоли на щоки наліпляли,
Щоб не дурили так людей.

Бо щоки терли манією ⁵⁷,
А блейвасом і ніс, і лоб,
Щоб краскою, хоть не своєю,
Причаровать к собі кого б;
Із ріпи підставляли зуби,
Ялзили все смальцем губи,
Щоб підвести на гріх людей;
Пиндючили якіїсь бочки,
Мостили в пазусі платочки,
В которих не було грудей.

За сими по ряду шкварчали
В розпалених сковородах
Старі баби, що все ворчали,
Базікали о всіх ділах;
Все тільки старину хвалили,
А молодих товкли та били,
Не думали ж, які були,
Іще як сами дівовали,
Та з хлопцями як гарцювали,
Та й по дитинці привели.

Відьом же тут колесовали
І всіх шептух і ворожок,
Там жили з них чорти мотали
І без витушки на клубок;
На припічках щоб не орали,
У комини щоб не літали,

Не їздили б на упирях;
І щоб дощу не продавали,
Вночі людей щоб не лякали,
Не ворожили б на бобах.

А зводницям таке робили,
Що цур йому вже і казати,
На гріх дівок що підводили
І сим учились промишлять;
Жінок од чоловіків крали
І волоцюгам помагали
Рогами людський лоб квітчать;
Щоб не своїм не торговали,
Того б на одкуп не давали,
Що треба про запас держать.

Еней там бачив щось немало
Кип'ящих мучениць в смолі,
Як з кабанів топилося сало,
Так шкварилися сі в огні;
Були і світські, і черниці,
Були дівки і молодиці,
Були і паньї, й панночки;
Були в свитках, були в охвотах,
Були в дульетах і в капотах ⁵⁸,
Були всі грішні жіночки.

Но се були все осуждені,
Які померли не тепер;
Без суду ж не палив пекельний
Огонь, недавно хто умер.
Сі всі були в другім вагоні,
Як би лошата або коні,
Не знали попадуть куда;
Еней, на перших подивившись
І о бідах їх пожурившись,
Пішов в другії ворота.

Еней, ввійшовши в сю кошару,
Побачив там багацько душ,
Вмішавшись між сю отару,
Як між гадюки чорний уж.
Тут розні душі походжали,
Все думали та все гадали,
Куда-то за гріхи їх впруть.
Чи в рай їх пустять веселитись,
Чи, може, в пекло пошмалитись,
І за гріхи їм носа втруть.

Було їм вільно розмовляти
Про всякії свої діла,
І думати, і мізковати —
Яка душа, де, як жила;
Багатий тут на смерть гнівився,
Що він з грішми не розлічився,
Кому і кілька треба дати;
Скупий же тосковав, нудився,
Що він на світі не нажився
І що не вспів і погулять.

Сутяга толковав укази
І що то значить наш Статут ⁵⁹;
Розказовав свої прокази,
На світі що робив сей плут.
Мудрець же фізику провадив,
І толковав якихсь монадів ⁶⁰,
І думав, відкіль взявся світ?
А мартопляс кричав, сміявся,
Розказовав і дивовався,
Як добре знав жінок дурить.

Суддя там признавався сміло,
Що з гудзиками за мундир
Таке переоначив діло,
Що, може б, навістив Сибір;
Та смерть ізбавила косою,

Що кат легенькою рукою
Плечей йому не покropив.
А лікар скрізь ходив з ланцетом,
З слабительним і спермацетом ⁶¹
І чванивсь, як людей морив.

Ласощохлисти походжали,
Всі фертики і паничі,
На пальцях ногтики кусали,
Розприндившись, як павичі;
Все очі вгору піднімали,
По світу нашому вздыхали,
Що рано їх побрала смерть;
Що трохи слави учинили,
Не всіх на світі подурили,
Не всім успіли морду втерть.

Моти, картюжники, п'янюги
І весь проворний чесний род;
Лакеї, конюхи і слуги,
Всі кухарі і скороход ⁶²,
Побравшись за руки, ходили
І все о плутнях говорили,
Які робили, як жили,
Як паній і панів дурили,
Як по шинках вночі ходили
І як з кишень платки тягли.

Там придзигльованки журились,
Що нікому вже підморгнуть,
За ними більш не волочились,
Тут їх заклекотіла путь;
Баби тут більш не ворожили
І простодушних не дурили.
Які ж дівок охочі бить,
Зубами з серця скреготали,
Що наймички їх не вважали
І не хотіли їм годить.

Еней уздрів свою Дідону,
Ошмалену, мов головня,
Якраз по нашому закону
Пред нею шапочку ізняв:
«Здорова! Глянь... де ти взялася?
І ти, сердешна, приплелася
Із Карфагени аж сюда?
Якого біса ти спеклася,
Хіба на світі нажилася?
Чорт мав тобі десь і стида.

Така смачная молодиця,
І глянь! умерла залюбки...
Рум'яна, повна, білолиця,
Хто гляне, то лизне губки;
Тепер з тебе яка утіха?
Ніхто не гляне і для сміха,
Навік тепер пропала ти!
Я, далебі, в тім не виною,
Що так роз'їхався з тобою:
Мені приказано втекти.

Тепер же, коли хоч, злигаймося
І нумо жить так, як жили,
Тут закурім, заженіхаймося,
Не розлучаймося ніколи;
Ходи, тебе я помилую,
Прижму до серця — поцілую...»
Йому ж Дідона наодріз
Сказала: «К чорту убирайся,
До мене більш не женихайся...
Не лізь! Бо розіб'ю і ніс!»

Сказавши, чортзна-де пропала,
Еней не знав, що і робить.
Коли б яга не закричала,
Що довго годі говорить,
То, може б, там і застоявся

І, може, той пори дождався,
Щоб хто і ребра полічив:
Щоб з вдовами не женихався,
Над мертвими не наглумлявся,
Жінок любов'ю не морив.

Еней з Сівіллою попхався
В пекельную подалі глуш;
Як на дорозі повстрічався
З громадою знайомих душ.
Тут всі з Енеєм обнімались,
Чоломкались і цілювались,
Побачивши князька свого;
Тут всяк сміявся, реготався,
Еней до всіх їх доглядався,
Знайшов з троянців ось кого:

Педька, Терешка, Шеліфона,
Панька, Охріма і Харка,
Леська, Олешка і Сізьона,
Пархома, Їська і Феська,
Стецька, Ониська, Опанаса,
Свирида, Лазаря, Тараса,
Були Денис, Остап, Овсій
І всі троянці, що втопились,
Як на човнах з ним волочились,
Тут був Вернигора Мусій ⁶³.

Жидівська школа завелася,
Великий крик всі підняли,
І реготня де не взялася,
Тут всяку всячину верзли;
Згадали чорт знає колишнє,
Балакали уже і лишнє,
І сам Еней тут розходивсь;
Щось балагурили довгенько,
Хоч ізійшлися і раненько,
Та пан Еней наш опізнився.

Сівіллі се не показалось,
Що так пахолок застоявсь ⁶⁴,
Що дитятко так розбрехалось,
Уже і о світі не знавсь;
На його грізно закричала,
Залаяла, запорощала,
Що аж Еней весь затрусивсь.
Троянці также всі здригнули
І врозтіч хто куди махнули,
Еней за бабою пустивсь.

Ішли, і як би не збрехати,
Трохи не з пару добрих гін,
Як ось побачили і хати,
І весь Плутонів царський дім.
Сівілла пальцем указала
І так Енеєві сказала:
«От тут і пан Плутон живе
Із Прозерпіною своєю,
До їх-то на поклон з гіллею
Тепер я поведу тебе».

І тільки що прийшли к воротам
І в двір пустилися чвалать,
Як баба бридка, криворота ⁶⁵:
«Хто йде?» — їх стала окликать.
Мерзенне чудо се стояло
І било під двором в клепало,
Як в панських водиться дворах;
Обмотана вся ланцюгами,
Гадюки вилися клубками
На голові і на плечах.

Вона без всякого обману
І щиро без обиняків
Робила грішним добру шану:
Ремнями драла, мов биків;
Їсала, гризла, бичовала,

Кришила, шкварила, щипала,
Топтала, дряпала, пекла,
Порола, корчила, пиляла,
Вертіла, рвала, шпиговала
І кров із тіла їх пила.

Еней, бідняжка, ізлякався
І весь як крейда побілів,
І зараз у яги спитався,
Хто їй так мучити велів?
Вона йому все розказала
Так, як сама здорова знала,
Що в пеклі є суддя Еак ⁶⁶;
Хоть він на смерть не осуждає,
Та мучити повеліває,
І як звелить — і мучать так.

Ворота сами одчинились,
Не смів ніхто їх задержать,
Еней з Сівіллою пустились,
Щоб Прозерпіні честь оддать
І піднести їй на болячку
Ту суто золоту гіллячку,
Що сильно так вона бажа.
Но к ній Енея не пустили,
Прогнали, трохи і не били,
Бо хиріла їх госпожа.

А далі вперлися в будинки
Підземного сього царя,
Ні гич, ні гаряля пилинки ⁶⁷,
Було все чисто, як зоря;
Цвяховані були там стіни
І вікна всі з морської піни:
Шумиха, оливо, свинець ⁶⁸,
Блищали міді там і криці,
Всі убрані були світлиці;
По правді, панський був дворець.

Еней з ягою розглядали
Всі дива там, які були,
Роти свої пороззявляли
І очі на лоби п'яли;
Проміж собою все зглядались —
Всьому дивились, осміхались,
Еней то цмокав, то свистав.
От тут-то душі ликовали,
Що праведно в миру живали,
Еней і сих тут навіщав.

Сиділи, руки поскладавши,—
Для них все празники були;
Люльки курили, полягавши,
Або горілочку пили,
Не тютюнкову і не пінну,
Но третьопробну, перегінну,
Настоянню на бодян ⁶⁹;
Під челюстями запікану,
І з ганусом, і до калгану,
В ній був і перець, і шапран.

І ласощі все тільки їли,
Сластьони, коржики, стовпці ⁷⁰,
Варенички пшеничні білі,
Пухкі з кав'яром буханці;
Часник, рогіз, паслін, кислиці,
Козельці, терн, глід, полуниці,
Крутії яйця з сирівцем;
І дуже вкусною яєшню,
Якусь німецьку, не тутешню,
А запивали все пивцем.

Велике тут було роздолля
Тому, хто праведно живе,
Так, як велике безголов'я
Тому, хто грішну жизнь веде;
Хто мав к чому яку охоту,

Тут утішався тим до поту;
Тут чистий був розгардіяш:
Лежи, спи, їж, пий, веселися,
Кричи, мовчи, співай, крутись,
Рубайсь — так і дадуть палаш.

Ні чванились, ні величались,
Ніхто не знав тут мудровать,
Крий боже, щоб не догадались
Брат з брата в чім покешковать;
Ні сердилися, ні гнівилися,
Ні лаялися і не билися,
А всі жили тут люб'язно;
Тут всякий гласно женихався,
Ревнивих ябед не боявся,
Було вобщє все за одно.

Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело, і так не скучно,
На великодних як святках;
Коли кому що захотілось,
То тут як з неба і вродилось;
От так-то добрі тут жили.
Еней, се зрівши, дивовався
І тут яги своєї спитався,
Які се праведні були?

«Не думай, щоб були чиновні,—
Сівілла сей дала одвіт,—
Або що грошей скрині повні,
Або в яких товстий живіт;
Не ті се, що в цвітних жупанах,
В кармазинах або сап'янах ⁷¹,
Не ті ж, що з книгами в руках,
Не рицарі, не розбишаки,
Не ті се, що кричать: «І паки» ⁷²,
Не ті, що в золотих шапках ⁷³.

Се бідні нищі, навіжені,
Що дурнями зчисляли їх,
Старці, хромі, сліпорожденні,
З яких був людський глум і сміх;
Се, що з порожніми сумками
Жили голодні під тинами,
Собак дражнили по дворах;
Се ті, що б і г д а с т ь получали,
Се ті, яких випроводжали
В потилицю і по плечах.

Се вдови бідні, безпомощні,
Яким приюту не було;
Се діви чесні, непорочні,
Яким спідниці не дуло;
Се, що без родичів остались...
І сиротами називались,
А послі вбгались і в оклад ⁷⁴;
Се, що проценту не лупили,
Що людям помагать любили,
Хто чим багат, то тим і рад.

Тут також старшина правдива,—
Бувають всякії пани,—
Но тільки трохи сього дива,
Не квапляться на се вони!
Бувають військові, значкові ⁷⁵,
І сотники, і бунчукові,
Які правдиву жизнь вели;
Тут люди всякого завіту,
По білому єсть кілько світу,
Которі праведно жили».

«Скажи ж, моя голубко сиза,—
Іще Еней яги спитав.—
Чом батька я свого Анхіза
І досі в вічі не видав?
Ні з грішними, ні у Плутона,

Хіба йому нема закона,
Куда його щоб засадить?»
«Він божої,— сказала,— крові,
І по Венериній любові,
Де схоче, буде там і жить».

Базікавши, зійшли на гору,
На землю сіли оддыхать,
І, попотівши саме впору,
Тут прийнялися розглядать,
Анхіза щоб не прогуляти,
Обридло-бо і так шукати;
Анхіз же був тогді внизу
І, походжавши по долині,
Об миленькій своїй дитині
Водив по мізку коверзу ⁷⁶,

Як глядь на гору ненароком.
І там свого синка уздрів,
Побіг старий не просто — боком
І ввесь од радості згорів.
Хватавсь з синком поговорити,
О всіх спитатись, розпросити
І повидатись хоть часок,
Енеєчка свого обняти,
По-батьківськи поцілувати,
Його почути голосок.

«Здоров, синашу, ма дитятко! —
Анхіз Енеєві сказав. —
Чи се ж тобі таки не стидно,
Що довго я тебе тут ждав?
Ходім лишень к моїй господі,
Там поговорим на свободі,
За тебе будем мірковать».
Еней стояв так, мов дубина,
Котилась з рота тільки слина,
Не смів мерця поціловать.

Анхіз, сю бачивши причину,
Чого синочок сумовав,
І сам хотів обнять дитину —
Та ба! уже не в ту попав;
Прийнявсь його щоб научати
І тайності йому сказати,
Який Енеїв буде плід,
Якії діти будуть жваві,
На світі зроблять скільки слави,
Яким-то хлопцям буде дід.

Тоді-то в пеклі в е ч о р н и ц і
Лучились, бачиш, як на те,
Були дівки та молодиці
І там робили не пусте:
У в о р о н а собі іграли ⁷⁷,
Весільних пісеньок співали,
Співали тут і колядок;
Палили клоччя, ворожили,
По спині лещатами били ⁷⁸,
Загадовали загадок.

Тут заплітали джерегелі ⁷⁹,
Дробушечки на головах;
Скакали по полу в е г е р і ⁸⁰,
В т і с н о ї б а б и по лавках;
А в комин суджених питали,
У хатніх вікон підслухали,
Ходили в північ по пусткам,
До свічки ложечки палили,
Щетину із свині шмалили
Або жмурились по куткам.

Сюди привів Анхіз Енея
І між дівок сих посадив;
Як неука і дуралея,
Прийнять до гурту їх просив;
І щоб обом їм услужили,

Як знають, так поворожили,
Що стрінеться з його синком:
Чи він хоть трохи уродливий,
К чому і як Еней щасливий,
Щоб всіх спитались ворожок.

Одна дівча була гостренька
І саме ухо прехихе ⁸¹,
Швидка, гнучка, хвистка, порскенька,
Було з диявола лихе.
Вона тут тільки і робила,
Що всім гадала, ворожила,—
Могуча в ділі тім була;
Чи брехеньки які сточити,
Кому імення приложити,
То так якраз і додала.

Привідця зараз ся шептуха
І примостилась к старику,
Йому шепнула біля вуха
І завела з ним річ таку:
«Ось я синкові загадаю,
Поворожу і попитаю,
Йому що буде, розкажу;
Я ворожбу такую знаю,
Хоть що, по правді одгадаю,
І вже ніколи не збрешу».

І зараз в горщечок наклала
Відьомських різних-всяких трав,
Які на К о с т я н т и н а рвала,
І те гніздо, що ремез клав:
Васильки, папороть, шевлію,
Петрів батіг і конвалію,
Любисток, просерень, чебрець ⁸²;
І все се налила водою
Погожою, непочатою,
Сказавши скількоś і словець.

Горщок сей черепком накрила,
Поставила його на жар,
І тут Енея присадила,
Щоб огоньок він роздував;
Як розігрілось, зашипіло,
Запарилось, заклекотіло,
Ворочалося зверху вниз,
Еней наш насторочив уха,
Мов чоловічий голос слуха,
Те чує і старий Анхіз.

Як стали роздувать пильніше,
Горщок той дужче клекодав,
Почули голос виразніше,
І він Енею так сказав:
«Енею годі вже журитись,
Од його має розплодитись
Великий і завзятий рід;
Всім світом буде управляти,
По всіх усюдах воювати,
Підверне всіх собі під спід.

І Римськії поставить стіни,
В них буде жити, як в раю;
Великі зробить переміни
Во всім окружнім там краю;
Там буде жить та поживати,
Покіль не будуть ціловати
Ноги чиєїсь постола ⁸³...
Но відсіль час тобі вбираться
І з панотцем своїм прощатся,
Щоб голова тут не лягла».

Сього Анхізу не бажалось,
Щоб попрощатися з синком,
І в голову йому не клалось,
Щоб з ним так бачитись мельком.
Та ба! вже нічим пособити,

Енея треба відпустити,
Із пекла вивести на світ.
Прощалися і обнімались,
Слізьми гіркими обливались,—
Анхіз кричав, як в марті кіт.

Еней з Сівіллою старою
Із пекла бігли навпростець;
Синок ворочав головою,
Поки аж не сховавсь отець;
Прийшов к троянцям помаленьку
І крався нишком, потихеньку,
Де їм велів себе пождать.
Троянці покотом лежали
І на дозвіллі добре спали —
Еней і сам уклався спать.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Борщів як три не поденькуєш¹,
На моторошні засердчить;
І зараз тяглом закишкуєш,
І в буркоті закеньдюшить.
Коли ж що напхом з'язикаєш
І в тереб добре зживотасш,
То на веселі занутрить;
Об лихо вдаром заземлюєш,
І ввесь забуд свій зголодуєш,
І біг до горя зачортить.

Та що абищоти верзлялом,
Не казку кормом солов'ять:
Ось ну, закалиткуй брязкалом,
То радощі заденежать.
Коли давало сп'ятакуєш,
То, може, чуло зновипуєш,
Якщо з тобою спередить:
Куди на плавах човновати,
Як угодити Юнонати
І як Еней замінервить.

Мене за сю не лайте мову,
Не я її скомпоновав;
Сівілли лайте безтолкову,
Її се мізок змузовав:
Се так вона коверзовала,
Енеєві пророковала,
Йому де поступатись як;
Хотіла мізок закрутити,
Щоб грошей більше улупити,
Хоть бідний був Еней і так.

Та треба з лиха догадаться,
Як прийде узлом до чогось;

А з відьмою не торговаться,
Щоб хлипати не довелось.
Подяковав старую суку
Еней за добрую науку,
Шагів з дванадцять в руку дав ².
Сівілла грошики в калитку,
Піднявши пелену і свитку,—
Ізслизла, мов лихий злигав.

Еней, ізбувши сучу бабу,
Якмога швидше на човни,
Щоб не дала Юнона швабу ³,
Що опинився б в сатани.
Троянці, в човни посідавши
І швидко їх поодпихавши,
По вітру гарно поплили;
Гребли з диявола всі дружно,
Що деяким аж стало душно,
По хвилі весельця гули.

Пливуть — аж вітри забурчали
І закрутили не шутя,
Завили різно, засвистали,
Нема Енеєві пуття!
І зачало човни бурхати,
То сторч, то набік колихати,
Що враг устоїть на ногах;
Троянці з ляку задрижали,
Як лиху допомгти — не знали;
Іграли тільки на зубах.

Як ось став вітер ущухати,
І хвилі трохи уляглись;
Став місяць з хмари виглядати,
І звізди на небі блись-блись!
Агу! Троянцям легше стало,
І тяжке горе з серця спало,
Уже-бо думали пропасть.

З людьми на світі так буває:
Коли кого міх палякас,
То послі торба спать не дасть.

Уже троянці вгамовались,
Могоричу всі потягли;
І, мов миньки, повивертались⁴,
Безпечно спати залягли;
Аж ось поромщик їх, проноза,
На землю впав, як міх із воза,
І, мов на пуп, репетовав:
«Пропали всі ми з головами,
Прощаймось з тілом і душами,
Остатній наш народ пропав.

Заклятий острів перед нами ⁵,
І ми його не минемо,
Не пропливем нігде човнами,
А на йому пропадемо;
Живе на острові цариця
Цірцея, люта чарівниця
І дуже злая до людей;
Які лиш не остережуться,
А їй на острів попадуться,
Тих переверне на звірей.

Не будеш тут ходити на парі,
А підеш зараз чотирма;
Пропали! Як сірко в базарі!
Готовте шиї до ярма!
По нашому хохлацьку строю
Не будеш цапом, ні козою,
А вже запевне що волом:
І будеш в плузі походжати,
До броваря дрова таскати ⁶,
А може, підеш бовкуном ⁷.

Лях цвенькати уже не буде,
Загубить чуйку і жупан ⁸,
І «не по з в а л я м» там забуде ⁹,
А заблєс так, як баран.
Москаль — бодай би не козою
Замекекекав з бородою,
А прус хвостом не завиляв,
Як, знаєш, лис хвостом виляє,
Як дуже Д о й д а налягає ¹⁰
І як Ч у х р а й угонку дав ¹¹.

Цесарці ходять журавлями ¹²,
Цірцеї служать за гусар
І в острові тім сторожами,
Італіянець же маляр,
Ісквапнійший на всякі штуки,

Співак, танцюра на всі руки,
Уміє і чижів ловить,
Сей переряжен в обезяну,
Ошийник носить із сап'яну
І осужден людей смішить.

Французи ж, давнії сіпаки ¹³,
Головорізи-різники,
Сі перевернуті в собаки,
Чужі щоб гризли маслаки.
Вони і на владику лають,
За горло всякого хватають,
Гризуться і проміж себе:
У них хто хитрий, то і старший,
І знай всім наминає парші,
Чуприну всякому скубе.

Повзуть швейцарці черв'яками,
Голландці квакають в багні,
Чухонці лаять мурав'ями,
Пізнаєш жида там в свині.
Індиком ходить там гішпанець,
Кротом же лазить португалець,
Звіркує шведин вовком там,
Датчанин добре жеребцює,
Ведмедем турчин там танцює;
Побачите, що буде нам».

Біду побачив неминучу,
Троянці всі і пан Еней
Зібралися в одну всі кучу
Подумать о біді своїй,
І миттю тут уговорились,
Щоб всі хрестились і молились,
Щоб тільки острів їм минуть.
Молебень же втяли Еолу,
Щоб вітрам, по його ізволу,
В другий бік повелів дмухнуть.

Еол молебнем вдовольнився
І вітрів зараз одвернув,
Троянський плав перемінився,
Еней будь звіром увильнув.
Ватага вся повеселіла,
Горілка з пляшок булькотіла,
Ніхто ні каплі не пролив;
Потім взялися за весельця
І пригребнули всі од серця,
Мовби Еней по пошті плив.

Еней, по човну походжая,
Роменський тютюнець курив;
На всі чотири розглядая,
Коли б чого не пропустив.
«Хваліте, — крикнув, — братця, бога!
Гребіте дужче якомога,
От Тібр перед носом у нас ¹⁴;
Ся річка Зевсом обіщана
І з берегами нам оддана.
Греби! — от закричу шабас!»

Гребнули раз, два, три, чотири,
Як на! — у берега човни;
Троянці наші чуприндири ¹⁵
На землю скіць — як там були!
І зараз стали розкладатись,
Копати, строїть, ташоватись,
Мов їм під лагер суд одвів.
Еней кричить: «Моя тут воля,
І кілько оком скинеш поля,
Скрізь геть настрою городів».

Земелька ся була Латинська ¹⁶,
Завзятий цар в ній був Латин ¹⁷;
Старий скупиндя — скурвасинська,
Дрижав, як Каїн, за алтин.
А также всі його підданці

Носили латані галанці ¹⁸;
Дивившись на свого царя;
На гроші там не козирили,
А в к і т ь к и крашанками грали ¹⁹,
Не візьмеш даром сухаря.

Латин сей, хоть не дуже близько,
А все олімпським був рідня,
Не кланявся нікому низько,
Для його все була бридня.
Меріка, кажуть, його мати,
До Фавна стала учащати
Та і Латина добула.
Латин дочку мав чепуруху,
Проворну, гарну і моргуху,
Одна у нього і була.

Дочка була зальотна птиця
І ззаду, спереду, кругом;
Червона, свіжа, як кислця,
І все ходила павичом.
Дородна, росла і красива,
Приступна, добра, не спесива,
Гнучка, юрлива, молода;
Хоть хто на неї ненароком
Закине молодецьким оком,
То так її і вподоба.

Таке дівча — кусочок ласий,
Заслинишся, як глянеш раз;
Що ваші гречеські ковбаси!
Що ваш первак, грушевий квас!
Завійниця од неї вхопить,
На голову насяде клопіт;
А може, тьохне і не там.
Поставить рогом ясні очі,
Що не доспиш петрівської ночі;
Те по собі я знаю сам.

Сусідні хлопці женихались
На гарну дівчину таку,
І сватать деякі питались,
Які хотіли, щоб смаку
В Латиновій дочці добитися,
Царя приданим поживиться,
Геть, геть — і царство за чуб взять.
Но ненечка її Амата
В душі своїй була строката,
Не всякий їй любився зять.

Один був Турн, царьок нешпетний ²⁰,
З Латином у сусідстві жив,
Дочці і матері прикметний,
І батько дуже з ним дружив.
Не в шутку молодець був жвавий,
Товстий, високий, кучерявий,
Обточений, як огірок;
І війська мав свого чимало,
І грошників таки бряжчало,
Куди не кинь, був Турн царьок.

Пан Турн щось дуже підсипався
Царя Латина до дочки,
Як з нею був, то виправлявся
І піднімався на каблучки.
Латин, дочка, стара Амата
Щодень від Турна ждали свата,
Уже нашили рушників
І всяких всячин напридбали,
Які на сватанні давали,—
Все сподівались старостів.

Коли чого в руках не маєш,
То не хвалися, що твоє;
Що буде, ти того не знаєш,
Утратиш, може, і своє.
Не розглядивши, кажуть, броду,

Не лізь прожогом перший в воду,
Бо щоб не насмішив людей.
І перше в волок подивися,
Тоді і рибою хвалися,
Бо будеш йолоп, дуралей.

Як пахло сватанням в Латина
І ждали тільки четверга,
Аж тут Анхізова дитина
Припленталась на берега
Зо всім своїм троянським плем'ям.
Еней не марно тратив врем'я,
По-молодецьку закурив:
Горілку, пиво, мед і брагу
Поставивши перед ватагу,
Для збору в труби засурмив.

Троянство, знаєш, все голодне
Сипнуло ристю на той клик;
Як галич в врем'я непогодне,
Всі підняли великий крик.
Сивушки зараз ковтонули
По ківшику, і не здригнули,
І докосились до потрав.
Все військо добре убирало,
Аж поза ухами лящало,
Один перед другим хватав.

Вбирали січену капусту,
Шатковану, і огірки
(Хоть се було в час м'ясопусту),
Хрін з квасом, редьку, буряки;
Рябка, тетерю, саламаху ²¹ —
Як не було — поїли з маху
І всі строжили сухарі;
Що не було, все поз'їдали,
Горілку всю повипивали,
Як на вечері косарі.

Еней оставив із носатку ²²
Було горілки про запас,
Но клюкнув добре по порядку,
Розщедривсь, як бува у нас,
Хотів посліднім поділитись,
Щоб до кінця уже напитись,
І добре цівкою смикнув;
За ним і вся його голота
Тягла, поки була охота,
Що деякий і хвіст надув.

Барильця, пляшечки, носатку,
Сулії, тикви, боклажки —
Все висушили без остатку,
Посуду потовкли в шматки.
Троянці з хмелю просипались,
Скучали, що не похмелялись;
Пішли, щоб землю озирать,
Де їм показано селитись,
Жить, будоватися, женитись,
І щоб латинців розпізнать.

Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: «Люди тут бормочуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
І ми їх мови не втнемо;
Слова свої на у с кончають,
Як ми що кажем їм — не знають,
Між ними ми пропадемо».

Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти по дяків,
Купить П і я р с ь к у ю граматку ²³,
Полуставців, октоїхів ²⁴;
І всіх зачав сам мордовати,

Поверху, по словам складати
Латинську т м у, м н у, з д о, т л о;
Троянське плем'я все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по-латинському гуло.

Еней від них не одступався,
Тройчаткою всіх приганяв ²⁵;
І хто хоть трохи ліновався,
Тому с у б і т к и і давав.
За тиждень так лацину взнали,
Що вже з Енеєм розмовляли
І говорили все на у с:
Енея звали Е н е у с о м,
Уже не паном — д о м і н у с о м,
Себе ж то звали — т р о я н у с .

Еней троянців похваливши,
Що так лацину поняли,
Сивушки в кубочки наливши,
І могорич всі запили.
Потім з десяток щомудрійших,
В лацині щонайрозумнійших,
З ватаги вибравши якраз,
Послав послами до Латина
Од імені свого і чина,
А з чим послав, то дав приказ.

Посли, прийшовши до столиці,
Послали до царя сказать,
Що до його і до цариці
Еней прислав поклон оддать
Із хлібом, з сіллю і з другими
Подарками предорогими,
Щоб познакомитись з царем;
І як доб'ється панської ласки
Еней-сподар і князь троянський,
То прийде сам в царський терем.

Латину тільки що сказали,
Що од Енея єсть послі,
І з хлібом, з сіллю причвалали,
Та і подарки принесли,
Хотять Латину поклониться,
Знакомитись і подружитись,
Як тут Латин і закричав:
«Впусти! Я хліба не цураюсь
І з добрими людьми братаюсь.
От на ловця звір наскакав!»

Велів тут зараз прибирати
Світлиці, сіни, двір мести;
Клечання по двору саджати,
Шпалерів різних нанести
І вибивать царську хату;
Либонь, покликав і Амату,
Щоб і вона дала совіт,
Як лучче, краще прибирати,
Де, як коврами застилати
І підбирають до цвіту цвіт.

Послав гінця до богомаза,
Щоб мальовання накупить,
І также розного припаса,
Щоб що було і їсть, і пить.
Вродилось ренське з курдимомом ²⁶
І пиво чорнеє з лимоном,
Сивушки же трохи не з спуст;
Де не взялись воли, телята,
Барани, вівці, поросята;
Латин прибравсь, мов на запуст.

Ось привезли і мальовання ²⁷
Роботи первійших майстрів,
Царя Гороха пановання,
Патрети всіх богатирів:
Як Александр цареві Пору

Давав із військом добру хльору;
Чернець Мамає як побив ²⁸;
Як Муромець Ілля гуляє,
Як б'є половців, проганяє,—
Як Переяслів боронив;

Бова з Полканом як водився ²⁹,
Один другого як вихрив;
Як Соловей-харциз женився,
Як в Польщі Желізняк ходив.
Патрет був француза Картуша,
Против його стояв Гаркуша,
А Ванька Каїн впереді.
І всяких всячин накупили,
Всі стіни ними обліпили;
Латин дививсь їх красоти!

Латин, так дома спорядивши,
Кругом все в хатах оглядав,
Світелки, сіни обходивши,
Собі убори добирав:
Плащем з клейонки обвернувся,
Циновим гудзем застебнувся ³⁰,
На голову взяв капелюх;
Набув на ноги кинді нові ³¹
І рукавиці взяв шкапові,
Надувсь, мов на огні лопух.

Латин як цар в своїм наряді
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді,
Надувшись всякий з них, як йорж.
Царя на дзиглик посадили ³²,
А сами мовчки одступили
Від покуття аж до дверей.
Цариця ж сіла на ослоні,
В едамашковому шушоні ³³,
В кораблику із соболей.

Дочка Лавися-чепуруха
В німецькім фуркальці була ³⁴,
Вертілась, як в окропі муха,
В верпахло очі все п'яла ³⁵.
Од дзиглика ж царя Латина
Скрізь прослана була ряднина
До самої хвіртки і воріт;
Стояло військо тут зальотне,
Волове, кінне і піхотне,
І ввесь був зібраний повіт.

Послів ввели к царю з пихою,
Як водилося у латин;
Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршин,
І солі кримки і бахмутки,
Лахміття розного три жмутки,
Еней Латину що прислав.
Посли к Латину приступились,
Три рази низько поклонились,
А старший рацію сказав:

«Енеус ностер магнус панус ³⁶
І славний троянорум князь,
Шмигляв по морю, як циганус,
А д те, о рекс! прислав нунк нас.
Рогамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине,
Пермітте жить в землі своєї,
Хоть за пекунії, хоть гратіс,
Ми дяковати будем сатіс
Бенефіценції твоєї.

О рекс! будь нашим меценатом ³⁷
І ласкам туам покажи,
Енеусу зробися братом,
О оптіме! не одкажи;
Енеус принцепс єсть моторний,
Формозус, гарний і проворний,

Побачиш сам і н н о м і н е!
Вели а к ц і п е р е подарки
З ласкавим видом і без сварки,
Що прислані через мене:

Се килим-самольот чудесний,
За Хмеля виткався царя ³⁸,
Літа під облака небесні,
До місяця і де зоря;
Но можна стіл ним застилати,
І перед ліжком простилати,
І тарадайку закривать.
Царівні буде він в пригоду,
І то найбільш для того году,
Як замуж прийдеться давать.

Ось скатерть шльонська нешпетна,
Її у Липську добули;
Найбільше в тім вона прикметна,
На стіл як тільки настели
І загадай якої страви,
То всякі вродяться potravи,
Які на світі тільки єсть:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка,
Цариці мусим сю піднесьть.

А се сап'янці-самоходи,
Що в них ходив іще Адам;
В стариннії пошиті годи,
Не знаю, як достались нам;
Либонь, достались од пендосів,
Що в Трої нам утерли носів,
Про те Еней зна молодець;
Сю вещь, як рідку і старинну,
Підносимо царю Латину
З поклоном низьким, на ралець».

Цариця, цар, дочка Лавина
Зглядалися проміж себе,
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,
Які достались їм подарки,
Насилу обійшлось без сварки,
Як ось Латин сказав послам:
«Скажіте вашому Енею,
Латин із цілою сім'єю,
Крий боже, як всі раді вам.

І вся моя маєтність рада,
Що бог вас навернув сюди;
Мні мила ваша вся громада,
Я не пущу вас нікуди;
Прошу Енею поклонятись
І хліба-солі не цуратись,
Кусок остатній розділю.
Дочка у мене одиначка,
Хозяйка добра, пряха, швачка,
То, може, і в рідню вступлю».

І зараз попросив до столу
Латин Енеевих бояр,
Пили горілку до ізволу
І їли бублики, кав'яр;
Був борщ до шпундрів з буряками ³⁹,
А в ющі потрух з галушками,
Потім до соку кашлуні;
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з часником свинина,
Крохналь, який їдять пани.

В обід пили заморські вина,
Не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать:
Пили сикизку, деренівку ⁴⁰

І кримську вкусную дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На в і в а т — з мущирів стріляли ⁴¹,
Т у ш — грімко трубачі іграли,
А м н о г о л і т — дяки ревуть!

Латин по царському звичаю
Енею дари одрядив:
Л у б е н с ь к о г о шмат короваю,
Корито о п і ш н я н с ь к и х слив ⁴²,
Горіхів к и ї в с ь к и х смажених,
П о л т а в с ь к и х пундиків пражених
І гусячих п'ять кіп яець;
Рогатого скота з Л и п ' я н к и,
Сивухи відер з п'ять Б у д я н к и,
С т о р е ш е т и л і в с ь к и х овець.

Латин старий і полигався
З Енеєм нашим молодцем,
Еней і зятем називався,—
Но діло краситься кінцем!
Еней по щастю без поміхи
Вдавався в жарти, ігри, сміхи,
А о Юноні і забув,
Його котора не любила
І скрізь за ним, де був, слідила,
Нігде од неї не вильнув.

Ірися, цьохля проклятуца ⁴³,
Завзятійша од всіх брехух,
Олімпська мчалка невсипуца,
Крикливійша із щебетух,
Прийшла, Юноні розказала,
Енея як латинь приймала,
Який між ними єсть уклад:
Еней за тестя мав Латина,
А сей Енея як за сина,
І у дочки з Енеєм лад.

«Еге! — Юнона закричала.—
Поганець як же розібрав!
Я нарощно йому спускала,
А він і ноги розіклав!
Ого! провчу я висікаку ⁴⁴
І перцю дам йому, і маку,
Потямить, якова-то я.
Проллю троянську кров, латинську,
Вмішаю Турна скурвасинську,
Я наварю їм киселя».

І на! через штафет к Плутону ⁴⁵
За підписом своїм приказ,
Щоб фурію він Тезіфону
Послав к Юноні той же час;
Щоб ні в берліні, ні в дормезі,
І ні в ридвані, ні в портшезі,
А бігла б на перекладних ⁴⁶;
Щоб не було в путі препони,
То б заплатив н а т р и прогони ⁴⁷,
Щоб на Олімп вродилась вмиг.

Прибігла фурія із пекла,
Яхиднійша од всіх відьом,
Зла, хитра, злобная, запекла,
Робила з себе скрізь содом.
Ввійшла к Юноні з ревом, стуком,
З великим треском, свистом, гуком,
Зробила об собі лепорт.
Якраз її взяли гайдуки ⁴⁸
І повели в терем під руки,
Хоть так страшна була, як чорт.

«Здорова, люба, мила доню,—
Юнона в radoщах кричить.—
До мене швидше, Тезіфону! —
І ціловать її біжить.—
Сідай, голубко! Як ся маєш?

Чи пса троянського ти знаєш?
Тепер к Латину завітав.
І крутить там, як в Карфагені;
Достанеться дочці і нені,
Латин щоб в дурні не попав.

Ввесь знаєть світ, що я не злобна,
Людей губити не люблю;
Но річ така богоугодна,
Коли Енея погублю.
Зроби ти похорон з весілля,
Задай ти добре всім похмілля,
Хоть би побрали всіх чорти:
Амату, Турна і Латина,
Енея, гадового сина,
Пужни по-своєму їх ти!»

«Я наймичка твоя покорна,—
Ревнула фурія, як грім,—
На всяку хіть твою неспорна,
Сама троянців всіх поїм;
Амату з Турном я з'єднаю
І сим Енея укараю,
Латину ж в тім'я дур пуцу;
Побачать то боги і люди,
Що з сватання добра не буде,
Всіх, всіх в шматочки потрощу».

І перекинулась клубочком,
Кіть-кіть з Олімпа, як стріла;
Як йшла черідка вечорочком,
К Аматі шусть — як там була!
Смутна Амата пір'я драла,
Слізки ронила і вздыхала,
Що Турн-князьок не буде зять;
Кляла Лавинії родини,
Кляла кумів, кляла хрестини,
Та що ж? — против ріжна не прать.

Яга, під пелену підкравшись,
Гадюкою в серце поповзла,
По всіх куточках позвивавшись,
В Амати рай собі найшла.
В отравлену її утробу
Наклала злості, мовби бобу;
Амата стала не своя;
Сердита, лаяла, кричала,
Себе, Латина проклинала
І всім давала тришия.

Потім і Турна навістила
Пресуча, лютая яга;
І із сього князька зробила
Енею лишнього врага.
Турн, по воєнному звичаю,
З горілкою напившись чаю,
Сказать попросту, п'яний спав;
Яга тихенько підступила
І люте снище підпустила,
Що Турн о тім не помишляв.

Йому, бач, сонному верзлося,
Буцім Анхізове дитя
З Лавинією десь зійшлося
І женихалось не шутя:
Буцім з Лависей обнімався,
Буцім до пазухи добрався,
Буцім і перстень з пальця зняв;
Лавися перше мов пручалась,
А послі мов угамовалась,
І їй буцім Еней сказав:

«Лависю, милеє кохання!
Ти бачиш, як тебе люблю;
Но що се наше женихання,
Коли тебе навiк гублю?
Рутулець Турн тебе вже свата,

За ним, бач, тягне і Амата,
І ти в йому находиш смак.
До кого хіть ти більшу маєш,
Скажи, кого з нас вибираєш?
Нехай я згину, неборак!»

«Живи, Енеєчку мій милий,—
Царівна сей дала одвіт,—
Для мене завжди Турн остилий,
Очам моїм один ти світ!
Тебе коли я не побачу,
То день той і годину трачу,
Моє ти щастя, животи;
Турн швидше нагло околіє,
Ніж, дурень, мною завладіє,
Я вся — твоя, і пан мій — ти!»

Тут Турн без пам'яті схватився,
Стояв, як в землю вритий стовп,
Од злості, з хмелю весь трусився
І сна од яву не розчовп:
«Кого? — мене; і хто? — троянець!
Голяк, втікач, приплентач, ланець!
Звести? Лавинію однять?
Не князь я! — гірше шмаровоза,
І дам собі урізати носа,
Коли Еней Латину зять.

Лавися шмат не для харциза,
Який пройдисвіт єсть Еней;
А то — і ти, голубко сиза,
Ізгинеш од руки моєї!
Я всіх поставлю вверх ногами,
Не подарую вас душами,
А більш Енею докажу.
Латина же, старого діда,
Прижму незгірше, як сусіда,
На кіл Амату посаджу».

І зараз лист послав к Енею,
Щоб вийшов битись сам на сам,
Помірявсь силою своєю,
Достав од Турна по усам;
Хоть на киї, хоть кулаками
Поштурхатись попід боками
Або побитись і на смерть.
А также пхнув він драгомана ⁴⁹
І до латинського султана,
Щоб і сьому мордаси втерть.

Яхидна фурія раденька,
Що по її все діло йшло;
До людських бід вона швиденька,
І горе миле їй було.
Махнула швидко до троянців,
Щоб сих латинських постоянців
По-своєму осатанить.
Тогді троянці всі з хортами
Збирались їхать за зайцями,
Князька свого повеселить.

Но «горе грішникові суццю ⁵⁰, —
Так київський скубент сказав, —
Благих діл вовся не імуццю!»
Хто божії судьби пізнав?
Хто де не дума — там ночує,
Хотів де бігти — там гальмує,
Так грішними судьба вертить!
Троянці сами то пізнали,
З малої речі пострадали,
Як то читатель сам уздрить.

Поблизь троянська кочовання
Був на одльоті хуторок,
Було в нім щупле будовання,
Ставок був, гребля і садок.
Жила Аматина там нянька,

Не знаю — жінка чи панянка,
А знаю, що була стара,
Скупа, і зла, і воркотуха,
Наушниця і щебетуха,
Давала чиншу до двора ⁵¹:

Ковбас десятків з три Латину,
Лавинії к Петру мандрик ⁵²,
Аматі в тиждень по алтину,
Три хунти воску на ставник ⁵³,
Льяної пряжі три півмітки ⁵⁴,
Серпанків вісім на намітки
І двісті валяних гнотів.
Латин од няньки наживався,
Зате ж за няньку і вступався,
За няньку хоть на ніж готів.

У няньки був біленький цуцик,
Її він завжди забавляв;
Не дуже простий — родом муцик ⁵⁵,
Носив поноску, танцював,
І панії лизав од скуки
Частенько ноги скрізь і руки,
І тімениці вигризав.
Царівна часто з ним ігралась,
Сама цариця любовалась,
А цар то часто годував.

Троянці, в роги затрубивши,
Пустили гончих в чагарі,
Кругом болото обступивши,
Бичами ляскали псарі;
Як тільки гончі заганяли,
Загавкали, заскавучали,
То муцик, вирвавшись надвір,
На голос гончих одізвався,
Чмихнув, завив, до них помчався.
Стременний думав, що то звір ⁵⁶.

«Атю його! Гуджга!» — і крикнув,
І з свори поспускав хортів;
Тут муцик до землі прилипнув
І дух від ляку затаїв;
Но пси, донюхавшись, доспіли,
Шарпнули муцика, із'їли
І посмоктали кісточки.
Як вість така дійшла до няньки,
То очі вип'яла, як баньки,
А з носа спали і очки.

Осатаніла вража баба
І крикнула, як на живіт,
Зробилась зараз дуже слаба,
Холодний показався піт,
Порвали маточні припадки,
Істерика і лихорадки,
І спазми жили потягли;
Під ніс їй клали асафету ⁵⁷,
І теплу на пуп сервету ⁵⁸,
Іще клістир з ромну дали ⁵⁹.

Як тільки к пам'яті вернулась,
То зараз галас підняла;
До неї челядь вся сунулась
Для дива, як ввесь світ кляла;
Потім, схвативши головешку
І вибравшись на добру стежку,
Чкурнула просто до троян:
Всі курені їх попалити,
Енея заколоть, побити
І всіх троянських бусурман.

За нею челядь покотила,
Схвативши хто що запопав:
Кухарка чаплію вхопила ⁶⁰,
Лакей тарілками шпурляв;
З рублем там прачка хробрвала,

З дійницею ричка наступала ⁶¹,
Гуменний з ціпом скрізь совавсь;
Тут рота косарів з гребцями
Йшли битись, з косами, з граблями,
Ніхто од бою не цуравсь.

Но у троянського народу
За шаг алтина не проси;
Хто москаля об'їхав зроду?
А займеш — ноги уноси.
Завзятого троянці кшталту,
Не струсять нічийого гвалту
І носа хтось кому утнуть;
І няньчину всю рать розбили —
Скалічили, розпотрошили
І всіх в тісний загнали кут.

В сіє-то нещасливе врем'я
І в самий штурхобочний бой,
Троянське і латинське плем'я
Як умивалося мазкой,
Прибіг гінець з письмом к Латину,
Нерадісну привіз новину:
Князь Турн йому війну писав;
Не в пир, бач, запрошав напитись,
А в поле визивав побитись;
Гінець і на словах додав:

«Царю Латине неправдивий!
Ти слово царськеє зламав;
Зате узол дружелюбивий
Навіки з Турном розірвав.
Од Турна шмат той однімаєш
І в рот Енесві соваєш,
Що Турнові сам обіщав.
Виходь же завтра навкулачки,
Відтіль полізеш, мабуть, рачки,
Бодай і лунь щоб не злизав».

Не так розсердиться добродій,
Коли пан возний позов дасть ⁶²,
Не так лютує голий злодій,
Коли немає що украсть,
Як наш Латин тут розгнівився
І на гінця сього озлився,
Що губи з серця покусав.
І тільки одповідь мав дати
І гнів царський свій показати,
Посол щоб Турнові сказав;

Як, виглянув в вікно зненацька,
Прийшов Латин в великий страх;
Побачив люду скрізь багацько
По улицях і всіх кутках.
Латинці перлися товпами,
Шпурляли вгору всі шапками,
Кричали вголос на ввесь рот:
«Війна! Війна! против троянців,
Ми всіх Енеєвих поганців
Поб'єм — іскореним їх род».

Латин старий був не рубака
І воюватись не любив,
Од слова смерть він, неборака,
Був без душі і мов не жив.
Він стичку тільки мав на ліжку,
Аматі як не грав під ніжку,
І то тогді, як підтоптавсь;
Без того ж завжди був тихенький,
Як всякий дід старий, слабенький,
В чужее діло не мішавсь.

Латин, і серцем, і душею
Далекий бувши од війни,
Зібравшись з мудростю своєю,
Щоб не попастись в кайдани,
Зізвав к собі панів вельможних,

Старих, чиновних і заможних,
Которих ради слухав сам;
І, виславши геть-преч Аамату,
Завів їх всіх в свою кімнату,
Таку сказав річ старшинам:

«Чи ви од чаду, чи з похмілля?
Чи чорт за душу удряпнув?
Чи напились дурного зілля,
Чи глузд за розум завернув?
Скажіть — з чого війна взялася?
З чого ся мисль вам приплелася?
Коли я тішився війною?
Не звір я — людську кров пролити.
І не харциз, людей щоб бити,
Для мене гидкий всякий бой.

І як війну вести без зброї,
Без війська, хліба, без гармат,
Без грошей?.. Голови ви буї!
Який вас обезглуздив кат?
Хто буде з вас провіантмейстер⁶³
Або хто буде крігсцальмейстер,
Кому казну повірю я?
Не дуже хочете ви битись,
А тільки хочете нажитись,
І буде все біда моя.

Коли сверблять із вас у кого
Чи спина, ребра, чи боки,
Нащо просити вам чужого?
Мої великі кулаки
Почешуть ребра вам і спину;
Коли ж то мало, я дубину
Готов на ребрах сокрушить.
Служить вам рад малахаями⁶⁴,
Різками, кнуттям і киями,
Щоб жар военний потушить.

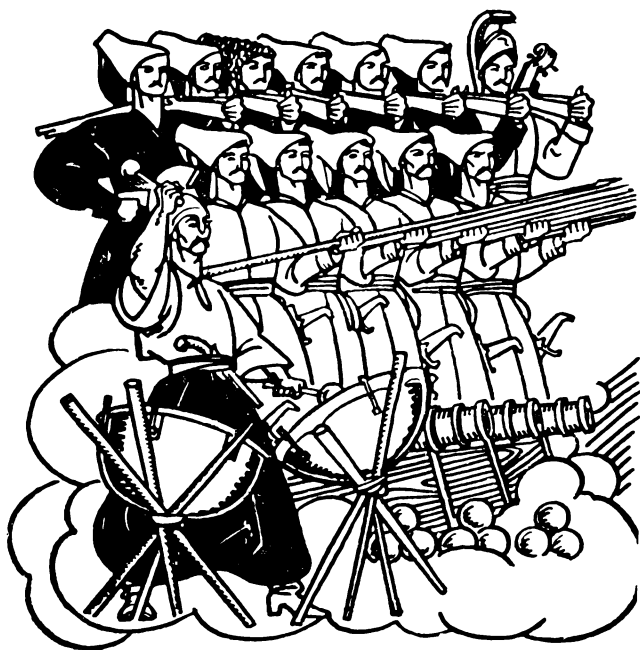
Покиньте ж се дурне юнацтво
І розійдіться по домах,
Панове виборне боярство;
А про війну і в головах
Собі ніколи не кладіте,
А мовчки в запічках сидіте,
Розгадуйте, що їсть і пить.
Хто ж о війні проговориться
Або кому війна присниться,
Тому дам чортзна-що робить».

Сказавши се, махнув рукою
І зараз сам пішов з кімнат
Бундючно-грізною ходою,
Що всякий був собі не рад.
Пристиджені його вельможі
На йолопів були похожі,
Ніхто з уст пари не пустив.
Не швидко бідні схаменулись
І в ратуш підтюпцем сунулись,
Уже як вечір наступив.

Тут думу довгую держали,
І всяк компоновав своє,
І вголос грімко закричали,
Що на Латина всяк плює
І на грозьбу не уважає,
Війну з Енеєм починає,
Щоб некрут зараз набирать;
І не просить щоб у Латина
З казни його ані алтина.
Боярські гроші шафовать ⁶⁵.

Ітак, латинь заворушилась,
Задумав всяк побить троян;
Відкіль та храбрість уродилась
Против Енеєвих прочан?
Вельможі царство збунтовали,

Против царя всіх науцали;
Вельможі! лихо буде вам.
Вельможі! хто царя не слуха,
Таким обрізати піс і уха
І в руки всіх оддати катам.

О музо, панночко парнаська! ⁶⁶
Спустись до мене на часок;
Нехай твоя научить ласка,
Нехай твій шепчеть голосок,
Латинь к війні як зняряджалась,
Як армія їх набиралась,
Який порядок в війську був;
Всі опиши мундири, зброю

І казку мні скажи такую,
Якої іще ніхто не чув.

Бояри вмиг скомпонували
На аркуш маніхвест, кругом,
По всіх повітах розіслали,
Щоб військо йшло під коругов;
Щоб голови всі обголяли,
Чуприни довгі оставляли,
А ус в півлокоть би тирчав;
Щоб сала і пшона набрали,
Щоб сухарів понапікали,
Щоб ложку, казанок всяк мав.

Все військо зараз розписали
По різних сотням, по полкам,
Полковників понаставляли,
Дали патенти сотникам.
По городам всяк полк назвався,
По шапці всякий розличався,
Вписали військо під ранжир;
Пошили сині всім жупани,
На спід же білії каптани,—
Щоб був козак, а не мугир ⁶⁷.

В полки людей розпреділивши,
І по квартирах розвели,
І, всіх в мундири нарядивши,
Ї присязі зараз привели.
На конях сотники фінтили,
Хорунжі усики крутили,
Кабаку нюхав асаул;
Урядники з атаманами
Новими чванились шапками,
І ратник всякий губу дув.

Так вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись,

Так просто військо шикovalo,
Не знавши: стій, не шевелись;
Так славнії полки козацькі
Лубенський, Гадяцький, Полтавський ⁶⁸
В шапках, було, як мак, цвітуть,
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть.

Було тут військо волонтирі ⁶⁹,
То всяких юрбиця людей,
Мов запорожці-чуприндірі,
Що їх не втне і Асмодей ⁷⁰.
Воно так, бачиш, і негарне,
Як кажуть то — нерегулярне,
Та до війни самий злий гад:
Чи вкрасти що, «язик» достати,
Кого живцем чи обідрати,
Ні сто не вдержить їх гармат.

Для сильної армії своєї
Рушниць, мушкетів, оружжін
Наклали повні гамазеї,
Гвинтівок, фюзій без пружин ⁷¹,
Булдимок, флінт і яничарок.
А в особливий закамарок
Списів, пік, ратищ, гаківниць.
Були тут страшнії гармати.
Од вистрілу дрижали хати,
А пушкарі то клались ниць.

Жлукта і улики на пушки ⁷²
Робить галили назахват;
Днища, оснівниці, витушки ⁷³
На принадлежность приправлять.
Нужда перемінить закони!
Квачі, помела, макогони
В пушкарське відомство пішли;

Колеса, бендюги, і кари,
І самії церковні мари
В депо пушкарськеє тягли.

Держась воєнного обряду,
Готовили задалегідь
Багацько всякого снаряду,
Що сумно аж було глядіть.
Для куль — то галушки сушили,
А бомб — то з глини наліпили,
А слив солоних — для картеч;
Для щитів ночви припасали
І дна із діжок вибивали,
І приправляли всім до плеч.

Не мали палашів, ні шабель ⁷⁴,
У них, бач, Тули не було;
Не шаблею ж убит і Авель —
Поліно смерть йому дало.
Соснові копистки стругали
І до боків поначіпляли
На валяних вірьвовочках;
Із лик плетені козубеньки,
З якими ходять по опеньки,
Були, мов суми, на плечах.

Як амуницю спорядили
І насушили сухарів,
На сало кабанів набили,
Взяли подимне од дворів ⁷⁵,
Як підсусідків розписали ⁷⁶,
І виборних поназначали,
Хто тяглий, кінний, хто же піш,
За себе хто, хто на підставу ⁷⁷,
В якеє військо, сотню, лаву,
Порядок як завівсь незгірш;

Тогді ну військо муштровати.
Учить мушкетний артикул ⁷⁸,

Вперед як ногу викидати,
Ушкварить як на калавур.
Коли пішком — то марш шульгою ⁷⁹,
Коли верхом — гляди ж, правою
Щоб шкапа скочила вперед.
Такеє ратнеє фіглярство
Було у них за регулярство,
І все Енеєві на вред.

Мов посполитеє рушення ⁸⁰
Латина в царстві началось,
Повсюдна муштра та учення,
Все за жолнірство прийнялось.
Дівки на прутах роз'їжджали,
Ціпками хлопців муштровали,
Старі ж учились кидать в ціль.
А баб старих на піч саджали
І на печі їх штурмовали,
Бач, для баталії в примір.

Були латинці дружні люди
І воюватись мали хіть,
Не всі з добра, хто од причуди,
Щоб битися, то рад летіть.
З горяча часу, перші три дні,
Зносили всяке збіжжя, злидні
І оддавали все на рать:
Посуду, хліб, одежу, гроші
Своєї отчизни для сторожі,
Що не було де і дівать.

Се поралася так Амата,
К війні латинців підвела;
Смутна була для неї хата,
На улиці все і жила.
Жінки з Аматою з'єднались,
По всьому городу таскались

І підмовляли воювать.
Робили з Турном шури-мури
І затялись, хоть вон із шкури,
Енеєві дочки не дать.

Коли жінки де замішались
І їм ворочати дадуть,
Коли з розказами втаскались
Та пхикання ще додадуть,
Прощайсь навек тогді з порядком,
Пішло все к чорту неоглядком,
Жінки поставлять на своє.
Жінки! коли б ви більше їли,
А менш пащековать уміли,
Були б в раю ви за сіє.

Як Турн біснується, лютує,
В сусідні царства шле послів,
Чи хто із них не порятує
Против троянських злих синів;
Коли Латин од поєдинків
Сховавсь під спід своїх будинків
І ждав, що буде за кінець;
Коли Юнона скрізь літає,
Всіх на Енея навертає
Весільний збить з його вінець,—

Гуде в Латії дзвін віщовий
І гасло всім к війні дає,
Щоб всяк латинець був готовий
К війні, в яку їх злость веде.
Там крик, тут галас, там клепало,
Тісниться люд і все тріщало.
Війна в кровавих ризах тут;
За нею рани, смерть, увіччя,
Безбожність і безчоловіччя
Хвіст мантиї її несуть.

Була в Латії синагога,
Збудована за давніх літ
Для Януса, сердита бога ⁸¹,
Которий дивних був приміт:
Він мав на голові дві тварі,
Чи гарнії були, чи харі,
Об тім Вергілій сам мовчить;
Но в мирне врем'я запирався,
Коли ж із храма показався,
Якраз війна і закипить.

По дзвону вся латинь сунула
До храма, з криком всі неслись,
І навстіж двері одімкнула,
І Янус вибіг, як харциз.
Воєнна буря закрутила,
Латинське серце замутила,
Завзятість всякого бере;
«Війни, війни!» — кричать, бажають,
Пекельним пламенем палають
І молодеє і старе.

Латинці військо хоть зібрали,
Та треба ж війську должносних,
Які б на щотах класти знали,
Які письменніші із них.
Уже ж се мусить всякий знати,
Що військо треба харчовати,
І воїн без вина — хом'як.
Без битой голої копійки,
Без сей прелесниці-злодійки,
Не можна воювать ніяк.

Були златії дні Астреї ⁸²,
І славний був тогді народ;
Міняйлів брали в казначеї,
А фіглярі писали щот ⁸³,
К роздачі порції — обтекар;

Картюжник — хлібний добрий пекар,
Гевальдигером був шинкар,
Вожатими — сліпці, каліки,
Ораторами — недоріки ⁸⁴,
Шпигоном — з церкви паламар.

Всього не можна описати,
В Латії що тогді було,
Уже зволялися читати,
Що в голові у них гуло.
К війні хватались, поспішались,
І сами о світі не знались,
І все робили назворот:
Що строїть треба, те ламали,
Що треба кинуть, те ховали,
Що класть в кишеню, клали в рот.

Нехай турбуються латинці,
Готовляться проти троян,
Нехай видумують гостинці
Енею нашому в із'ян.
Загляньмо, Турн що коверзує,
Троянцям рать яку готує,
Бо Турн і сам дзіндзівер-зух! ⁸⁵
Коли чи п'є — не проливає,
Коли чи б'є — то вже влучає,
Йому людей давить, як мух!

Та й видно, що не був в зневазі,
Бо всі сусідні корольки
По просьбі, мовби по приказі,
Позапаляючи люльки,
Пішли в поход з своїм народом,
З начинням, потрухом і плодом,
Щоб Турнові допомагать:
Не дати Енеєві женитись,
Не дати в Латії поселитись,
К чортам енейців всіх послать.

Не хмара сонце заступила,
Не вихор порохом вертить,
Не галич чорна поле вкрила,
Не буйний вітер се шумить:
Се військо йде всіма шляхами,
Се ратне брязкотить збруями,
В А р д е ю * -город поспіша.
Стовп пороху під небо в'ється,
Сама земля, здається, гнеться.
Енею! де тепер душа?

Мезентій наперед тірренський ⁸⁶
Пред страшним воїнством гряде, —
Було полковник так Лубенський ⁸⁷
Колись к Полтаві полк веде,
Під земляні полтавські вали
(Де шведи голови поклали)
Полтаву-матушку спасать;
Пропали шведи тут прочвари ⁸⁸,
Пропавав і вал — а булевари
Досталось нам тепер топтать.

За сим на бендюгах плететься
Байстриук А в е н т і й - попадич,
З своєю челяддю ведеться,
Як з блюдолизами панич.
Знакомого він пана внучок,
Добродій песиків і сучок
І лошаків мінять охоч.
Авентій був розбійник з пупку,
Всіх тормошів, валяв на купку,
Дивився бісом, гадом, сторч.

Тут військо кіннеє валилось
І дуже руччєє було;
Отаман звався Покотиллос ⁸⁹,

* А р д е я — столичний рутульський город.

А асаул Караспуло.
Се гречеськії проскіноси ⁹⁰,
Із Біломор'я все пендоси,
З Мореа, Дельта, Кефалос ⁹¹;
Везли з собою лагомини,
Оливу, мило, риж, маслини,
І капама, кебаб калос ⁹².

Цекул, пренестський коваленко,
В Латію з військом также пхавсь,
Так Сагайдачний з Дорошенком
Козацьким військом величавсь.
Один з бунчуком перед раттю ⁹³,
Позаду другий п'яну браттю
Донським нагаєм підганяв.
Рядочком їхали гарненько,
З люльок тютюн тягли смачненько,
А хто на копику куняв.

За сими плентавсь розбишака,
Нептунів син, сподар Мезап ⁹⁴,
До бою був самий собака
І лобом бився так, мов цап.
Боець, ярун і задирака,
Стрілець, кулачник і рубака,
І дужий був з його хлопак;
В виски, було, кому як впнеться,
Той насухо не оддереться;
Такий ляхам був Желізняк.

Другим шляхом, з другого боку,
Агамемноненко Галес ⁹⁵
Летить, мов поспіша до строку
Або к воді гарячий пес;
Веде орду велику, многу
Рутульцеві на підпомогу;
Тут люд був разних язиків:
Були аврунці, сидицяни,

Калесці і ситикуляни ⁹⁶
І всяких-разних козаків.

За сими панська дитина,
Тезейович пан Іполит ⁹⁷,
Надута, горда, зла личина,
З великим воїнством валить.
Се був панич хороший, повний,
Чорнявий, красний, сладкомовний,
Що й мачуху був підкусив.
Він не давав нікому спуску,
Одних богинь мав на закуску,
Брав часто там, де не просив.

Не можна, далєбі, злічити,
Які народи тут плелись,
І на папір сей положити,
Як, з ким, коли, відкіль взялись.
Вергілій, бач, не нам був рівня,
А видно, що начухав тім'я,
Поки дрібненько описав.
Були рутульці і сіканці,
Аргавці, лабики, сакранці ⁹⁸,
Були такі, що враг їх зна.

Тут ще наїзниця скакала
І військо немале вела,
Собою всіх людей лякала
І все, мов помелом, мела;
Ся звалась дїва-цар Камілла ⁹⁹,
До пула жінка, там — кобила,
Кобилячу всю мала стать:
Чотири ноги, хвіст з прикладом,
Хвостом моргала, била задом,
Могла і говорить, і ржать.

Коли чував хто о Полкані,
То се була його сестра;

Найбільш блукали по Кубані,
А рід їх вийшов з-за Дністра.
Камілла — страшна войовниця,
І знахурка, і чарівниця,
І скоро на бігу була;
Чрез гори і річки плигала,
Із лука мітко в ціль стріляла,
Багацько крові пролила.

Така-то збірниця валилась,
Енея щоб побити в пух;
Уже Юнона де озлилась,
То там запри кріпкенько дух.
Жаль, жаль Енея-неборака,
Коли його на міль, як рака,
Зевес допустить посадить.
Чи він ввильне од сей напасті,
Побачимо те в п'ятой часті,
Коли удасться змайстерить.

ЧАСТИНА П'ЯТА

Біда не по дерев'ях ходить,
І хто ж її не скуштовав?
Біда біду, говорять, родить,
Біда для нас — судьби устав!
Еней в біді, як птичка в клітці;
Запутався, мов рибка в сітці;
Терявся в думках молодець.
Весь світ, здавалось, зговорився,
Весь мир на його напустився,
Щоб розорить його вкінець.

Еней ту бачив страшну тучу,
Що на його війна несла;
В ній бачив гибель неминучу
І мучивсь страшно, без числа.
Як хвиля хвилю проганяла,
Так думка думку пошибала;
К олімпським руки протягав.
Надеждою хоть підкреплявся,
Но переміни він боявся,
І дух його ізнемогав.

Ні ніч його не вгамовала,
Він о війні все сумовав;
І вся коли ватага спала,
То він по берегу гуляв,
Хоть з горя сильно ізнемігся;
Мов простий, на піску улігся,
Та думка спати не дала.
Скажіть! тогді чи дуже спитьсья,
Як доля против нас яриться
І як для нас фортуна зла?

О сон! з тобою забуваєм
Все горе і свою напасть;

Чрез тебе сили набираєм,
Без тебе ж мусили б пропасть.
Ти ослабівших укріпляєш,
В тюрмі невинних утішаєш,
Злодіїв сницями страшиш;
Влюблених ти докупи зводиш,
Злі замисли к добру приводиш,
Пропава — од кого ти біжиш.

Енея мислі турбовали,
Но сон таки своє бере;
Тілесні сили в нім охляли,
В тім дух не швидко, та замре.
Еней заснув і бачить снище:
Пред ним стоїть старий дідище ¹,
Обшитий ввесь очеретом;
Він був собі ковтуноватий,
Сідий, в космах і пелехатий,
Зігнувсь, підпершися ціпком.

«Венерин сину! не жахайся,—
Дід очеретяний сказав,—
І в смуток дуже не вдавайся,
Ти гіршії біди видав;
Війни кривавой не страшися,
А на олімпських положиися:
Вони все злеє оддалять.
А що мої слова до діла,
Лежить свиня під дубом біла
І тридцять білих поросят.

На тім-то берлозі свиноти
Іул построїть Альбу-град ²,
Як тридесять промчаться годи,
З Юноною як зробить лад.
Єднаково ж сам не плошайся,
З аркадянами побратайся ³,

Вони латинцям вороги;
Троянців з ними як з'єднаєш,
Тоді і Турна осідлаєш,
Все військо виб'єш до ноги.

Вставай, Енею, годі спати,
Вставай і богу помолись,
Мене ти мусиш также знати:
Я Тібр старий! — ось придивись.
Я тут водою управляю,
Тобі я вірно помагаю,
Я не прочвара, не упир.
Тут будеть град над городами,—
Поставлено так між богами...»
Сказавши се, дід в воду нир.

Еней пробуркався, схопився
І духом моторніший став;
Водою тїбрською умився,
Богам молитви прочитав.
Велів два човни знаряджати,
І сухарями запасати,
І воїнів туди саджать.
Як млосьть пішла по всьому тілу:
Свиню уздрів під дубом білу
І тридцять білих поросят.

Звелів їх зараз поколотити
І дати Юноні на обід;
Щоб сею жертвою свиноти
Себе ізбавити од бід.
Потім в човни метнувсь хутенько,
Поплив по Тїбру вниз гарненько
К Е в а н д р у помочі просить;
Ліси, вода, піски зумились,
Які се два човни пустились
З одвагою по Тїбру плить.

Чи довго плив Еней — не знаю,
А до Евандра він доплив;
Евандр, по давньому звичаю,
Тоді для празника курих,
З аркадянами веселився,
Над варенухою трудився,
І хміль в їх головах бродив;
І тільки що човни узділи,
То всі злякалися без міри,
Один к троянцям підступив.

«Чи по неволі, чи по волі? —
Кричить аркадський їм горлань. —
Родились в небі ви чи долі?
Чи мир нам везете, чи брань?»
«Троянець я, Еней одважний,
Латинців ворог я присяжний, —
Еней так з човна закричав. —
Іду к Евандру погостити,
На перепутті одпочити,
Евандр цар добрий, я чував».

Евандра син, Паллант вродливий ⁴,
К Енею зараз підступив;
Оддав поклон дружелюбивий,
До батька в гості попросив.
Еней з Паллантом обнімався
І в його приязнь засталався ⁵,
Потім до лісу почвалав,
Де гардовав Евандр з попами ⁶,
Зо старшиною і панами,
Еней Евандрові сказав:

«Хоть ти і грек, та цар правдивий,
Тобі латинці вороги;
Я твій товариш буду щирий —
Латинці і мені враги.
Тепер тебе я суплікую ⁷

Мою уважить долю злую
І постояти за троян.
Я кошовий Еней троянець,
Скитаюсь по миру, мов ланець,
По всім товчуся берегам.

Прийшов до тебе на одвагу,
Не думавши, як приймеш ти;
Чи буду пити мед, чи брагу?
Чи будем ми собі брати?
Скажи, і руку на — в завдаток,
Котора, бач, не трусить схваток
І самих злійших нам врагів.
Я маю храбрую дружину,
Терпівших гіркую годину
Од злих людей і од богів.

Мені найбільше доїдає
Рутульський Турн, собачий син;
І лиш гляди, то і влучає,
Щоб згамкати мене, як блин.
Так лучче в сажівці втоплюся ⁸
І лучче очкуром вдаплюся,
Ніж Турнові я покорюсь.
Фортуна не в його кишені;
Турн побува у мене в жмені;
Дай поміч! — я з ним потягнусь».

Евандр мовчав і прислухався,
Слова Енеєві ковтав;
То ус крутив, то осміхався,
Енеєві одвіт сей дав:
«Еней Анхізович, сідайте,
Турбації не заживайте ⁹,
Бог милостив для грішних всіх;
Дамо вам війська в підпомогу,
І провіанту на дорогу,
І грошеняток з якийсь міх.

Хвалив Іраклові прокази ¹¹,
Як злого Кака він убив;
Якії Кака робив розбої,
І що для радості такої
Евандр і празник учредив.

Всі к ночі так перепилися,
Держались ледве на ногах;
І на ніч в город поплелися,
Які іти були в силах.
Еней в керею замотався ¹²,
На задвірку хропти уклався,
Евандр же в хату рачки ліз;
І там, під прилавком зігнувшись
І цупко в бурку завернувшись,
Захріп старий во весь свій ніс.

Як ніч покрила пеленою
Тверезих, п'яних — всіх людей,
Як хріп Еней од перепною,
Забувши о біді своїй,
Венера, без спідниці, боса,
В халатику, простоволоса,
К Вулкану підтюпцем ішла;
Вона тайком к Вулкану кралась,
Неначе з ним і не вінчалась,
Мов жінкой не його була.

А все то хитрость єсть жіноча,
Новинкою щоб підмануть;
Хоть гарна як, а все охоча
Іще гарнійшою щоб бути.
Венера пазуху порвала
І так себе підперезала,
Що вся на виставці була;
Косинку нарошно згубила,
Груднину так собі відкрила,
Що всякого б з ума звела.

Вулкан-коваль тогді трудився:
Зевесу блискавку ковав.
Уздрів Венеру, затрусився,
Із рук і молоток упав.
Венера зараз одгадала,
Що в добрий час сюди попала,
Вулкана в губи зараз черк;
На шию вскочила, повисла,
Вся опустилась, мов окисла,
Білки під лоб — і світ померк.

Уже Вулкан розм'як, як кваша,
Венера те собі на ус.
За діло, ну! — бере, бач, наша!
Тепер під його підоб'юсь:
«Вулкасю милий, уродливий!
Мій друже вірний, справедливий!
Чи дуже любиш ти мене?»
«Люблю, люблю, божусь кліщами,
Ковадлом, молотом, міхами,
Все рад робити для тебе».

І прилабузнивсь до Кіпріди ¹³,
Як до просителя писець.
Йй корчив разні милі види,
Щоби достать собі ралець.
Венера зачала благати
І за Енеєчка прохати,
Вулкан йому щоб допоміг:
Енеєві зробив би зброю
Із сталі, міді, золотую —
Такою, щоб ніхто не зміг.

«Для тебе? — ох, моя ти плітко! —
Вулкан задихавшись сказав.—
Зроблю не зброю, чудо рідко,
Ніхто якого не видав;
Палаш, шишак, панцир зо щитом ¹⁴,

Все буде золотом покрито.
Як тультської кабатирки ¹⁵,
Насічка з черню, з образками,
І з кунштиками, і з словами ¹⁶,
Скрізь будуть брязкальця, дзвінки».

А що ж, не так тепер буває
Проміж жінками і у нас?
Коли чого просити має,
То добрий одгадає час
І к чоловіку пригніздиться,
Прищулиться, приголубиться,
Цілує, гладить, лєскотить,
І всі сугави розшрубуге ¹⁷,
І мізком так завередує,
Що сей для жінки все творить.

Венера, в облако обвившись,
Махнула в Пафос оддыхать ¹⁸,
Од всіх в світелці зачинившись,
Себе там стала розглядать.
Краси пом'яті розправляла,
В волоссі кудрі завивала,
Ну п'ятна водами мочить.
Венера, як правдива мати,
Для сина рада все оддати,
З Вулканом рада в кузні жить.

Вулкан, до кузні дочвалавши,
Будить зачав всіх ковалів;
Свинець, залізо, мідь зібравши,
Все гріти зараз ізвелів.
Міхи престрашні надимають,
Огонь великий розпалюють,
Пішов тріск, стук од молотів.
Вулкан потіє і трудиться,
Всіх лає, б'є, пужа, яриться,
К роботі приганя майстрів.

І сонце злізло височенько,
Уже час сьомий ранку був;
Уже закушовав смачненько,
Хто добре пінної лигнув;
Уже онагри захрючали ¹⁹,
Ворони, горобці кричали,
Сиділи в лавках крамарі;
Картьожники же спать лягали,
Фіндюрки щоки підправляли ²⁰,
В суди пішли секретарі.

А наші з хмелю потягались,
Вчорашній мордовав їх чад;
Стогнали, харкали, смаркались,
Ніхто не був і світу рад.
Не дуже рано повставали
І льодом очі протирали,
Щоб освіжитись на часок.
Потім взялись за оковиту
І скликали річ посполиту ²¹ —
Поставить, як іти в поход.

Тут скільки сотень одлічили
Аркадських жвавих парубків
І в ратники їх назначили;
Дали їм в сотники панів.
Дали значки їм з хоругвою ²²,
Бунчук і бубни з булавою,
Списів, мушкетів, палахів,
На тиждень сала з сухарями,
Барильце з срібними рублями,
Муки, пшона, ковбас, коржів.

Евандр, Палланта підозвавши,
Такі слова йому сказав:
«Я, рать Енею в поміч давши,
Тебе начальником назвав.
А доки в паці будеш грати? ²³

З дівками день і ніч ганяти
І красти голубів у всіх?
Одважний жид грішить і в школі,
Іди лиш послужи на полі;
Ледащо син — то батьків гріх.

Іди служи, годі Енею,
Він зна воєнне ремесло;
Умом і храбростю своєю
В опрічнєє попав число.
А ви, аркадці,— ви не труси,
Давайте всім і в ніс, і в уси,
Паллант мій ваш єсть атаман.
За його бийтесь, умирайте,
Енеєвих врагів карайте,
Еней мій сват — а ваш гетьман.

А вас, Анхізович, покорно
Прошу Палланта доглядать;
Воно хоть паруб'я, неспорно,
Уміє і склади читать,
Та дурень, молоде, одважне,
В бою як буде необачне,
То може згинуть неборак;
Тоді не буду жить чрез силу,
Живцем полізу я в могилу,
Ізгину, без води мов рак.

Беріте рать, ідіте з богом,
Нехай Зевес вам помага».
Тут частовались за порогом,
Евандр додав такі слова:
«Зайдіть к лідійському народу²⁴,
Вони послужать вам в пригоду,
На Турна підуть воювать.
Мезентій їх тіснить, зжимає,
На чинш нікого не пускає,
Готові зараз бунт піднять».

Пішли, розвивши короговку ²⁵,
І сльози молодьож лила;
Хто жінку мав, сестру, ятровку,
У інших милая була.
Тоді найбільш нам допікає,
Коли зла доля однімає,
Що нам всього миліше єсть.
За милу все терять готові:
Клейноди, животи, обнови ²⁶,
Одна дороже милой — честь!

І так, питейним підкрпившись,
Утерли сльози із очей;
Пішли, марш сумно затрубивши;
Перед же вів сам пан Еней.
Їх перший марш був до байраку,
Прийшовши, стали на біваку;
Еней порядок учредив.
Паллант по армії діжурив,
Трудивсь, всю ніч очей не жмурих;
Еней тож по лісу бродив.

Як в північ самую глухую,
Еней лиш тільки мав дрімать,
Побачив хмару золотую,
Свою на хмарі гарну матъ.
Венера білолика, красна,
Курносенька, очима ясна
І вся, як з кров'ю молоко;
Духи од себе іспускала
І збую чудную держала,
Явилась так перед синком.

Сказала: «Милій, на, Енею,
Ту збую, що ковав Вулкан;
Коли себе устроиш нею,
То струсить Турн, Бова, Полкан;
До збуї що не доторкнеться,

Все зараз ламнеться і гнеться,
Її і куля не бере;
Устройсь, храбруй, коли, рубайся
І на Зевеса полагайся,
То носа вже ніхто не втре».

Сказавши, аромат пустила:
Васильки, м'яту і амбре,—
На хмарі в Пафос покотила.
Еней же зброю і бере,
Її очима пожирає,
На себе панцир натягає,
Палаш до бока прив'язав;
Насилу щит підняв чудесний,
Не легкий був презент небесний;
Еней роботу розглядав:

На щиті, в самій середині,
Під чернь, з насічкою золотою,
Конала муха в павутині,
Павук торкав її ногой.
Поодаль був малий Телешик²⁷,
Він плакав і лигав кулешик,
До його кралася змія
Крилатая, з сім'ю главами,
З хвостом в верству, страшна, з рогами,
А звалася Жеретія.

Вокруг же щита на заламах
Найлуччі лицарські діла
Були бляховані в персонах
Іскусно, живо, без числа:
Котигорох, Іван-царевич,
Кухарчич, Сучич і Налетич,
Услужливий Кузьма-Дем'ян²⁸,
Кощій з прескверною ягою,
І дурень з ступою новою,
І славний лицар Марципан²⁹.

Так пан Еней наш зпярэджався,
Щоб дружби Турну доказать;
Напасть на ворогів збрався,
Зненацька копоті їм даць.
Но зла Юнона не дримає,
Навильот умисли всі знає,
Оп'ять Ірисю посила:
Як можна Турна роздрочити,
Против троянців насталити,
Щоб викоренив їх дотла.

Ірися виль, скользнула з неба,
До Турна в північ шусть в намет;
Він дожидавсь тогді вертепа,
Хлистав з нудьги охтирський мед.
К Лависі од любві був в горі,
Топив печаль в питейном морі.
Так в армії колись велось:
Коли влюбився чи програвся,
То пуншту хлись — судьба поправся!
Веселле в душу і влилось!

«А що? — Ірися щебетала. —
Сидиш без діла і клюєш?
Чи се на тебе лінь напала?
Чи все троянцям оддаєш?
Коту гладкому не до мишки;
Не втне, бачу, Панько Оришки!
Хто б сподівавсь, що Турн бабак?
Тобі не хист з Енесм биться,
Не хист з Лавинієй любиться,
Ти, бачу, здатний бить собак.

Правдивий воїн не дримає,
Без просипу же і не п'є;
Мудрує, дума, розглядас,
Такий і ворогів поб'є.
Ну, к чорту! Швидше охмеляйся,

Збирають союзних поспішайся,
На нову Трою напади.
Еней в чужих землях блукає,
Дружину в поміч набирає,
Не оплошай тепер, гляди!»

Сказавши, столик ізвалила,
Шкереберть к чорту все пішло;
Пляшки і чарочки побила,
Пропало все, як не було.
Зробився Турн несамовитий,
Ярився, лютовав неситий,
Троянської крові забажав.
Всі страсті в голову стовкнулись,
Любов і ненависть прочнулись;
«На штурм, на штурм!» — своїм кричав.

Зібрав і кінних, і піхотних
І всіх для битви шиковав;
І розбишак самих одборних
Під кріпость задирать послав.
Два корпуси докупи звівши,
А на зикратого сам сівши ³⁰,
На штурм їх не веде, а мчить;
Мезап, Галес в другім отряді
Пішли од берега к ограді,
Побить троянців всяк спішить.

Троянці, в кріпості запершись,
Енея ждали вороття;
З нещастям тісно пообтершись,
Біду зустрічали мов шутя.
Побачивши ж врагів напори,
У башт прибавили запори
І на валу всі залягли;
В віконця з будок виглядали
І носа вон не виставляли,
Шептались і люльки тягли.

У них поставлено в громаді:
Коли на їх пан Турн напре,
То всім сидить в своїй ограді,
Нехай же штурмом вал бере.
Троянці так і учинили:
На вал колоддя накотили
І різний приправляли вар:
Олію, дьоготь кип'ятили,
Живицю, оливо топили,
Хто лізтиме, щоб лить на твар.

Турн, в міру к валу приступивши,
Скрізь на зикратому гасав;
Врозсипку кінних розпустивши,
Сам як опарений кричав:
«Сюди, трусливії троянці,
На бой, шкодливії поганці!
Зарились в землю, мов кроти;
Де ваш Еней — жіночий празник?
Пряде з бабами набалдашник!
Не лепсько виглянуть сюди».

І всі його так підкомандні
Кричали, лаяли троян;
Робили глузи їм досадні,
Гірш нівечили, як циган.
Пускали тучами к ним стріли,
А деякі були так смілі,
Що мали перескочить рів.
Троянці уха затикали,
Рутульців лайки не вважали,
Хоч битись всякий з них хотів.

Турн з серця скреготав зубами,
Що в кріпості всі ні гугу;
А стін не розіб'єш лобами,
З послілку гнися хоть в дугу.
Злость, кажуть, сатані сестриця,

Хоть, може, се і небилиця,
А я скажу, що, може, й так:
Од злості Турн те komponує,
Мов сатана йому диктує,
Сам чорт заліз в його кабак.

Од злості Турн осатанівши,
Велів багаття розводить
І, військо к берегу привівши,
Казав троянський флот спалить.
Всі прийнялися за роботу
(На злеє всякий ма охоту),
Огні помчалися к водам.
Хто жар, хто губку з сірниками,
Хто з головней, хто з фітілями
Погибель мчали кораблям.

Розжеврілось і закурилось,
Блакитне полон'я взвилось;
Од диму сонце закоптилось,
Курище к небу донеслось.
Боги в Олімпі стали чхати;
Турн їм ізволив тимфи дати ³¹,
Богинь напав від чаду дур;
Дим очі їв, лилися сльози,
З нудьги скакали так, як кози;
Зевес сам був мов винокур.

Венеру ж за душу щипало,
Що з флотом поступили так;
Од жалю серце замирало,
Що сяде син на міль, як рак.
В жалю, в сльозах і в гіркім смутку
Богиня сіла в просту будку,
На передку сів Купідон;
Кобила їх везе кривая,
Цібелла де жила старая ³²,
Щоб сій язі оддать поклон.

Цібелла, знають во всіх школах,
Що матір'ю була богів;
Ізмолоду була не промах,
Коли ж як стала без зубів,
То тільки на печі сиділа,
З кулешиком лемішку їла
І не мішалася в діла.
Зевес їй оддавав повагу
І посилав од столу брагу,
Яку Юнона лиш пила.

Венера часто докучала
Зевесу самою бридней,
За те в немилость і попала,
Що нільзя показать очей.
Прийшла Цібеллу умоляти
І мусила їй обіщати
Купити збитню за алтин,
Щоб тільки Зевса умолила,
Вступиться за троян просила,
Щоб флота не лишився син.

Цібелла же була ласуха,
Для збитню рада хоть на все;
До того ж страшна говоруха,
О всякій всячині несе.
Стягли її насилу з печі,
Взяв Купідон к собі на плечі,
В будинки к Зевсу і поніс.
Зевес, свою уздрівши неню,
Убгав весь оселедець в жменю,
Насупив брови, зморщив ніс.

Цібелла перше закректала,
А послі кашлять начала,
Потім у пелену смаркала
І дух п'ять раз перевела:
«Сатурнович, змилосердися,

За рідную свою вступися! —
К Зевесу шокала стара ³³.—
Безсмертних смертні не вважають
І тільки що не б'ють, а лають;
Осрамлена моя гора!

Мою ти знаєш гору Іду ³⁴
І ліс, де з капищем олтар ³⁵,
За них несую таку обиду,
Якої не терпить твій свинар!
На зруб я продала троянцям,
Твоїм молельщикам, підданцям,
Дубків і сосен строїть флот.
Твої уста судьбам веліли,
Були щоб ідські брусья цілі,
Нетлінні од рода в род.

Зиркни ж тепер на тібрські води,
Дивись, як кораблі горять!
Їх палять Турнові уроди,
Тебе і всіх нас кобенять.
Спусти їм — то таке закоять:
І власть твою собі присвоять,
І всім дадуть нам киселя;
Сплюндрують ліс, розриють Іду;
Мене ж, стару, уб'ють, мов гниду,
Тебе прогонять відсіля».

«Та не турбуйтеся, паніматко! —
Зевес з досадою сказав. —
Провчу я всіх — і буде гладко;
Анахтем вічний — Турн пропав!»
Зиркнув, мигнув, махнув рукою
Над Тібром, чудною рікою,
Всі врозтіч кораблі пішли;
Як гуси, в воду поринали,
Із кораблів — сирени стали
І різні пісні підняли.

Рутульське військо і союзне
Дрижало од таких чудес;
Злякалось плем'я все окружне,
Мезап дав драла і Галес.
Пороснули і рутуляни,
Як од дощу в шатер цигани,
А тільки Турн один оставсь.
Утікачів щоб перейняти,
Щоб чудо їм розтолковати,
По всіх усядах сам совавсь.

«Реб'ятушки! — кричав. — Постійте!
Се ж ласка божая для нас;
Одкиньте страх і не робійте,
Прийшлось сказати Енею: п а с.
Чого огнем ми не спалили,
То боги все те потопили,
Тепер троянці в западні.
Живцем в землі їх загромадим,
Разком на той світ одпровадим,
Богів се воля! Вірте мні».

Великії у страха очі,
Вся рать неслась, хто швидше зміг.
Назад вертатись не охочі,
Всі бігли, аж не чули ніг.
Оставшись, Турн один маячив,
Нікого вкруг себе не бачив,
Стьогнув зикратого хлистом
І шапку на очі насунув,
Во всі лопатки в лагерь дунув,
Що коник аж вертів хвостом.

Троянці із-за стін дивились,
Пан Турн як з військом тягу дав;
Перевертням морським чудились,
На добре всяк те толковав.
Но Турнові не довіряли;

Троянці правило се знали:
В війні з врагами не плошай;
Хоть утіка — не все женися,
Хоть мов і трусить — стережися;
Скиксуєш раз — тогді прощай! ³⁶

Для ночі вдвоє калавури
На всіх поставили баштах,
Ліхтарні вішали на шнури,
Ходили рунди по валах ³⁷.
В обозі Турна тихо стало,
І тільки-тільки що блищало
Од слабих, блідних огоньків.
Враги троянські почивали,
Од трусів вилазки не ждали;
Оставмо ж сих хроти соньків.

У главной башти на сторожі
Стояли Евріал і Низ;
Хоть молоді були, та гожі
І кріпкі, храбрі, як харциз.
В них кров текла хоть не троянська,
Якась чужая — бусурманська,
Та в службі вірні козаки.
Для бою їх спіткав прасунок,
Пішли к Енею на вербунок;
Були ж обидва земляки.

«А що, як, викравшись помалу,
Забратися в рутульський стан? —
Шептав Низ в ухо Евріалу.—
То каші наварили б там;
Тепер вони сплять з перепою,
Не дригне ні один ногою,
Хоть всім їм горла переріж.
Я думаю туди пуститься,
Перед Енеєм заслужиться
І сотню посадить на ніж».

«Як? Сам? Мене оставиш? —
Спитався Низа Евріал.—
Ні! Перше ти мене удавиш,
Щоб я од земляка одстав.
Від тебе не одстану зроду,
З тобою рад в огонь і в воду,
На сто смертей піду з тобою.
Мій батько був сердюк опрічний³⁸,
Мовляв (нехай покой му вічний):
Умри на полі як герой».

«Пожди і пальцем в лоб торкнися,—
Товаришеві Низ сказав,—
Не все вперед — назад дивися,
Ти з лицарства глузд потеряв.
У тебе мати єсть старая,
Без сил і в бідності, слабая,
То і повинен жить для неї,
Одна оставшись без приюту,
Яку потерпить муку люту,
Таскавшись між чужих людей!»

От я так чисто сиротина,
Росту, як при шляху горох:
Без нені, без отця дитина,
Еней — отець, а неня — бог.
Іду хоть за чужу отчизну,
Не жаль нікому, хоть ізслизну,
А пам'ять вічну заслужу.
Тебе ж до життя рідна в'яже,
Уб'ють тебе — вона в гріб ляже;
Живи для неї, я прошу».

«Розумно, Низ, ти розсуждаєш,
А о повинності мовчиш,
Которую сам добре знаєш,
Мені ж зовсім другу твердиш;
Де общее добро в упадку,

Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять;
Як ми Енею присягали,
Для його служби жизньь оддали,
Тепер не вільна в жизньні мать».

«Іноси!» — Низ сказав, обнявшись³⁹
Со Евріалом-земляком,
І, за руки любенько взявшись,
До ратуші пішли тишком.
Іул сидів тут з старшиною,
Змовлялись, завтра як до бою
Достанеться їм приступать.
Як ось ввійшли два парубійки,
У брам змінившись од стійки,
І Низ громаді став казати:

«Був на часах я з Евріалом,
Ми пильновали супостат,
Вони тепер всі сплять повалом,
Уже огні їх не горять.
Дорожку знаю я окромну,
В нічну добу, в годину сонну,
Прокрастись можна поуз стан
І донести пану Енею,
Як Турн злий з челяддю своєю
На нас налазить, мов шайтан.

Коли зволяється — веліте
Нам з Евріалом попитать,
Чкурнем — і, поки сонце зійде,
Енея мусим повидать».
«Яка ж одвага в смутне врем'я!
Так не пропало наше плем'я?» —
Троянці всі тут заревли;
Одважних стали обнімати,
Їм дякувати і ціловати,
І красовулю піднесли⁴⁰.

Іул, Енеїв як наслідник,
Похвальну рацію сказав;
І свій палаш, що звався п о б і д н и к,
До боку Низа прив'язав.
Для милого же Евріала
Не пожалів того кинджала,
Що батько у Дідони вкрав.
І посулив за їх услугу
Землі, овець і дачь по плугу,
В чиновні вивість обіщав.

Сей Евріал був молоденький,
Так годів з дев'ятнадцять мав,
Де усу будь, пушок м'якенький
Біленьку шкуру пробивав;
Та був одвага і завзятий,
Силач, козак лицарковатий,
Но пред Іулом прослезивсь.
Бо з матір'ю він розставався,
Ішов на смерть і не прощався.
Козак природі покоривсь.

«Іул Енейович, не дайте
Паньматці вмерти од нужди,
Йй будьте сином, помагайте
І заступайте від вражди,
Од бід, напраснини, нападку;
Ви самі мали паніматку,
То в серці маєте і жаль;
Я вам старую поручаю,
За вас охотно умираю»,—
Так мовив чулий Евріал.

«Не бійся, добрий Евріале,—
Іул йому сей дав одвіт,—
Ти служиш нам не за пропале,
На смерть несеш за нас живіт,
Твоїм будь братом не стиджуся

І неню заступать клянуся,
Тебе собою заплачу;
Пайок, одежу і квартиру,
Пшона, муки, яєць і сиру
По смерть в довольстві назначу».

І так, одважна наша пара
Пустилася в рутульський стан.
На те і місяць вкрила хмара,
І поле вкрив густий туман.
Було се саме опівночі;
Рутульці спали скілько мочі,
Сивуха сну їм піддала;
Роздігшися, порозкладались,
В безпечності не сподівались
Ні од кого ніяка зла.

І часовії, на мушкетах
Поклавшись, спали на заказ;
Хропли, всі п'яні, на пікетах,
Тут їх застав послідній час!
Передню побивши стражу,
Полізли в стан варити кашу;
Низ тут товаришу сказав:
«Приляж к землі ти для підслуху,
А я задам рутульцям духу,
Гляди, щоб нас хто не спіткав».

Сказавши, першому Раменту ⁴¹
Головку буйную одтяв,
Не дав зробить і т е с т а м е н т у,
К чортам його навік послав.
Сей на руках знав ворожити,
Кому знав скілько віку жити,
Та не собі він був пророк.
Другим ми часто пророкуєм,
Як знахурі, чуже толкуєм,
Собі ж шукаєм циганок.

А послі Ремових він воїв ⁴²
По одному всіх подушив;
І блюдолизів, ложкукоїв
Впрах, вдребезги перемізжив.
Намацавши ж самого Рема,
Потиснув, мов Хому Ярема ⁴³,
Що й очі вискочили преч;
Вхвативсь за бороду кудлату
І злому Трої супостату
Макітру одділив од плеч.

Вблизі тут був намет Серрана,
На сього Низ і наскакав;
Він тільки що роздягсь з каптана
І смачно по вечері спав.
Низ шаблею мазнув по пупу,
Зад з головою сплющив вкупу,
Що із Серрана вийшов рак;
Бо голова між ніг вплелася,
А задня вгору піднялася;
Умер фігурно неборак!

І Евріал, як Низ возився,
То не гулявши простояв;
Він также к сонним докосився,
Врагів на той світ одправляв.
Колов і різав без розбору,
І як ніхто не мав з ним спору,
То поравсь, мов в кошарі вовк;
І виборних, і підпомощних,
І простих, і старших вельможних,
Хто ні попавсь, того і товк.

Попався Ретус Евріалу,
Сей не зовсім іще заснув;
Приїхавши од Турна з балу,
Пальонки дома ковтонув ⁴⁴,
І тільки-тільки забувався,

Як Евріал к йому підкрався
І просто в рот кинджал уткнув,
І приколов його, як квітку,
Що баби колють на намітку.
Тут Ретус душу ізригнув.

Наш Евріал остервенився,
Забув, що на часок зайшов;
В намет к Мезапу був пустився,
Там, може б, смерть собі найшов;
Но повстрічався з другом Низом,
З запальчивим, як сам, харцизом,
Сей Евріала удержав.
«Покиньмо кров врагам пускати,
Пора нам відсіль уплітати»,—
Низ Евріалові сказав.

Як вовк овець смиренних душить,
Коли в кошару завіта,
Курчатам тхір головки сушить,
Без крику мізок висмокта,
Як, добре врем'я угодивши
І сіркою хлів накуривши,
Без крику крадуть слимаки ⁴⁵
Гусей, качок, курей, індиків
У гевалів і амаликів ⁴⁶,
Що роблять часто і дяки.

Так наші смілії вояки
Тут мовча проливали кров;
Од ней краснілися мов раки
За честь і к князю за любов.
Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнійша од гармат,
Там жизнь — алтин, а смерть — копійка,
Там лицар — всякий парубійка,
Козак там чортові не брат.

Так порався Низ з Евріалом,
Дали рутульцям накарпас ⁴⁷,
Земля взялась од крові калом,
Поляк піднявся б по с а м п а с.
Но наші по крові бродили,
Мов на торгу музик водили,
І убирались на простор,
Щоб швидше поспішить к Енею
Похвастать храбростю своєю
І Турнів розказать задор.

Уже із лагера щасливо
Убрались наші смільчаки;
Раділо серце не трусливо,
Жвяхтіли мокрі личаки.
Із хмари місяць показався,
І од землі туман піднявся,
Все віщовало добрий путь.
Як ось Волсент гульк із долини
З полком латинської дружини.
Біда! Як нашим увильнуть?

Дали якраз до лісу тягу,
Бистріше бігли од хортів;
Спасались бідні на одвагу
Від супостатів, ворогів.
Так пара горличок невинних
Летять спастись в лісах обширних
Од злого кібчика когтей.
Но зло, назначене судьбою,
Слідитиме скрізь за тобою,
Не утечеш за сто морей.

Латинці до лісу слідили
Одважних наших розбишак
І часовими окружили,
Що з лісу не шмигнеш ніяк;
А часть, розсипавшись по лісу,

Піймали одного зарізу,
То Евріала-молодця.
Тоді Низ на вербу збирався,
Як Евріал врагам попався,
Мов між вовків плоха вівця.

Низ — глядь, і бачить Евріала,
Що тішаться ним вороги;
Важка печаль на серце пала,
Кричить к Зевесу: «Помоги!»
Коп'є булатне направляє,
В латинців просто посилає,
Сульмону серце пробиває;
Як сніп, на землю повалився,
Не вспів і охнуть, а скривився,
В останній раз Сульмон зіва.

Вслід за коп'єм стрілу пускає
І просто Тагові в висок;
Душа із тіла вилітає,
На жовтий пада труп пісок.
Волсент утратив воїв пару,
Кленеть невидимую кару
І в ярості, як віл, реве:
«За кров Сульмонову і Тага
Умреш, проклята упряга,
За ними вслід пошлю тебе».

І замахнувся на Евріала,
Щоб знять головку палашем;
Тут храбрість Низова пропала
І серце стало кулішем.
Біжить, летить, кричить щосили:
«Пеккатум робиш, фратер милий,
Невинному морс задаєш:
Я стультус, лятро, розбишака,
Неквіссімус і гайдака⁴⁸.
Постій! Невинною кров ллеш».

Но, замахнувшись, не вдержався,—
Волсент головку одчесав;
Головка, мов кавун качався,
Язик невнятно белькотав.
Уста коральні посиніли,
Рум'яні щоки поблідніли,
І білий цвіт в лиці пожовк;
Закрилися і ясні очі,
Покрилися тьмою вічної ночі,
Навіки милий глас умовк.

Уздівши Низ труп Евріала,
Од ярості осатанів;
Всіх злостей випустивши жала,
К Волсенту просто полетів.
Як блискавка проходить тучу,
Він так пробіг врагів між кучу
І до Волсента докосивсь:
Схватив його за чуб рукою,
Меч в серце засадив другою,
Волсент і духу тут пустивсь.

Як іскра, порох запаливши,
Сама з ним вкупі пропада,
Так Низ, Волсентія убивши,
І сам лишився живота;
Бо всі на його і напали,
На смерть звертіли, і зім'яли,
І голову зняли з плечей.
Так кончили жизнь козарлюги,
Зробивши славнії услуги
На вічність пам'яті своєї.

Латинці зараз ізробили
Абияк мари із дрючків;
На них Волсента положили
І понесли до земляків.
А буйні голови поклали
В мішок і теж з собою помчали,

Мов пару гарних дубівок,
Но в лагері найшли різниці:
Лежали битих м'яс копиці,
Печінок, легкого, кишок.

Як тільки що восток зардівся,
Світилка Фебова взійшла;
То Турн тогді уже наївся,
Оп'ять о битві помишляв.
Велів тривогу бити в клелало,
Щоб військо к бою виступало,
Оддать троянцям з баришком
За зроблену вночі потіху;
Для більшого ж з троянців сміху
Велів взять голови з мішком.

Свого ж держася уговору,
Троянці в кріпості сидять,
Забилися, мов миші в нору,
Лукаву кішку як уздрять.
Но дати одпор були готові
І до остатней каплі крові
Свою свободу боронить
І нову Трою захищати,
Рутульцям перегону дати
І Турна лютость осрамить.

На перву рутулян попитку
Троянці так дали в одвіт,
Що Турн собі розчухав литку,
Од стиду скорчило живіт.
Звелів з досади, гніву, злості
На глум підняти мертві кості,
На щогли голови паткнуть
Нещасних Низа з Евріалом
Перед самим троянським валом,
Щоб сим врагів своїх кольнуть.

Троянці зараз одгадали,
Чиї то голови стримлять;
Од жалю сльози попускали,
Таких лишившись паруб'ят.
Об мертвих вість скрізь пронеслася,
Вся рать троянська потряслася,
І душі смутку предались.
Як мати вість таку почула,
То тільки вічно не заснула,
Бо зуби у неї стялись.

А одійшовши, в груди билась,
Волосся рвала з голови,
Ревла, щипалася, дровичалась,
Мов ум змішався у вдови:
Побігла з криком вокруг вала,
І голову коли пізнала
Свого синочка Евруся,
То на валу і розпласталась,
Кричала, гедзалась, качалась ⁴⁹,
Кувікала, мов поросся.

І диким голосом завила:
«О сину! світ моїх очей!
Чи я ж тебе на те родила,
Щоб згинув ти од злих людей?
Щоб ти мене — стару, слабую,
Завівши в землю сю чужую,
На вічний вік осиротив.
Моя ти радість і одрада,
Моя заслona і ограда,
Мене од всіх ти боронив.

Тепер до кого прихилюся,
Хто злую долю облегчить?
Куди в біді я притулюся?
Слабу ніхто не приглядить!
Тепер прощайте всі поклони,

Що получала во дні бни
Од вдов, дівчат і молодиць;
За дивні брови соболині,
За очі ясні соколині,
Що здатний був до вечорниць.

Коли б мені твій труп достати
І тіло білеє обмить,
І з похороном поховати,
До ями з миром проводить.
О боги! як ви допустили,
Щоб і одинчика убили
І настромили на віху
Його козацькую головку;
Деся світ вертиться сей без толку,
Що тут дають і добрим тьху.

А ви, що Евруся згубили,
Щоб ваш пропав собачий рід!
Щоб ваші ж діти вас побили,
Щоб з потрухом погиб ваш плід!
Ох! Чом не звір я, чом не львиця?
Чом не скажена я вовчиця?
Щоб мні рутульців розідрать,
Щоб серце вирвать з требухою,
Умазать морду їх мазкою,
Щоб маслаки їх посмоктать».

Сей галас і репетовання
Троян всіх в смуток привело;
Плаксивее з синком прощання
У всіх з очей слізки тягло.
Асканій більше всіх тут хлипав
І губи так собі задрипав,
Що мов на його сап напав.
Ї старій з поклоном підступивши,
На оберемок ухвативши,
В землянку з валу потаскав.

А тут кричать та в труби сурмлять,
Свистять в свистілки, дмуть в роги,
Квилять, брат брата в батька луплять;
В насок яряться вороги.
Тут ржання кінське з тупотнею,
Там разний гомін з стукотнею,
Скрізь клопіт, халепа, сто лих!
Так в мідні клекотить гарячій,
Так в кабаці кричить піддячий,
Як кажуть, хоть винось святих.

Гей, музо, панночко цнотлива,
Ходи до мене погостить!
Будь ласкава, будь не спесива,
Дай поміч мні стишок зложить!
Дай поміч битву описати
І про війну так розказати,
Мов твій язик би говорив.
Ти, кажуть, дівка не бриклива,
Але од старості сварлива;
Прости! Я, може, досадив.

І в самій речі проступився —
Старою дівчину назвав,
Ніхто з якою не любився,
Ні женихавсь, ні жартовав.
Ох, скільки муз таких на світі!
Во всякім городі, в повіті!
Укрили б зверху вниз Парнас.
Я музу кличу не такую:
Веселу, гарну, молодую;
Старих нехай брика Пегас.

Рутульці дралися на стіни,
Карабкалися, як жуки.
Турн з ярості дрижав і пінив,
Кричить: «Дружненько, козакі!»
В свою троянці также чергу

В одбої поралися зверху,
Рутульців плющили, як мух.
Пускали колоддя, каміння
І враже так товкли насіння,
Що у рутульців хляв і дух.

Тури, бачивши троляи роботу,
Як рать рутульськую трощать,
Як б'ють їх, не жалія поту,
Рутульці, мов в'юни, пищать,
Велів везти зо всіх олійниць,
Де тільки ссть, із воскобійниць
Як можна швидше тарани.
Якраз і тарани вродились,

І воскобійники явились,
Примчались духом сатани.

Приставив тарани до брами,
В ворота зачали гатить;
Одвірки затряслись, мов рами,
І снасть од бою вся тріщить.
Турн сили вдвоє прикладає
І тарани сам направляє,
І браму рушити велить.
Упала!.. Стуком оглушила,
Троян багацько подушила,
Турн в кріпость впертись поровить.

Біда троянцям! Що робити?
А муза каже: «Не жахайсь,
Не хист їх Турну побідити,
В чужую казку не мішайсь».
Троянці нап'яли всі жили
Та вмиг пролом і заложили,
І груддю стали боронить;
Рутульці бісом увивались,
Но на пролом не насовались,
А Турн не знав, що і робить.

Троянець Геленор одважний
І, як буряк, червоний Лик,
Горлань, верлань, кулачник страшний ⁵⁰
І щирий кундель-степовик.
Сим двом безділля всяке — горе,
Здавалось по коліна море,
Потіха ж — голови зривать.
Давно їм в голові роїлось
І, мов на поступки, хотілось
Рутульцям перегону дать.

Так Геленор з червоним Ликом,
Роздягшися до сорочок,

Між вештанням, содомом, криком,
Пробралися подуть тічок ⁵¹.
Рутульців добре тасовали
І од рутульців получали
Квітанцію в своїх долгах.
Лик тільки тим і одличився,
Що як до Турна примостився,
То з'їздив добре по зубах.

Но Турн і сам був розбишака,
І Лика сплющив в один мах;
Із носа бризнула кабака,
У Турна околів в ногах.
А также пану Геленору
Смертельного дали затьору ⁵²,
І сей без духа тут оставсь.
Рутульців се возвеселило
І так їх серце ободрило,
Що і негідний скрізь совавсь.

Натиснули і напустились,
Рутульці кинулись на вал,
Троянці, як чорти, озлились,
Рутульців били наповал.
Тріщали кості, ребра, боки,
Летіли зуби, пухли щоки,
З носів і уст юшила кров;
Хто рачки ліз, а хто простягся,
Хто був шкереберть, хто качався,
Хто бив, хто різав, хто колов.

Завзятость всіх опановала,
Тут всякий пінив і яривсь;
Тут лютость всіма управляла,
І всякий до надсаду бивсь.
Лигар ударом макогона
Дух випустив із Емфіона
І сам навіки зуби стяв.

Лутецій б'є Іліонея,
Ціней Арефа, сей Цінея,
Один другого тасовав.

Ремул, рутульської породи,
Троюрідний був Турну сват,
Хвастун і дурень од природи,
Що не робив, то все невлад;
І тут начав щосил кричати,
Троянців лаять, укоряти,
Себе і Турна величать:
«Ага! проклятії поганці,
Недогарки троянські, ланці!
Тепер прийшлось вам погибать.

Ми вас одучим, супостати,
Морити вдов, дурить дівок,
Чужії землі однімати
І шкодити чужий садок.
Давайте вашого гульвісу,
Я вмиг його одправлю к бісу,
І вас подавимо, як мух;
Чого прийшли ви, голодрабці?
Лигать латинськії потапці? ⁵³
Пождіть — ваш витісним ми дух!»

Іул Енейович, дочувшись
До безтолкових сих річей,
Як шкурка па огні надувшись,
Злость запалала із очей,
Вхопив камінчик — прицілився,
Зажмурих око — приложився
І Ремула по лобу хвись!
Хвастун бездушний повалився,
Іул сердечно взвеселився,
А у троян дух ожививсь.

Пішли кулачні накарпаси,
В виски і в зуби стусани;

Полізли тельбухи, ковбаси,
Всі пінили, як кабани.
Всі роз'ярились через міру,
По-сербськи величали віру⁵⁴;
Хто чим попав, то тим локшив.
Піднявся писк, стогнання, охи,
Враг на врага скакав, мов блохи,
Кусався, гриз, щипав, душив.

Служили у троян два брати,
Із них був всякий Голіаф⁵⁵:
Широкоплечий і мордатий,
І по вівці цілком глитав.
Один дражнився Битіасом,
Із Кочубейським він Тарасом⁵⁶
Коли б заввишки не рівнявсь;
Другий же брат Пандаром звався
І вищий од верстви здавався,
Та в'ялий, мов верблюд, тинявсь.

Два брати, грізні ісполини,
В бою стояли у ворот,
Дрючки держали з берестини
І боронили в кріпость вход.
Вони к землі поприсідали,
Троянці ж в город одступали,
К собі манили рутулян.
Рутульці зрятъ— навстяж ворота,
Прожогом в кріпость вся піхота
Спішить насісти на троян.

Но хто лиш в город показався,
Того в яешню і поб'ють;
Битіас з братом управлявся,
Безщадно кров рутульську ллють,
Рутульці з криком в город пруться,
Як од серпа колосся жнутья,

Як над пашней хурчать ціпи,
Так ісполинськії дрючини
Мозчили голови і спини,
І всіх молотять, мов снопи.

Побачив Турн таку проруху,
Од злості ввесь осатанів;
Здригнувсь, мов випив чепуруху,
К своїм на поміч полетів.
Як тільки в кріпость протаскався,
Тузити зараз і прийнявся,
Хто тільки під руку попавсь:
Убив він з Афідном Мерона
І зо всього побіг розгона,
Де Битіас в крові купавсь.

З наскоку тріснув булавою
По в'язах, великан упав;
Об землю вдаривсь головою
І кріпость всю поколихав.
Реветь, і душу іспускаєть,
І воздух грімом наповняєть;
На всіх напав великий страх!
Не спас ні рост, ні сила многа,
Пропає Битіас, мов стонога;
І ісполин єсть черв і прах.

Пандар погібель бачив брата,
Злякався, звомпив, замішавсь
І од рутульська стратилата ⁵⁷
Якмога швидше убиравсь.
Проміж оселею хиявся,
Тини переступав, ховався,
І щоб од Турна увильнуть,
Ворота зачинив у брами
І завалив їх колоддями,
Хотів од бою оддохнуть.

Но як же сильно удивився,
Як Турна в кріпості уздрів;
Тоді із нужди прибодрився
І злостію весь закипів.
«Ага! ти, шибеник, попався,
Без зву к нам в гості нав'язався,—
Пандар до Турна закричав.—
Пожди, от зараз почастую,
Із тебе виб'ю душу злую,
До сього часу храбровав!»

«Ану, прилізь! — Турн одвічає.—
К е л е б е р д я н с ь к а я верства! 58
Як б'ю я — брат твій теє знає,
Ходи, тобі вкручу хвоста».
Тут Пандар камінь піднімає
І в Турна зо всіх жил пускає,
Нирнув би Турн навіки в ад!
Но де Юнона не взялася
І перед Турном розп'ялася,
Попав богиню камнем влад.

Незриму чує Турн заслону,
Бодриться, скачеть на врага,
На поміч призива Юнону,
Пандара по лобу стьога
І вовся з ніг його зшибає,
До мізку череп розбиває;
Пропає і другий великан!
Така потеря устрашила
І серце бодреє смутила
У самих храбрійших троян.

Удачею Турн ободрився,
По всіх усядах смерть носив;
Як кнур свиріпий, роз'ярився
І без пощади всіх косив.
Розсік надвое Філаріса,

В яєшню розтоптав Галіса,
Кріфею голову одтяв;
Щолкав в виски, штурхав під боки,
І самії кулачні доки
Ховались, хто куди попав.

Троянці злеє умишляють,
Щоб преч із кріпості втікати;
Своє лахміття забирають,
Куди удасться тягу дати.
Но їх обозний генеральний ⁵⁹
Над всіми остававсь начальний,
Серест вельможний обізлавсь:
«Куди? Вам сороба немає!
Хто чув? Троянець утікає!
Чого наш славний рід доживсь!

Один паливода ярує,
А вас тут стілько, боїтесь;
В господі вашій вередує
Рутульський полудивий пес!
Що скаже світ про нас, трояни?
Що ми шатерники-цигани,
Що ми трусливійші жидів.
А князь наш бідний що помислить?
Адже ж за воїнів нас числить,
За внуків славнійших дідів!

Зберіться, Турна окружіте,
Не сто раз можна умирати;
Гуртом, гуртом його напруте,
Од вас він мусить пропадати».
Агу! Троянці схаменулись
Та всі до Турна і сунулись;
Пан Турн тут на слизьку попав!
Виляв, хитрив і увивався,
І тільки к Тібру що добрався,
То в воду стриб — пустився вплав.

ЧАСТИНА ШОСТА

Зевес моргнув, як кріль усами,
Олімп, мов листик, затрусивсь;
Мигнула блискавка з громами,
Олімпський потрух взворушивсь.
Боги, богині і півбоги,
Простоволосі, босоногі,
Біжать в олімпську карवासар.
Юпітер, гнівом розпалений,
Влетів до них мов навіжений
І крикнув, як на гончих псар:

«Чи довго будете казирись
І стид Олімпові робить?
Щодень проміж себе сваритись
І смертних з смертними травить?
Поступки ваші всі не божі;
Ви на сутяжників похожі
І раді мордовать людей;
Я вас із неба поспихаю
І до того вас укараю,
Що пасти будете свиней.

А вам, олімпські зубоскалки,
Моргухи, дзиги, фіглярки,
Березової дам припарки,
Що довго буде вам втямки.
Ох, ви на смертних дуже ласі!
Як грек на ніжинські ковбаси,
Все лихо на землі од вас.
Чрез ваші зводні, женихання
Не маю я ушановання;
Я намочу вас в шевський квас.

Або оддам вас на роботу,
Запру в смирительних домах,

Там виженуть із вас охоту
Содомить на землі в людях.
Або я луччу кару знаю,
Ось як богинь я укараю:
Пошлю вас в Запорозьку Січ;
Там ваших каверз не вважають,
Жінок там на тютюн міняють,
Вдень п'яні сплять, а крадуть вніч.

Не ви народ мій сотворили,
Не хист создать вам черв'яка;
Нащо ж людей ви роздрочили?
Вам пужда до чужих яка?..
Божусь моєю бородою
І Гебиною пеленою,
Що тих богів лишу чинів,
Які тепер в війну вплетуться;
Нехай Еней і Турн скубуться,
А ви глядіть своїх чубів».

Венера молодиця сміла,
Бо все з воєнними жила,
І бите з ними м'ясо їла,
І по трахтирах пуншт пила;
Частенько на соломі спала,
В шинелі сірій щеголяла,
Походом на візку тряслась;
Манишки офіцерські прала,
З стрючком горілку продавала
І мерзла вніч, а вдень пеклась.

Венера по-драгунськи — сміло
К Зевесу ввितяжку іде,
Начавши говорити діло,
Очей з Зевеса не зведе:
«О тату сильний, величавий!
Ти всякий помисл зриш лукавий,

Тебе ніхто не проведе;
Ти оком землю назираєш,
Другим за нами приглядаєш,
Ти знаєш, що, і як, і де.

Ти знаєш, для чого троянців
Злим грекам попустив побить;
Енея з пригорщею ланців
Велів судьбам не потопить;
Ти знаєш лучче всіх причину,
Чого Еней приплив к Латину
І біля Тібра поселивсь?
Ти ж словом що определяєш,
Того вовік не одміняєш;
Відкіль же Турн тут притуливсь?

І що таке Турн за свято,
Що не вважає і тебе?
Фрігійське плем'я не проклято ¹,
Що всякий єретик скубе;
Твої закони б ісполнялись,
Коли б олімпські не мішались
І не стравляли би людей.
Твоїх приказів не вважають,
Нарошно Турну помагають;
Бо, бач, Венерин син Еней.

Троянців бідних і Енея
Хто не хотів, той не пужав;
Терпіли гірше Прометєя,
На люльку що огню украв.
Нептун з Еолом з перепросу
Дали такого перечосу,
Що й досі зашпори щемлять.
Другії ж боги... що казати?
Діла їх лучче мусиш знати,
Енея тільки не з'їдять.

О Зевс! О батечку мій рідний!
Огляньсь на плач дочки своєї;
Спаси народ фрігійський бідний,
Він діло єсть руки твоєї.
Як маєш ти кого карати,
Карай мене,— карай! Я мати,
Я все стерплю ради дітей!
Услить Венеру многогрішну!
Скажи мні річ твою утішну:
Щоб жив Іул, щоб жив Еней!»

«Мовчать! Прескверна пащекухо! —
Юнона злобна порощить.—
Фіндюрко, ящїрко, брехухо!
Як дам — очіпок ізлетить;
Ти смієш, кошєня мерзенне,
Зевесу доносить на мене,
Щоб тим нас привести в розлад;
За кого ти мене приймаєш?
Хїба ж ти, сучище, не знаєш,
Що Зевс мій чоловік і брат?»

Тобі ж, Зевес, скажи, не стидно,
Що пред тобою дрянь і прах
Базїка о богах обидно,
Мудрує о твоїх ділах?..
Який ти світу повелитель
І наш олімпський предводитель,
Коли против фіндюрки пас?..
Всєсвітня волоцюга, мерзька,
Нїкчемна зводниця цїтерська ²
Для тебе луччая од нас.

А з Марсом чи давно пїймавши,
Вулкан їй пелєну відтяв;
Рїзками добре одїдравши,
Як сучку, в ретязьку держав ³.
Но ти того буцїм не знаєш,

Як чесную її приймаєш
І все робить для неї рад.
Вона і Трою розорила,
Вона Дідону погубила;
Но все іде для неї влад.

Де ся підтіпанка вмішалась,
То верб'я золоте росло ⁴;
Земля б щасливою назвалась,
Коли б таке пропало зло.
Через неї вся латинь возстала
І на троян її напала,
І Турн зробивсь Енею враг.
Не можна бід всіх ізлічити,
Яких успіла наробити
На небі, на землі, в водах.

Тепер же на мене звертає,
Сама наброївши біди;
І так Зевеса умоляє,
Мов тільки вилізла з води.
Невинничаєть, мов Сусапна ⁵,
Незаймана ніколи панна,
Що в хуторі зжила весь вік.
Не діждеш з бабкою своєю —
Я докажу твому Енею...
Богиня я! — він чоловік».

Венера лайки не стерпіла,
Юнону стала кобенить;
І перепалка закипіла,
Одна другу хотіла бить.
Богині в гніві также баби
І также на утори слабі,
З досади часом і брехнуть;
І, як перекупки, горланять,
Одна другу безчестяють, ганяють
І рід весь з потрухом кленуть.

«Та цитьте, чортові сороки! —
Юпітер грізно закричав.—
Обом вам обіб'ю я щоки;
Щоб вас, бублейниць, враг побрав!
Не буду вас карать громами;
По п'ятах виб'ю чубуками,
Олімп заставлю вимітати;
Я вас умію усмирити,
Заставлю чесно в світі жити
І зараз дам себе вам знати».

Занишкніть, уха наставляйте
І слухайте, що я скажу;
Мовчіть! Роти пороззявляйте,
Хто писне — морду розміжжу.
Проміж латинців, і троянців,
І всяких Турнових поганців
Не сікайся ніхто в війну;
Ніхто ніяк не помагайте,
Князьків їх також не займайте,
Побачим, здасться хто кому».

Замовк Зевес, моргнув бровами,
І боги врозтіч всі пішли.
І я прощаюсь з небесами,
Пора спуститись до землі
І стати на Шведськую могилу ⁶,
Щоб озирнуть воєнну силу
І битву вірно описати;
Купив би музи на охвоту,
Щоб кончить помогла роботу,
Бо нігде рифм уже достати».

Турн осушивсь після купання
І ганусною підкріпивсь,
З намету виїхав зарання,
На кріпость сентябрьом дививсь.
Трубить в ріжок! — оп'ять тривога!

Кричать, біжать, спішать якмога;
Великая настала січ!
Троянці дуже славно бились,
Рутульці трохи поживились,
Насилу розвела їх ніч.

В сю ніч Еней уже зближався
До городка, що Турн обліг;
З Паллантом в човні частовався,
Поїв всю старшину як міг.
В розказах чванився ділами,
Як храбровав з людьми, з богами,
Як без розбору всіх тузив.
Паллант і сам був зла брехачка,
Язик його тож не клесачка ⁷,
В брехні Енею не вступив.

Ану, старая цар-дівиче,
Сідая музо, схаменись!
Прокашляйсь, без зубів сестрице,
До мене ближче прихились!
Кажі: які там прасунки
В Енеєві пішли вербунки,
Щоб против Турна воювать.
Ти, музо, кажуть всі, письменна,
В полтавській школі наученна,
Всіх мусиш поіменно знать.

Читайте ж, муза що бормоче:
Що там з Енеєм плив Массик,
Лінтяй, ледащо неробоче,
А сильний і товстий, мов бик.
Там правив каюком Тигренко,
Із С т е х і в к и то шинкаренко,
І вів з собою сто яриг ⁸.
Близ сих плили дуби Аванта ⁹,
Він був страшнійший од сержанта,
Бо всіх за все по спині стриг.

Поодаль плив байдак Астура,
Сей лежнем в винницях служив;
На нім була свиняча шкура,
Котору він як плащ носив.
За ним Азіллас плив на барці,
Се родич нашій паламарці,—
Недавно з кошельком ходив;
Но, бач, безокая фортуна
Зробила паном із чупруна.
Таких немало бачим див!

А то на легкому дубочку,
Що роззолочений весь впрах,
Сидить, розхриставши сорочку,
З турецьким чубуком в зубах?
То Цінаріс, цехмістр картюжний,
Фігляр, обманщик, плут безбожний,
З собою всіх бахраїв веде;
Коли, бач, Турна не зділють,
То картами уже подіють,
Що між старці Турна попаде.

А то сидить в брилі, в кереї,
З товстою книжкою в руках,
І всім, бач, гонить ахінеї,
І спорить о своїх правах?
То родом з Глухова юриста,
Він має чин канцеляриста
І єсть добродій Купавон.
Щоб значкового дослужиться
І на війні чим поживиться,
Вступив в Енеїв легіон.

А то, беззубий, говорливий,
Сухий, невірний, як шкелет,
І лисий, і брехун сварливий?
То вихрест із жидів, Авлет.
Недавно на другій женився,

Та, бач, в рахунку помилився,
Із жару в полум'я попав;
Щоб од яги як одв'язатись,
То мусив в військо записатись
І за шпигона на год став.

Іще там єсть до півдесятка,
Но дріб'язок і гольтіпа;
В таких не буде недостатка,
Хоть в день їх згипе і копа.
А скільки ж всіх? — того не знаю,
Хоть муза я — не одгадаю,
По пальцям тож не розлічу;
Бігме! На щотах не училась,
Над карбіжем тож не трудилась ¹⁰,
Я, що було, те лепечу.

Уже Волосожар піднявся,
Віз на небі вниз повертався,
І дехто спати укладався,
А хто під буркой витягавсь.
Онучі інші полоскали,
Другії лежа розмовляли,
А хто прудився у кабиці ¹¹,
Старші, підпивши, розійшлися
І дома за люльки взялися,
Лежали боком, навзнич, ниць.

Еней один не роздягався,
Еней один за всіх не спав;
Він думав, мислив, умудрявся
(Бо сам за всіх і одвічав),
Як Турна-ворога побити,
Царя Латина ускромити
І успокоїти народ.
В сій думці смутно походжая
І мислю бог зна де літая,
Під носом бачить коровод.

Ні риби то були, ні раки,
А так, як би кружок дівчат;
І бовталися, як собаки,
І вголос, як кішки, нявчать.
Еней здригнувсь і одступає,
І «Да воскреснеть» вслух читає,
Но сим нітрохи не поміг;
Ті чуда з сміхом, з реготнею
Вхватились за поли з матнею,
Еней аж на поміст приліг.

Тогді одна к йому сплигнула,
Так, мов цвіркун або блоха,
До уха самого прильнула,
Мов гадина яка лиха.
«Чи не пізнаєш нас, Енею?
Та ми ж з персоною твоєю
Троянський ввесь возили род;
Ми Ідської гори дубина,
Липки, горішина, соснина,
З яких був зроблений твій флот.

До нас було Турн докосився
І байдаки всі попалив.
Та Зевс, спасибі, поспішився,
Як бач, м а в к а м и поробив.
Була без тебе зла година,
Трохи-трохи твоя дитина
Не оддала душі богам.
Спіши свій городок спасати;
Ти мушиш ворогам тьху дати,
Ти сам — повір моїм словам».

Сказавши, за ніс ущипнула;
Еней мов трохи ободривсь;
І на других хвостом махнула,
Ввесь флот неначе поспішивсь;
Мавки-бо стали човни пхати,

Путем найлуччим направляти.
І тільки починався світ,
Еней уздрів свій стан в осаді;
Кричить во гніві і досаді,
Що Турна лусне тут живіт.

А сам, матню прибравши в жменю,
По пояс в воду з човна плиг;
І кличе в поміч гарну неню
І всіх олімпівських богів.
За ним Паллант, за сим вся сволоч
Стриб-стриб з човнів, Енею в помоч,
І тісно строяться на бой.
«Ну, разом! — закричав.— Напрімо!
І недовірків сокрушімо,
Рушайте, як один, шульгой».

Троянці, з города уздрівши,
Що князь на поміч к ним іде,
Всі кинулись, мов одурівши,
Земля од топотні гуде.
Летять і все перевертають,
Як мух, рутульців убивають,
Сам Турн стоїть ні в сих ні в тих;
Скрізь ярим оком окидає,
Енея з військом уздріває
І репетує до своїх:

«Реб'ята! бийтесь, не виляйте,
Настав тепер-то січі час!
Доми, жінок, батьків спасайте,
Спасайте, любо що для вас!
Ступня не оддавайте даром,
Їх кості загребем тут ралом
Або... но ми храбріші їх!
Олімпські нас не одступились,
Вперед! Троянці щось смутились,
Не жалуйте боків чужих».

Примітя ж Турн гармидер в флоті,
Туда всю силу волоче;
Скрізь йорзає, як чорт в болоті,
І о поживі всім товче.
Построївши рутульців в лаву,
Одборних молодців на славу,
Пустився на союзних вскач.
Кричить, рубає, вередує,
Не б'ється, бач, а мов жартує,
Бо був вертлявий і силач.

Еней пройдисвіт і не промах,
В війні і взріс і постарів;
Привідця був во всіх содомах,
Ведмедів бачив і тхорів.
Дитина хукає на жижу;
Енею ж дур невидовижу,
Видав він разних мастаків.
На Турна скоса поглядає
І на рутульців наступає,
Пощупать ребер і боків.

Фарона першого погладив
По тім'ю гострим кладенцем
І добре так його уладив,
Що сей вильнув наверх денцем.
Потім Ліхаса в груди тиснув,
Сей повалився і більш не писнув;
За ним без голови Кісей,
Як міх з пашнею, повалився,
І Фар на теє ж нахопився,
Розплющив і сього Еней.

Еней тут добре колобродив
І всіх на чудо потрошив;
Робив він із людей уродів
І щиро всіх на смерть душив.
Паллант був перший раз на битві,

Кричав, жидки як на молитві,
Аркадян к бою підтруняв,
По фрунту бігав, турбовався,
Плигав, вертівся, ухилився,
Як огир в стаді, ярував.

Тут Даг, рутулець прелукавий,
Пізнав одразу новичка,
Хотів попробовать для слави,
Паллантові піддять тичка;
Но наш аркадець ухилився,
Рутулець з життям простився,
В аркадцях закипіла кров!
Одні других випереджають,
Врагів, як хмиз, трощать, ламають;
Така підданців єсть любов.

Паллант Евандрович наскоком
Якраз Гібсона і насів,
Шпигнув в висок над правим оком,
Гібсон і дутеля із'їв ¹².
За сим така ж смертна кара
І лютого постигла Лара ¹³.
Ось Ретій в бендюгах летить!
Сього Паллант стягнув за ногу,
Ударив, як пузир, об дрого,
Мазка із труца капотить.

Ось! ось! яриться, бісом дише!
Агамемноненко Галес
І бистрим бігом все колише,
Неначе в гніві сам Зевес;
Вокруг себе все побиває,
Фарет, з ним збігшись, погибає,
Душі пустився Демоток.
Ладона сплющив, як блощицю,
Кричить: «Палланта-ледащицю
Злигаю я в один ковток».

Паллант, любесенький хлопчина,
Скріпивсь, стоїть, як твердий дуб,
І жде, яка то зла личина
Йому нам'яти хоче чуб.
Дождавсь — і зо всього розгона
Вліпив такого макогона,
Що пан Галес шкереберть став.
Паллант, його поволочивши,
Потім на горло наступивши,
Всього ногами потоптав.

За сим Авента, пхнувши ззаду,
Поставив раком на показ;
І тут сього ж понюхав чаду
Одважний парубійка Клавз.
Хто ні сусіль, тому кабаки ¹⁴
Давав Паллант і всі бурлаки,
З Аркадії що з ним прийшли.
Побачив Турн собі зневагу,
Не мед дають тут пить, а брагу,
І коси не траву найшли.

Зробився Турн наш бісноватим,
Реве, як ранений кабан;
Гаса, фінтить своїм зикратим;
Що ваш против його Полкан!
Простесенько к Палланту мчиться,
Зубами скреготить, яриться
І гамка їсти здалека.
Уже шаблюкою махає,
Коневі к шиї прилягає,
Хитрить, як ловить кіт шпака.

Паллант, мов од хорта лисиця,
Вильнув і обіруч мечем
Опоясав по поясниці,
Що Турн аж поморгав плечем;
І вмиг, не давши схаменутись

Ні головою повернутись,
Стюгнув ще Турна через лоб.
Но Турн байдуже, не скривився,
Бо, бач, булатом весь обшився
І був, як в шкаралупі боб.

Так Турн, Палланта підпустивши,
Зо всіх сил келепом мазнув;
За русі кудрі ухвативши,
Безчуживенна з коня стягнув;
Кров з рани джерелом лилася,
В устах і в носі запеклася,
Надвоє череп розваливсь;
Як травка, скошена в полі,
Ув'яв Паллант, судеб по волі;
Сердега в світі не наживсь!

Турн злобно сильною п'ятою
На труп Палланта настоптав,
Ремень з ладункой золотою
З бездушного для себе зняв;
Потім сам на коня схватився,
Над мертвим паничем глумився
І так аркадянам сказав:
«Аркадці! лицаря возміте!
В ралець к Евандру однесите,
К Енею що в союз пристав».

Таку побачивши утрату,
Аркадці галас підняли,
Клялися учинить одплату,
Хоча би трупом всі лягли;
На щит Палланта положили,
Комлицької буркою прикрили,
Із бою потаскали в стан.
О смерті князя всі ридали,
Харциза Турна проклинали.
Та де ж троянський наш султан?

Но що за стук, за гомін чую?
Який гармидер бачу я!
Хто землю так трясє сирую?
І сила там мутить чия?
Як вихри на пісках бушують,
В порогах води як лютують,
Коли прорватися хотять,
Еней так в лютім гніві рветься,
Одмстить Палланта смерть несеться,
Сустави всі на нім дрижать.

До лясу! Турна розбишаки,
Вам більше рясу не топтатъ!
Вам дасть Еней міцной кабаки,
Що будете за С т і к с о м чхатъ.
Еней совавсь, як павіжений,
Кричав, скакав, мов віл скажений,
І супротивних потрошив:
Махне мечем — врагів десятки
Лежать, повиставлявши п'ятки;
Так в гніві сильно їх локшив!

В запалі налетів на Мага,
Як на мале курча шулік;
Пропає навек сей Маг бідняга,
Порхне душа на другий бік;
Видючої смерті він боявся,
Енея у погах валявся,
Просив живцем в неволю взятъ,
Но сей, коп'єм наскрізь пробивши
І до землі врага пришивши,
Других пустився доганятъ.

Тут на бігу піймає за рясу
Попа рутульського полку,
Смертельного задавши прасу,
Як пса, покинув на піску.
Погиб тут также храбрый Нума,

Убив Сереста, його кума,
Тарквіту голову одтяв;
Камерта висадив з кульбаки ¹⁵,
Ансур в ад послав по раки,
А Луку пузо розплатав.

Як задавав Еней затьору
Всім супостатам на заказ,
Як всіх калічив без розбору
І убивав по десять враз,
Лігар з Лукуллом поспішають
І в тарадайці напірають
Енея кіньми потоптать.
Но тут їх доля зла наспіла,
І душі сих братів із тіла
Пішли к Плутону погулять.

Так наш Еней тут управлявся
І стан свій чистив од врагів;
Прогнавши супостат, зближався
До городка свого валів.
Трояне, вилазку зробивши,
Латинян к чорту протуривши,
З Енеєм вкупу ізійшлись.
Здоровкалися, обнімались,
Розпитовались, цілювались,
А деякі пить прийнялись.

Іул як комендапт ісправний
Енеєві лепорт подав,
Як війська ватажок начальний
Про все дрібненько розказав.
Еней Іула вихваляє,
Потім до серця прижимає,
Цілуєть люб'язно в уста.
Енея серце трепетало,
Воно о сині віщовало,
Що він надежда не пуста.

В се врем'я Юпітер, підпивши,
З нудьги до жінки підмощавсь
І, морду на плече склонивши,
Як блазень, чмокавсь та лизавсь;
Щоб більше ж угодить коханці,
Сказав: «Дивися, як троянці
Од Турна врозтіч всі летять,
Венера пас перед тобою:
Од неї краща ти собою,
До тебе всі лапки мостять.

Моє безсмертіє ярує,
Розкошних ласк твоїх бажа;
Тебе Олімп і світ шанує,
Юпітеру ти госпожа.
Захоч — і вродиться все зразу.
Все в світі ждеть твого приказу,
За твій смачний і ласий цмок...»
Сказавши, стиснув так Юнону,
Що трохи не скотились з трону,
А тільки Зевс набив висок.

Юнона, козир-молодиця,
Юпітеру не піддалась,
Бо знала, що стара лисиця
На всякі штуки удалась.
Сказала: «О очей всіх світе,
Старий олімпський езуїте!
З медовими річми сховайсь.
Уже мене давно не любиш,
А тільки п'яний і голубиш,
Одсунься геть — не підсипайсь.

Чого передо мной лукавиш,
Не дівочка я в двадцять літ,
І теревені-вені правиш,
Щоб тільки заморочить світ.
Нехай все буде по-твоєму,

Дай тільки Турнові моєму
Хоть трохи на світі пожить,
Щоб міг він з батьком повидатися
І перед смертю попрощатися;
Нехай — не буду більш просить».

Сказавши, в Йовіша вп'ялася ¹⁶
І обняла за попереk,
І так нагужно простяглася,
Що світ в очах обох померк.
Розм'як Зевес, як після пару,
І вижлуктив підпінка чару ¹⁷,
На все ізвол Юноні дав.
Юнона в котика з ним грала,
А в мишки так залескотала,
Що аж Юпітер задрімав.

Олімпській во всяку пору
І грім пускаючий їх пан
Ходили голі без зазору,
Без сорому, на кштальт циган ¹⁸.
Юнона, з неба увильнувши,
І гола, як долоня, бувши,
По-паруб'ячу одяглась;
Кликнувши ж в поміч Асмодея ¹⁹,
Взяла на себе вид Енея,
До Турна просто понеслась.

Тогді пан Турн зіло гнівився
І приступу к собі не мав,
Що у троян не поживився
І тьху Енеєві не дав.
Як ось мара в лиці Енея,
В кереї бідного Сіхея,
Явилась Турна задирать:
«Ану лиш, лицарю мізерний,
Злиденний, витязю пікчемний,
Виходь сто лих покуштовать».

Турн зирк — і бачить пред собою
Присяжного свого врага,
Що так негречі кличе к бою ²⁰
І явно в труси пострига.
Осатанів і затрусився,
Холодним потом весь облився,
Од гніву сумно застогнав.
Напер мару — мара виляє,
Еней до Турна утікає!
І Турн вдогонку поскакав.

Той не втече, сей не догонить,
От тільки-тільки не вшпигне;
Зикратого мечем супонить,
Та ба! мари не підстьобне.
«Та не втечеш,— кричить,— паничу!
Ось зараз я тебе підтичу,
Се не в куклі з Лависей грать:
Тебе я швидко повинчаю
І воронів потішу стаю,
Коли начнуть твій труп клювать».

Мара Енеева, примчавшись
До моря, де стояв байдак,
Нітрохи не останюлявшись
(Щоб показати великий ляк),
Стрибнула в нього, щоб спастися;
Тут без числа Турн осліпився,
Туди ж в байдак і сам стрибнув,
Щоб там з Енея поглумитися,
Убить його, мазки напитися;
Тоді б Турн первий лицар був!

Тут вмиг байдак заворушився
І сам, одчаливши, поплив,
А Турн скрізь бігав, і храбрився,
І тішивсь, що врага настиг.
Таку Юнона зливши кулю,

Перевернувшись в зозулю,
Махнула в вирій навпростець.
Турн глядь, аж він уже серед моря,
Трохи не луснув з серця — з горя,
Та мусив плить, де жив отець.

Юнона з Турном як шутила,
Еней про теє ні гугу;
Бо на його туман пустила,
Що був невидим нікому;
І сам нікого тож не бачив,
Но послі, як прозрів, кулачив
Рутулян і других врагів:
Убив Лутага, Лавза, Орсу,
Парфену, Палму витер ворсу,
Згубив багацько ватажків.

Мезентій, ватажок тірренський,
Одважно дуже підступив
І закричав по-бусурменськи,
Що тільки пан Еней і жив!
«Виходь! — кричить. — Тічка подмімо,
Нікого в поміч не просімо,
Годящі парні: ти і я.
Ану!» — і сильно так стовкнулись,
Що трохи в'язи не звихнулись,
Мезентій же упав з коня.

Еней, не милуя чванливих,
В Мезентія всадив палаш;
Дух вискочив в словах лайливих,
Пішов до чорта на шабаш.
Еней побідой утішався,
Зо всіми добре частовався,
Олімпським жертви закурив.
Пили до ночі та гуляли
І п'яні спати полягали,
Еней був п'яний, елс жив.

Уже світова зірниця
Була на небі як п'ятак
Або пшенична варяниця,
І небо рділося, мов мак.
Еней троянців в гурт ззиває
І з смутним видом об'являє,
Що мертвих треба поховать;
Щоб зараз прийнялися дружно,
Братерськи і єдинодушно,
Троян убитих зволікать.

Потім Мезентія доспіхи
На пень високий насадив,
І се робив не для потіхи,
А Марса щоб удоволив.
Шишак, панцир і меч булатний;
Спис з прапором, щит дуже знатний;
І пень, мов лицар, в зброї був.
Тоді до війська обернувся,
Прокашлявся і раз смаркнувся,
І річ таку їм уджигнув:

«Козацтво! лицарі! трояне!
Храбруйте! наша, бач, бере;
Оце опудало погане
Латинів город одіпре.
Но перше чим начнем ми битись,
Для мертвих треба потрудитись,
Зробить їх душам упокой;
Імення лицарів прославить,
Палланта к батькові одправить,
Що наложив тут головою».

За сим пішов в курінь просторий,
Де труп царевича лежав,
Над ним аркадський підкоморій²¹
Любистком мухи обганяв.
Троянські плакси тут ридали,

Як на завійницю, кричали ²²,
Еней зарюмав басом сам:
«Гай, гай! — сказав. — Ув'яв мій
гайстер! ²³

Який то був до бою майстер.
Угодно, бачу, так богам!»

Звелів носилки з верболозу
І з очерету балдахин
Зготовить тіла для виносу,
Щоб в них Паллант, Евандрів син,
Вельможна, панська персона
Явилася перед Плутона
Не як абиякий харпак.
Жінки покійника обмили,
Нове убрання наложили,
Запхнули за щоку п'ятак ²⁴.

Як все уже було готово,
Тоді якийсь їх філозоф
Хотів сказати надгробне слово,
Та збився і почухав лоб;
Сказав: «Се мертвий і не дишеть,
Не видить, то єсть, і не слишить,
Єй, єй! Уви! Он мертв, амінь!»
Народ від річі умилився
І гірко-гірко прослезився,
І мурмотав: «Паноче, згинь».

Потім Палланта покадили,
К носилкам винесли надвір;
Під балдахіном положили,
Еней тут убивавсь без мір.
Накривши гарним покривалом,
Либонь, тим самим одіялом,
Що од Дідони взяв Еней,
Взмостили воїни на плечі
І помаленьку, по-старечи
Несли в містечко П а л л а н т е й.

Як вибрались на чисте поле,
Еней з покійником прощавсь,
Сказав: «О жизнь! Бурливе море,
Хто цілий на тобі оставсь.
Прости, приятелю любезний,
Оддячу я за вид сей слезний,
І Турн получить з баришком».
Потім Палланту уклонився,
Облобизав і прослезився,
Додому почвалав тишком.

К господі тільки що вернувся
Наш смутний лицар, пан Еней,
Уже в присінках і наткнувся
На присланих к ньому гостей:
Були послы се од Латина,
І всі асесорського чина,
Один армейський копитан;
Сей скрізь по світу волочився
І по-фрігійську научився,
В посольстві був як драгоман.

Латинець старший по породі
К Енею рацію начав,
І в нашім, значить, переводі
Буцімто ось він що сказав:
«Не ворог, хто уже дублений,
Не супостат, чий труп нікчемний
На полі без душі лежить.
Позволь тіла убитой рати,
Як водиться, землі предати;
Нехай князь милость сю явить».

Еней, к добру з натури склонний,
Сказав послам латинським так:
«Л а т и н у с р е к с є с т ь н е в г о м о н н и й,
А Т у р н у с п е с с і м у с д у р а к .
І к в а р е в о ю в а т ь в а м м е к у м ?

Латинуса будь пучо цекум,
А вас, сеньйорес, без ума;
Латинусу рад пацем даре,
Пермітто мертвих поховаре,
І злості корам вас нема.

Один єсть Турнус ворог меус,
Сам, ерго, дебет воювать;
Велять так фата, ут Енеус
Вам буде рекс, Аматі зять.
Щоб привести ад фїнем беллюм,
Ми зробим з Турнусом дуеллюм,
Про що всіх сангвіс проливать?
Чи Турнус буде, чи Енеус,
Укажеть глядіус, вель деус,
Латинським сцетро управлять».

Латинськії послї зиркнулись,—
По серцю їм ся річ була;
Знічев'я трохи схаменулись,
Дрансеса смїлость тут взяла.
«О князю,— крикнув,— пресловутий!
Великим ти родився бути!
Ми все в Латиніві уста
Внесем, дрібнесенько розкажем
І щиро, щиро те докажем,
Що з Турном дружба єсть пуста».

І мировую тут зробили
На тиждень, два або і три,
І в договорі положили,
Щоб теслі і другі майстри
Латинські помогли троянам,
Сим ланцям, голякам, прочанам,
Достроїть новий городок;
Щоб нарубать дали соснини,
Кленків, дубків і берестини,
На крокви годних осичок.

За сим тут началось гуляння
І чарочка пішла кругом;
Розкази, сміхи, обнімання,
Ділились дружно тютюном.
Які пили, які трудились
І над убитими возились;
В лісах же страшна стукотня.
В коротке мировеє врем'я
Латинське і троянське плем'я
Було як близькая рідня.

Тепер би треба описати
Евандра батьківську печаль,
І хлипання все розказати,
І крик, і охання, і жаль.
Та ба! Не всякий так змудрує,
Як сам Вергілій намалює,
А я ж до жалю не мастак:
Я сліз і охання боюся
І сам ніколи не журюся;
Нехай собі се піде так.

Як тільки світова зірниця
На небі зачала моргати,
То вся троянська станиця
Взялася мертвих зволікати.
Еней з Трахоном роз'їжджає,
К трудам дружину понуждає,
Кладуть із мертвих тіл костри;
Соломою їх обволікають,
Олію з дьогтем поливають
На всякий зруб разів по три.

Потім солону підпалили,
І плам'я трупи обняло,
І вічну пам'ять заквилили,
Аж сумно слухати було.
Тут кість, і плоть, і жир шкварчали,

Тут інші смалець істочали,
У інших репався живіт;
Смрад, чад і дим кругом посились,
Жерці найбільше тут трудились,
Ісконє бє хаптурний рід ²⁵.

Другі, товариші і крєвні,
Батьки, сини, куми, свати,
На віки вічні незабвенні,
А може, хто із суєти,
В огонь шпурляли різну зброю ²⁶,
Одежу, обув дорогую,
Шаблі, ладунки, келепи,
Шапки, свитки, кульбаки, троки,
Онучі, постолі, волоки
Шпурлялись, як на тік снопи.

Не тільки в полі так робилось.
В Лавренті сумно тож було ²⁷;
Багацько трупа там палилось,
Поспульство ж на чім світ реvlo.
Там батько сина-парубійку
Оплаковав і кляв злодійку
Війну і ветхого царя;
Тут дівка вельми убивалась,
Що без вінця вдовою осталась,
Утративши богатиря.

Жінки, порозпускавши коси,
Розхристані і без свиток,
Розтрьопані, простоволосі
Галасовали на весь рот.
По мертвих жалібно кричали,
По грудях билися, стогнали,
Латинів проклинали рід;
Про Турна ж всі кричали сміло,
Що за своє любовне діло
Погубить даром весь народ.

Дрансес на Турна тут доносить,
Що Турн всім гибелям вина;
Еней на бой його лиш просить,
І так би й кончилась війна.
Но і у Турна був сутяга,
Брехун, юриста, крюк, підтяга ²⁸,
І діло Турна захищав;
Та і Амадині пролази
Пускали рознії розкази,
Щоб Турн ні в чім не уважав.

Як ось од хана Діомида ²⁹
Латинові прийшли послы,
І із охлявшого їх вида
Не видно, радість щоб несли.
Латин вельможам з старшиною
Велить явитись пред собою,
Що все і сталося якраз;
Послів кликнули до громади,
І, виконивши всі обряди,
Латин прорек такий приказ:

«Скажи, Венуле нежахливий,
Всю хана Діомида річ,
Здається, був ти не брехливий,
Таким тебе зна наша Січ».
«Підніжок твій я і підданець,
Із слуг твоїх послідній ланець,—
Сказав Венул,— не погнівись!
Мужича правда єсть колюча,
А панська на всі боки гнуча,
І хан сказав так, не сумнись:

Не з мордою Латина битись
Против троянських розбишак;
Вам треба б перше придивитись,
Який то єсть Еней козак!
Під Троєю він дався знати

Нам всім, як взявся рятувати
Богів домашніх і рідню.
Він батька спас в злу саму пору,
На плечах зніс на Іду-гору,
Сього не майте за бридню.

Против Енея не храбруйте,
Для нас здається він святим;
І так Латину розтолкуйте,
Щоб лучче помирився з ним.
Гай! гай! Де діти єсть такії,
Щоб кудрі батькові сідії
Найвище ставили всього?..
Не ворог я царю Латину,
Но чту Анхізову дитину
І не піду против його.

Прощайте, доміні латинці!
Поклон мій вашому царю;
Возьміть назад свої гостинці,
Одправте їх к богатирю
Енею і просіть покою».
Венул утерся тут рукою
І річі сій зробив кінець.
Збентежила ся річ Латина,
Здавалось, близька зла година;
На лисині трусивсь вінець.

Латин од думки схаменувся,
Олімпським трохи помоливсь;
Наморщивсь, сентябрьом надувся
І смутно на вельмож дививсь.
«А що? — сказав. — Чи поживились?
От з Діомидом ви носились,
А він вам фігу показав;
Заздалегідь було змовлятись,
Як з пап Енеєм управлятись,
Поки лапок не розіклав.

Тепер не приберу більш глузду,
Як тут сих поселить прочан;
Землі шматок єсть не під нужду,
То їм з угоддями оддам.
Оддам нив'я, і сінокоси,
І риболовні тібрські коси,
То буде нам Еней сусід;
Коли ж не схоче він остаться,
А пуститься іще таскаться,
То все ж ізбавимся од бід.

А щоб з Енеєм лад зробити,
Пошлю послів десятків п'ять;
І мушу дари одрядити,
Диковинки коли б достать:
Павидла, сала, осятрини,
Шалевий пояс і люстрини,
Щоб к празнику пошив каптан,
Сап'янці із Т о р ж к а новські,
Мальованії потебеньки ³⁰,
Ануге! як здається вам?»

Дрансес був дивний говоруха
І Турнові був враг лихий,
Встає, ус гладить, в носі чуха,
Дає одвіт царю такий:
«Латине світлий, знаменитий,
Твоїми мед устами пити!
Всяк тягне в серці за тебе;
Но одізватися не сміють,
Сидять, мовчать, сопуть, потіють,
І всяк мізкує про себе.

Нехай же та личина люта,
Що нас впровадила в війну
І ганьбою до всіх надута,
Походить більш на сатану!
Що стілько болі причинила,

Що стільки люду погубила,
А в смутний час навікача!
Нехай лиш Турн, що верховодить
І всіх панів за кирпи водить,
З Енеєм порівня плеча.

Нехай оставить нас в свободі,
Нехай царівні дасть покой,
Нехай живе в своїй господі,
А щоб в Латію ні ногой.
А ти, Латине, всіх благійший,
Прибав Енею дар смачнійший:
Йому Лавинію оддай.
Сим сватовством нам мир даруєш
І царства рани урятуєш;
Дочці ж з Енеєм буде рай.

Тебе ж прошу я, пане Турне!
Покинь к Лавинії любов
І проясни чоло нахмурне,
Щади латинську нашу кров.
Еней тебе лиш визиває,
А нас, латинців, не займає,
Іди з троянцем потягайся!
Коли ти храбрый не словами,
Так докажи нам те ділами:
Побить Енея постарайсь».

Од річі сей Турн роз'явився,
Як втопленик, посинів весь;
Дрижали губи, сам дровичвся,
Зубами клацав, мовби пес,
Сказав: «О стара пустомеля!
Яхидств і каверз всіх оселя!
І ти тхором мене зовеш!
І небилиці вимишляєш,
Народ лукаво весь лякаєш,
На мене ж чортзна-що плетеш.

Що буцім хочу я одтяти
Головку лисую твою;
Та згинь! — не хочу покаляти
Честь богатирську свою.
А ти, Латине милостивий,
Коли такий став полохливий,
Що і за царством байдуже?
Так лізьте ж до Енея раком,
Плазуйте перед сим трояком,
Він мир вам славний устриже.

Коли ж до мира я поміха,
Коли Еней мене бажа
І смерть моя вам єсть потіха,
Моя душа не єсть чужа
Од храбрості і од надії,
Іду, де ждуть мене злодії,
Іду і б'юся з втікачем!
Нехай хоть стане він Б о в о ю,
Не наляка мене собою,
Поміряюсь з його плечем».

Коли в конгресі так тягались,
Еней к Лавренту підступав;
На штурм троянці шиковались,
До бою всякий аж дрижав.
Латин таку почув новинку,
Злякавсь, пустив із рота слинку,
І вся здригнула старшина.
«От вам і мир», — сказав Турн лютий
І, не терявши ні минути,
Пред військом опинивсь як на!

Оп'ять настав гармидер, лихо;
Народ, як черв, заворушивсь.
То всі кричать, то шепчуть тихо,
Хто лаявся, а хто моливсь.
Оп'ять війна і різанина,

Оп'ять біда гне в сук Латина,
Сердешний кааясь од душі,
Що тестем не зробивсь Енею,
І послі б з мирною душею
Лигав потапці і книші.

Турн миттю нарядився в збрую,
Летить, щоб потрошить троян;
І роз'ярив дружину злую
Побить Енеевих прочан.
Прискочив перше до Камілли,
Як огир добрий до кобили,
І став їй зараз толковать:
Куди їй з військом напирати;
Мессап же мусить підкрепляти
Цариці сей прокляту рать.

Розпорядивши, Турн, як треба,
Махнув, засаду щоб зробити,
На гору, що торкалась неба,
І щоб фрігійців окружить.
Еней построїв тож отряди,
Де всім назначив для осади
Без одступу на вал іти.
Ідуть, зімкнувшись міцно, тісно,
Ідуть, щоб побідить поспішно
Або щоб трупом полягти.

Троянці сильно наступали
І тиснули своїх врагів,
Не раз латинців проганяли
До самих городських валів.
Латинці также опралялись
І од троянців одбивались,
Один другого товк на прах;
Тут їх чиновники тузились,
Як півні за гребні возились;
Товклись кулаччям по зубах.

Но як Арунт убив Камілли,
Тоді латинців жах напав,
Утратили і дух, і силу,
Побігли, хто куди попав.
Троянці з біглими змішались,
Над їх плечами забавлялись
І задавали всім сто лих.
Ворота в баштах запирали,
Своїх ховатись не пускали,
Бо напустили б і чужих.

Як вість така прийшла до Турна,
То так мерзенно іскрививсь,
Що твар зробилась нечепурна,
І косо, зашморгом дививсь.
Потім ярує од досади,
Виводить військо із засади,
І гору покида, і ліс;
І тільки що спустивсь в долину,
То в ту ж самую годину
Уздрів Енеєвих гульвіс.

Пізнав пан Турн пана Енея,
А Турна тож Еней пізнав;
Вспалали духом Асмодея,
Один другого б розідрав;
Не обійшлося б тут без бою,
Коли б пан Феб од перепоею
Заранше в воду не заліз
І не послав на землю ночі;
Тут всіх до сна стутились очі
І всяк уклався горлоріз.

Турн, облизня в бою піймавши,
Зубами з серця скреготав;
Од дуру, що робить не знавши,
Латину з злостію сказав:
«Нехай злиденнії прочани,

Задрипанці твої трояни,
Нехай своїх держаться слов!
Іду з Енеєм поштурхаться,
В моїх проступках оправдаться:
Убить і околіть готов.

Пошлю Енея до Плутона
Або і сам в ад копірсну;
Уже мні жинь і так солона;
Оддай Енею н а в і с н у...»
«Гай, гай! — Латин тут обізвався.—
Чого ти так розлютовався?
Що ж буде, як розсерджусь я?
Уже мені брехати стидно,
А потаїть — богам обидно;
Святая правда дорога!

Послухай же, судьби єсть воля,
Щоб я дочки не оддавав
За земляка, а то зла доля
Насяде, хто злама устав.
Мене Амата ублагала
І так боки натасовала,
Що я Енею одказав.
Тепер сам мусиш мірковати,
Чи треба жить, чи умирати;
А лучче, якби в ум ти взяв

І занедбав мою Лависю;
Чи трохи в світі панночок?
Ну, взяв би М у н ь к у або П р і с ю,
Шатнувсь то в сей, то в той куток:
В І в а ш к и, М и л ь ц і,
П у ш к а р і в к у,
І в Б у д и щ а, і в Г о р б а н і в к у,
Тепер дівчат хоть гать гати;
Тепер на сей товар не скудно,
І замужню украсть не трудно,
Аби по норову найти».

На слово се прийшла Амата
І зараз в Турна і вп'ялась;
Лобзала в губи стратилата
І од плачу над ним тряслась.
«В напасть,— сказала,— не вдавайся
І битися не поспішайся,
Як луснеш ти, то згину я;
Без тебе нас боги покинуть,
Латинці і рутульці згинуть,
І пропаде дочка моя».

Но Турн на се не уважає,
І байдуже, ні сльоз, ні слов;
Гінця к Енею посилає,
Щоб битись завтра був готов.
Еней і сам трусивсь до бою,
Щоб сильною своєю рукою
Головку Турну одчесать.
А щоб повірить Турна слову,
Тож посила зробить умову,
Як завтра виставляти рать.

Назавтра, тільки що світало,
Уже народ заворушивсь;
Все вешталось, все кишало,
На бой дивитись всяк галивсь.
Межовщики там розміряли,
Кілочки в землю забивали,—
На знак, де військові стоять.
Жреці молитви зачитали,
Олімпським в жертву убивали
Цапів, баранів, поросят.

Тут військо стройними рядами
В параді йшло, мовби на бой;
В празничній збруї, з прапорами,
Всяк ратник чванився собой.
Обидві армії стояли

На тих межах, що показали;
Між ними був просторий плець ³¹,
Народ за військом копошився,
Всяк товпився, всяк ліз, тіснився,
Побоїщу щоб зріть кінець.

Юнона як богиня знала,
Що Турну прийдеться пропасть,
Іще в мізку коверзовала,
Щоб одвернуть таку напасть;
Кликнула мавку вод Ютурну ³²
(Бо ся була сестриця Турну)
І розказала їй свій страх;
Веліла швидше умудриться,
На всякі хитрості пуститься,
Щоб брата не строжили в прах.

Як так на небі дві хитрили,
Тут лагодились два на бой;
Всі за свого богів молили,
Щоб власною своєю рукою
Ізміг врага в яєшню зм'яти.
Рутульці ж стали розмишляти,
Що Турн їх може скиксовать;
Уже задалегідь смутився,
Іще нічого, а скривився,
Не лучче б бой сей перервать.

На сей то час Ютурна-мавка
В рутульський подоспіла строй
І там вертілася, як шавка,
І всіх скуйовдила собою.
Камерта вид на себе взявши,
Тут всіх учила, толковавши,
Що сором Турна видавать;
Стид всім стоять згорнувши руки,
Як згине Турн, терпіти муки,
Дать шиї в кандали ковать.

Все військо сумно мурмотало,
Сперва тихенько, послі вглас
Гукнули разом: «Все пропало!»
Щоб розмир перервать в той час,
Ютурна фіглі їм робила;
Шпаками кібця затравила,
І заєць вовка покусав.
Такії чуда небували
Лаврентці в добре толковали,
Тулумній к битві підтруняв ³³.

І перший стрелив на троянців,
Гиллипенка на смерть убив;
А сей був родом із аркадців,
То земляків на гнів підвів.
Отак оп'ять зірвали січу!
Біжать один другому зустрічу,
Хто з шаблею, хто з палашем;
Кричать, стріляють, б'ють, рубають,
Лежать, втікають, доганяють;
Все вмиг зробилось кулішем.

Еней, правдивий чолов'яга,
Побачивши такий нелад,
Що вража, зрадивши, ватага
Послать фрігійців дума в ад,
Кричить: «Чи ви осатаніли!
Адже ми розмир утвердили!
Ми з Турном поб'ємось одні».
Но відкіль стрілка не взялася
І спотиньга в стегно вп'ялася ³⁴,
І кров забризкала штани.

Еней од рани шкандибає
В крові із строю в свій намет;
Його Асканій проводить,
Либонь, і під руку ведеть.
Уздрів се Турн, возвеселився,

Розприндився, і розхрабрився,
І на троянців полетів:
То б'є, то пха або рубає,
Із трупів бурти насипає,
Хоть би варить на сто котлів.

І перших Філа, Тамариса
На землю махом повалив;
Потім Хлорея, Себариса,
Мовби комашок, потоптав;
Дарету, Главку, Ферсілогу
Порапив руки, шию, ногу,
Навік каліками зробив.
Побив багацько Турн заклятий.
Не трохи потоптав зикратий,
В крові так, мов в багні, бродив.

Коробилась душа Енея,
Що Турн троянців так локшив;
Стогнав жалчіше Прометея,
Бо був од рани єле жив.
Япід, цилюрик лазаретний,
Був знахур в порошках нешпетний,
Лічить Енея приступав:
По локті руки засукає,
За пояс поли затикає,
Очками кирпу осідлав.

І, зараз приступивши к ділу,
Він шпеник в рані розглядав ³⁵,
Прикладовав припарки к тілу
І шилом в рані колупав.
І шевську смолу прикладає,
Но все те трохи помагає;
Япід сердешний чує жаль!
Обценьками питавсь, кліщами,
Крючками, щипцями, зубами,
Щоб вирвать проклятуцу сталь.

Венери серце засвербіло
Од жалю, що Еней стогнав;
Підтикавшись — ану за діло;
І Купідончик не гуляв.
Шатнулись, різних трав нарвали,
Зцілющої води примчали,
Гарлемпських капель піддали ³⁶
І, все те вкупі сколотивши,
Якісь слова наговоривши,
Енею рану полили.

Таке лікарство чудотворне
Боль рани зараз уняло,
І стрілки копійце упорне
Без праці вийнятись дало.
Еней наш знову ободрився,
Пальонки кубком підкрпився,
В пайматчину одігся бронь.
Летить оп'ять врагів локшити,
Летить троянців ободрити,
Роздуть в них храбрості огонь.

За ним фрігійські воєводи,
Що тьху, навзаводи летять;
А військо — в лотоках як води
Ревуть, все дном наверх вертять.
Еней лежачих не займає,
Утікачів ні за що має,
А Турна повстрічать бажа.
Хитрить лукавая Ютурна,
Яким би побитом їй Турна
Спасти од смертного ножа.

На хитрості дівчата здатні,
Коли їх серце защемить;
І в ремеслі сім так понятні,
Сам біс їх не перемудрить.
Ютурна з облака злетіла,

Зіпхнула братня машталіра
І стала коней поганяць;
Бо Турн ганяв тогді на возі,
Зикратий же лежав в обозі,
Не в силах бігать, ні стоять.

Ютурна, кіньми управляя,
Шаталась з Турпом між полків;
Як од хортів лиса виляя,
Спасала Турна од врагів.
То з ним наперед виїжджала,
То вмиг в другий кінець скакала,
Но не тудя, де був Еней.
Сей бачить хитрость тут непевну,
Трусливость Турнову нікчемну,
Нап'явсь в погонь зо всіх гужей.

Пустивсь Еней слідити Турна
І дума з ока не спустить;
Но мавка хитрая Ютурна
І тут найшлася кулю злить.
К тому ж Мессап, забігши збоку,
Зрадливо, зо всього наскоку,
Пустив в Енея камінець;
Но сей, по щастю, ухилився
І камінцем не повредився,
З султана ж тільки збивсь кінець.

Еней, таку уздрівши зраду,
Великим гнівом розпаливсь;
Гукнув на всю свою громаду
І тихо Зевсу помоливсь.
Всю рать свою вперед подвинув
І разом на врагів нахлинув,
Велів всіх сікти та рубать.
Пішли латинців потрошити,
Рутульців шпиговать, кришити.
Та ба! Як Турна б нам достать.

Тепер без соромá признаюсь,
Що трудно битву описать;
І як ні морщусь, ні стараюсь,
Щоб гладко вірші шкандовать ³⁷,
Та бачу по моєму виду,
Що скомпоную панахиду.
Зроблю лиш розпис іменам
Убитих воїнів на полі
І згинувших тут по неволі
Для примхи їх князьків душам.

На сей баталії пропали:
Цетаг, Танаїс і Толон;
Од рук Енеєвих лежали
Порізані: Онїт, Сукрон.
Троянців Гїлла і Аміка
Зіпхнула в пекло Турна піка...
Та де всіх поіменно знать?
Там вороги всі так змішались,
Стїснились, що уже кусались,
Руками ж нїльзя і махать.

Як ось і сердобольна мати
Енею хукнула в кабак,
Велїв, щоб штурмом город брати,
Рутульських перебить собак.
Столичний же Лаврент достати,
Латину з Турном перцю дати,
Бо цар в будинках ні гугу.
Еней на старших галасає,
Мерщій до себе їх ззиває
І мовить, ставши на бугру:

«Мої мови не жахайтесь
(Бо нею управля Зевес)
І зараз з військом одправляйтесь
Брать город, де паршивий пес,
Латин зрадливий, п'є сивуху,

А ми б'ємось зо всього духу.
Ідіть паліть, рубайте всіх;
Громадська ратуш, зборні ізби
Щоб наперед всього ізслизли,
Амату ж зав'яжіте в міх».

Сказав, і військо загриміло,
Як громом, разним оружжям;
Построїлось і полетіло
Простесенько к градським стінам.
Огні через стіну шпурляли,
До стін драбини приставляли
І хмари напустили стріл.
Еней, на город руки знявши,
Латина в зраді укорявши,
Кричить: «Латин вина злих діл».

Якії в городі остались,
Злякались од такої біди,
І голови їх збунтовались,
Не знали утікати куди.
Одні тряслись, другі потіли,
Ворота одчинять хотіли,
Щоб в город напустить троян.
Другі Латина визивали,
На вал полізти принуждали,
Щоб сам спасав своїх мирян.

Амата, глянувши в віконце,
Уздріла в городі пожар;
Од диму, стріл затьмилось сонце;
Напав Амату сильний жар.
Не бачивши ж рутульців, Турна,
Вся кров скипілася зашкурна,
І вмиг царицю одур взяв.
Здалося їй, що Турн убитий,
Через неї стидом покритий,
Навік з рутульцями пропав.

Їй жизнь зробилася немила
І осоружився ввесь світ,
Себе, олімпських кобенила;
І видно ізo всіх приміт,
Що глузд остатній потеряла;
Бо царськеє убрання рвала,
І в самій смутній сій порі,
Очкур вкруг шиї обкрутивши,
Кінець за жердку зачепивши,
Повісилась на очкурі.

Амати смерть ся бусурменська
Як до Лавинії дійшла,
То крикнула «уви!» з-письменська,
По хаті гедзатись пішла.
Одежу всю цвітну порвала,
А чорну к цері прибирала,
Мов галка, нарядилась вмах;
В маленьке дзеркальце дивилась,
Кривитись жалібно училась
І мило хлипати в сльозах.

Такая розімчалась чутка
В народі, в городі, в полках,
Латин же, як старий плохутка,
Устояв ледве на ногах.
Тепер він берега пустився
І так злиденно іскривився,
Що став похожим на верзун ³⁸.
Амати смерть всіх сполошила,
В тугу, в печаль всіх утопила,
Од неї звомпив сам пан Турн.

Як тільки Турн освідомився,
Що дав цариці смерть очкур,
То так на всіх остервенився,
Підстрелений мов дикий кнур.
Біжить, кричить, маха руками

І грізними велить словами
Латинцям і рутульцям бой
З енеївцями перервати.
Якраз противні супостати,
Утихомирясь, стали в строй.

Еней од радості нестямивсь,
Що Турн виходить битись з ним,
Оскалив зуб, на всіх оглянувся
І списом помахав своїм.
Прямий, як сосна, величавий,
Бувалий, здатний, тертий, жвавий,
Такий, як був Нечеса - князь³⁹.
На нього всі баньки п'ялили,
І сами вороги хвалили,
Його любив всяк — не боявся.

Як тільки виступили к бою
Завзята пара ватажків,
То, зглянувшись між собою,
Зубами всякий заскрипів.
Тут хвись! Шабельки засвистіли,
Цок-цок! — і іскри полетіли;
Один другого полосять!
Турн перший зацідив Енея,
Що з плеч упала і керея,
Еней був поточивсь назад.

І вмиг, прочумавшись, з наскоком
Еней на Турна напустив,
Оддячивши йому сто з оком,
І вражу шаблю перебив.
Яким же побитом спастися?
Трохи не лучче уплестися?
Без шаблі нільзя воювать.
Так Турн зробив без дальней думки,
Як кажуть, підобравши клунки,
Ану! Чимтьху навітки драть.

Біжить пан Турн і репетує,
І просить у своїх меча;
Ніхто сердеги не рятує
Од рук троянська силача!
Як ось іще перерядилась
Сестриця і пред ним явилась,
І в руку сунула палаш;
Оп'ять шабельки заблищали,
Оп'ять панцирі забряжчали,
Оп'ять пан Турн оправивсь наш.

Тут Зевс не втерпів, обізвався,
Юноні з гнівом так сказав:
«Чи ум од тебе одцурався?
Чи хочеш, щоб тобі я дав
По пані старій блискавками?
Біда з злосливими бабами!
Уже ж вістимо всім богам:
Еней в Олімпі буде з нами
Живитись тими ж пирогами,
Які кажу пекти я вам.

Безсмертного ж хто ма убити?
Або хто може рану дати?
Про що ж мазку мирянську лити?
За Турна щиро так стоять?
Ютурна на одну проказу,
І певне, по твому приказу,
Палаш рутульцю піддала.
І поки ж будеш ти біситься?
На Трою і троянців злиться?
Ти зла їм вдоволь задала».

Юнона в первий раз смирилась,
Без крику к Зевсу річ вела:
«Прости, паночо! Проступилась,
Я, далебі, дурна була;
Нехай Еней сідла рутульця,

Нехай спиха Латина з стульця,
Нехай поселить тут свій рід.
Но тільки щоб латинське плем'я
Удержало на вічне врем'я
Імення, мову, віру, вид».

«Іноси! сількісь! як мовляла» ⁴⁰, —
Юноні Юпітер сказав.
Богиня з радіщ танцювала,
А Зевс м е т е л и ц ю свистав ⁴¹,
І все на шальках розважали,
Ютурну в воду одіслали,
Щоб з братом Турном розлучить;
Бо книжка Зевсова з судьбами,
Несмертних писана руками,
Так мусила установить.

Еней махає довгим списом,
На Турна міцно наступа.
«Тепер, — кричить, — підбитий бісом,
Тебе ніхто не захова.
Хоть як вертись і одступайся,
Хоть в віщо хоч перекидайся,
Хоть зайчиком, хоть вовком стань,
Хоть в небо лізь, нирай хоть в воду,
Я витягну тебе слідсподу
І розмізчу, погану дрян».

Од сей бундючної Турн речі
Безпечно усик закрутив
І зжав свої широкі плечі,
Енею глуздівно сказав:
«Я ставлю річ твою в дурницю;
Ти в руку не піймав синицю,
Не тебе, далебіг, боюсь.
Олімпські нами управляють,
Вони на мене налягають,
Пред ними тільки я смирюсь».

Сказавши, круто повернувся
І камінь пудів в п'ять підняв,
Хоть з праці трохи і надувся,
Бо, бач, не тим він Турном став.
Не та була в нім жвавість, сила,
Йому Юнона змінила;
Без богів ж людська моч пустяк.
Йому і камінь зміняє,
Енея геть не долітає,
І Турна взяв великий страх.

В таку щасливу годину
Еней чимдуж спис розмахав
І Турну, гадовому сину,
На вічний поминок послав;
Гуде, свистить, несеться піка,
Як зверху за курчам шупліка,
Торох рутульця в лівий бік!
Простягся Турн, як щогла, долі,
Качається од гіркої болі,
Кляне олімпських вретик.

Латинці од сього жахнулисьь,
Рутульці галас підняли,
Троянці глумно осміхнулисьь,
В Олімпі ж могорич пили.
Турн тяжку боль одоліває,
К Енею руки протягає
І мову слезную рече:
«Не жити хочу я подарка;
Твоя, Анхізович, припарка
За Стікс мене поволоче.

Но єсть у мене батько рідний,
Старий і дуже ветхих сил;
Без мене він хоть буде бідний,
Та світ мені сей став не мил;
Тебе о тім я умоляю,

Прошу як козака, благаю,
Коли мені смерть задаси,
Одправ до батька труп дублений;
Ти будеш за сіє спасений,
На викуп же, що хоч, проси».

Еней од річі сей зм'ягчився
І меч піднятий опустив;
Трохи-трохи не прослезився
І Турна ряст топтать пустив.
Аж зирк — Паллантова ладунка
І золота на ній карунка ⁴²
У Турна висить на плечі.
Енея очі запалали,
Уста од гніву задржиали,
Весь зашарівсь, мов жар в печі.

І вмиг, вхопивши за чуприну,
Шкереберть Турна повернув,
Насів коліном злу личину
І басом громовим гукнув:
«Так ти троянцям нам для сміха
Глумиш з Паллантова доспіха
І думку маєш быть живим?
Паллант тебе тут убиває,
Тебе він в пеклі дожидає,
Іди к чортам, дядькам своїм».

З сим словом меч свій устромляє
В роззявлений рутульця рот
І тричі в рані повертає,
Щоб більше не було хлопот.
Душа рутульська полетіла
До пекла, хоть і не хотіла,
К пану Плутону на бенкет.
Живе хто в світі необачно,
Тому нігде не буде смачно,
А більш, коли і совість жметь.

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

**ОПЕРА МАЛОРОССИЙСКАЯ
В 2-х ДЕЙСТВИЯХ**

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Возный Тетерваковский.

Горпина Терпилиха — вдова-старуха.

Наталка — дочь ее.

Петро — любовник Наталки.

Микола — дальний родственник

Терпилихи.

Макогоненко — выборный села.

ДЕЙСТВИЕ 1

Театр представляє село при реке Ворскле.
Через сцену улица малоросійських хат, к реке ведущая,
и в сей улице хата Терпилихи.

ЯВЛЕНИЕ 1

*Н а т а л к а (выходит из хаты с ведрами на ко-
ромысле, подойдя к реке, ставит ведра на берегу,
подходит на край сцены в задумчивости и поет).*

№ 1

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;
О, як моє болить серце, а сльози не ллються. (2)

Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тогді і полегша, як нишком поплачу. (2)

Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде,
Хто щасливим був часочок, по смерть
не забуде. (2)

Єсть же люди, що і моїй завидують долі,
Чи щаслива та билинка, що ростеть на полі? (2)

Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці. (2)

Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися. (2)

Полетіла б я до тебе, та крилля не маю,
Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю. (2)

До кого я пригорнуся і хто приголубить?
Коли тепер того нема, який мене любить. (2)

Петре! Петре! Де ти тепер? Може, де скитаєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю; проклинаєш Наталку, що через неї утерав пристанище; а може (*плачет*), забув, що я живу і на світі. Ти був бідним, любив мене — і за те потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю. Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, як і ти. Вернися до мого серця! Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються...

ЯВЛЕНИЕ 2

Наталка и возный.

Возный. Благоденственного і мирного пребиванія! (*В сторону*). Удобная оказія предстала зділати о собі предложеніє на самоті.

Наталка (*кланяясь*). Здорові були, добродію, пане возный!

Возный. «Добродію!»! «Добродію!»! Я хотів би, щоб ти звала мене — тее-то як його — не више-пом'янутим ім'ярек.

Наталка. Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум.

Возный. Не о сем, галочко,— тее-то як його,— хлопочу я, но желаю із медових уст твоїх слишати умильтельное названіє, сообразное моему чувству. Послушай:

№ 2

От юних літ не знав я любові,
Не оцущал возженія в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясний,
Как райский крин, душистый, прекрасный;

Утробу всю потряс;
Кров взволновалась,

Душа змішалась;
Настал мой час!

Настал мой час; і серце все стонеть;
Как камень, дух в пучину зол топеть.

Безмірно, ах! люблю тя, дівицю,
Как жадний волк младую ягницю.

Твой предвіщасть зрак
Мні жизнь дражайшу,
Для чувств сладчайшу,
Как з медом мак.

Противні мні Статут і розділи,
Позви і копи страх надоїли;
Несносен мні сингкліт весь бумажний,
Противен тож і чин мой преважний.

Утіху ти подай
Душі смятенной,
Моєй письменной,
О ти, мой рай!

Не в состоянні поставить на вид тобі сили любові моєї. Когда би я іміл — тее-то як його — столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурзьком праві, то і сих не довліло би на восхваленіє ліпоти твоєї! Ёй-ёй, люблю тебе до безконечності.

Н а т а л к а. Бог з вами, добродію. Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

В о з н и й. Лукавиш — тее-то як його, — моя галочко! і добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Н а т а л к а. Гріх вам над бідною дівкою глумитися; чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

В о з н и й. Ізложенні в отвітних річах твоїх резони суть — тее-то як його — для любові ничтожні. Уязвленное частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взирає ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Оная любов все — тее-то як його — ровняєть. Рци одно слово: «Люблю вас, пане возний!» — і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірнім і вічном союзі з тобою.

Н а т а л к а. У нас єсть пословиця: «Знайся кінь з конем, а віл з волем»: шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, ни-

сарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна.

Возный. Бачив я многих — і ліпообразних, і багатих, но серце моє не імієть — теє-то як його — к ним поползновенія. Ти одна заложила єму позов на вічніі роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе, і послі нишпорной даже години.

Наталка. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не зрозумію; та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

Возный. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже — теє-то як його — полюбив, як тільки ви перейшли жити в нашес село. Моїх діл околичности, возникающіі із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая — теє-то як його — благодь в очах твоїх, до фформального опреділенія о моєї участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — теє-то як його — без отсрочок, волокити, проторов і убитков получить во вічноє і потомственное владініє тебе — движимое і недвижимоє імініє для души моєї — з правом владіти тобою спокойно, безпрекословно і по своєї волі — теє-то як його — розпоряджась? Скажи, говори, отвічай, отвітствуй, могу лі бить — теє-то як його — мужем пристойним і угодним души твоєї і тілу?

Наталка (поет).

№ 3

Видно шляхи полтавськіі і славну Полтаву,
Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.
Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стиджуся прясти, шити і носити воду.
Ти в жупанах, і письменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружиться з простими дівками?

Єсть багацько городянок, вибирай любую;
Ти пан возний — тобі треба не мене, сільськую.

(По окончанні пєнїя говорить).

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартовати надо мною, безпомощною сиротою. Моє все багатство єсть моє добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

Музыка починає іграти прелюдіум.
Наталка задумується, а возний рассуждаєт
и смешные показуєт мины на лице.

ЯВЛЕНИЕ 3

Наталка и возный.
И после выборов, показавшись на сцену, поет.

№ 4

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.

Ой по горі по Панянци
В понеділок дуже вранці
Ішли наші новобранці;
Поклонилися шинкарці;
А шинкарка на них — морг:
«Іду, братики, на торг».

Ішли ляхи на три шляхи,
А татари на чотири,
Шведи-враги поле вкрили;

Козак в лузі окликнувся —
Швед, татарин, лях здригнувся,
В дугу всякий зігнувся.

По мере приближення виборного к оркестру
Наталка підходить к ведрам, берет их и уходить домой.

В о з н ы й. Чи се — тее-то як його — нова пісня,
пане виборний?

В ы б о р н ы й. Та се, добродію (*кланяється*), не
пісня, а нісенітниця. Я співаю іногді, що в голову
лізе,— вибачайте, будь ласкаві, я не добачив вас.

В о з н ы й. Нічого, нічого. Відкіль се так? Чи
з гостей ідете — тее-то як його?..

В ы б о р н ы й. Я іду із дому. Випроводжав
гостя: до мене заїжджав засідатель наш, пан Щи-
павка; так уже, знаєте, не без того,— випили по
одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою
закусили, та вишнівки з кварту укутали, та й, як
то кажуть, і підкріпилися.

В о з н ы й. Не розказовав же пан Щипавка якої
новини?

В ы б о р н ы й. Де то не розказовав! Жаловався
дуже, що всьому земству урвалася тепер нитка,
та так, що не тільки засідателям, но самому комі-
сарові уже не те, як давно було... Така, каже, ха-
лепа, що притьмом накладно служити. Бо, каже,
що перше дурницею доставалося, то тепер або
випросити треба, або купити.

В о з н ы й. Ох! Правда, правда; даже і в повіто-
вом суді, і во всіх присутственных містах унініє
воспослідовало; малійшая проволочка ілі прижи-
мочка просителю, як водилось перше, почитається
за уголовное преступленіє; а взяточок, сиріч — ви-
нуждений подарочок, весьма-очень іскусно у істця
ілі отвітчика треба виканючити. Та що і говорить!
Тепер і при рекрутських наборах вовся не той по-
рядок ведеться. Трудно становиться жить на світі.

Виборний. Зате нам, прбстому народові, добре, коли старшина, богобоязлива і справедлива, не допуска письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодились?

Возний. Я наміревал — тее-то як його — посітити нашу вдовствующую дякониху, но, побачивши тут Наталку (*вздыхає*), остановився побалакати з нею.

Виборний (*лукаво*). Наталку? А де ж (*осмагрується*) вона?

Возний. Може, пішла додому.

Виборний. Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна,— яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить.

Возний. Нічого сказати — тее-то як його,— хороша, хороша і уже в такому візвісті...

Виборний. Та й давно б час, так що ж? Сирота, та іще і бідна. Ніхто і не квапиться.

Возний. Однак ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і вельма пристойніі, наприклад, тахтауловський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен ярмолюя і дуже знаєть печерськолаврський напів; другий волосний — тее-то як його — писар із Восьмачок, молодець не убогий і продовжающий службу свою безпорочно скоро год; третій — підканцелярист із суда по імені Скоробреха і многії другії, но Наталка...

Виборний. Що? Одказала? Добре зробила. Тахтауловський дяк п'є горілки багато і уже спада з голосу; волосний писар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, вашеці проше, як хлистки, а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годовав і зодігав.

Возний. Для чого же неписьменного? Наука — теє-то як його — в ліс не йде; письменство не єсть преткновеніє ілі поміха ко вступленію в законний брак. Я скажу за себе: правда, я — теє-то як його — письменний, но по благості всевишнього єсмь чоловік, а по милості дворян — возний, і живу хоть не так, як люди, а хоть побіля людей; копійка волочиться і про чорний день іміється. Признаюсь тобі як приятелю, буде чим і жінку — теє-то як його, — і другого кого годовати і зодігати.

Выборный. Так чом же ви не одружитесь? Уже ж, здається, пора. Хіба в ченці постриггись хочете? Чи ще, може, суджена на очі не нависла? Хіба хочете, щоб вам на весіллі сю пісню співали? Ось слухайте.

(Выборный поет).

№ 5

Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодію, як із ягодою. (2)

І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду, на улицю погулять!» (2)

«Ой я й сам не піду, і тебе не пуцу:
Хочеш мене, старенького, да покинути. (2)

Ой не кидай мене, моя голубочко,
Куплю тобі хатку, і ще сіна жатку,
І ставок, і млинок, і вишневий садок». (2)

«Ой не хочу хатки, ані сіна жатки,
Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка. (2)

Ой ти, старий дідура, ізогнувся, як дуга,
А я, молоденька, гуляти раденька». (2)

Возный. Коли другії облизня поймають, то і ми остерегаємся. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

Выборный. А вам що до Наталки? Будто всі дівки на неї похожі? Не тільки світа, що в вікні; сього дива повно на світі! Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижка задрожить!

Возный (*в сторону*). Признáюсь йому в моїй любові к Наталці. Послухай, пане виборний! Нігде — тее-то як його — правди дівати, я люблю Наталку всею душею, всею мислюю і всім серцем моїм, не могу без неї жити, так її образ — тее-то як його — за мною і слідить. Як ти думаєш? Як совітуєш в такому моєм припадці?

Выборный. А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінець. Стара Терпилиха не зсунулась іще з глузду, щоб вам одказати.

Возный. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне! Я уже їй говорив, як то кажуть, надогад буряків — тее-то як його,— так де! Ні приступу!

Выборный. Що ж вона говорить, чим одговорується і що каже?

Возный. Она ізлагаєть нерезоннії — тее-то як його — причини; она приводить в довод знакомство вола з волон, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном; себе бідною, а мене багатим; себе простою — тее-то як його,— а мене возним; і рішительний приговор учинила — що я їй, а она мні не рівня — тее-то як його.

Выборный. А ви ж їй що?

Возный. Я їй пояснил, что любов все равняєть.

Выборный. А вона ж вам що?

Возный. Что для мене благопристойніє панночка, ніж простая селянка.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Что она — тее-то як його — одна моя госпожа.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Что она не вірить, щоб так дуже — тее-то як його — можна полюбити.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що я її давно люблю.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Щоб я одв'язався од неї.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний *(с жаром)*. Що? Нічого!.. Тебе чорт приніс — тее-то як його, — Наталка утекла, а я з тобою остався.

Виборний. Ой ви, письменні! Вгору деретесь, а під носом нічого не бачите: Наталка обманьовала вас, коли говорила, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

Возний. Не те? А що ж би таке?

Виборний. Уже не що, другого любить; ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покійний Терпило жив був, то прийняв було до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів три або чотири; з нею вигодовався і зріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина, та було й за що! Наталка любилась з Петром, як брат з сестрою. Но Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знаходитись не з рівнею; зачав, бач, заводити бенкети з повітчиками, з канцеляристами, купцями і цехмистрами — пив, гуляв і шахривав гроші; покинув свій промисл і мало-помалу розточив своє добро, розпився, зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; послі, як не стало і посліднього сього робітника, Терпило зовсім ізвівся; в бідності умер і без куска хліба оставив жінку і дочку.

Возный. Яким же побитом — тее-то як його — Терпилиха з дочкою опинилися в нашом селі?

Выборный. У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возный. А вишереченний Петро де — тее-то як його — обритається?

Выборный. Бог же його зна. Як пішов з двора, то мов в воду упав, і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сльоз Петра не згадує.

Возный. Наталка неблагоразумна: любить такого чоловіка, которого — тее-то як його — можеть бить, і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

Выборный. Або, як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник». А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла замуж, бо убожество їх таке велике, що неможоту становиться.

Возный. Сердечний приятелю! Візьмися у Наталки і матері хождение іміти по моему сердечному ділу Ежелі вииграєш — тее-то як його — любов ко мні Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного моего ложа на законном основанії, то не пожалію — тее-то як його — нічого для тебе. Вір — без дані, без пошлени, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню, — божусь в том — еже-ей! ей!

Выборный (*немного подумав*). Що ж? Спрос не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

Возный. Осмілься! Ти умієш увернутись — тее-то як його — хитро, мудро, недорогим коштом; коли ж що, то можна і брехнути для обману, приятні ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за се! Брехать і обманювать других — од бога гріх, а од людей сором.

Возний. О, простота, простота! Хто тепер — теє-то як його — не брешеть і хто не обманюєть? Повір мні: ежелі б здесь собралося много народу і знеацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас!..» — ей-ей, всі присіли би к землі совісті ради. Блаженна лож, когда биваєть в пользу ближніх, а то біда — теє-то як його, — що часто лжем ілі ради своєї вигоди, ілі на упад других.

Виборний. Воно так, конечно, всі люди грішні, однако ж...

Возний. Що «однако ж»? Всі грішні, та іще і як!.. І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай. (Поет).

№ 6

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієть свой ум голова,
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс. } (2)

Лев роздираєть там волка в куски,
Тут же волк цапа скубе за виски;
Цап в огороді капусту псує:
Всякий з другого бере за своє. } (2)

Всякий, хто вище, то нижчого гне,—
Дужий безсильного давить і жме,
Бідний багатого певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга. } (2)

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить,
Хто не лукавить, то ззаду сидить;

Всякого рот дере ложка суха —
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха? } (2)

Виборний. Воно так! Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого задають бешкету, що і старикам невпам'ятку. Добре, пане возний, я вас поважаю і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна, до чого веде,— може, воно і добре буде, коли ваша доля щаслива.

ДУЕТ № 7

Возный и выборный

Ой доля людська — доля єсть сліпая!
Часто служити злим, негідним і їм помагає. (2)

Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все невлад їм приходить, за що не возьмуться. (2)

До кого ж ласкава ся доля лукава,
Такий живе як сир в маслі, спустивши рукава. (2)

Без розума люди в світі живуть гарно,
А з розумом та в недолі вік проходить марно. (2)

Ой доле людська, чом ти не правдива,
Що до інших дуже гречна, а до нас спесива. (2)

(По окончанні пєнїя уходят).

Сцена переменяється и представляє внутрєнность хаты
Терпилихи.

ЯВЛЕНИЕ 4

Терпилиха прядет, Наталка шьет.

Терпилиха. Ти оп'ять чоґось сумуєш, Наталко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що ж робить? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити; покойний твій батько довів нас до сього.

Наталка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним; він не виноват.

Терпилиха. Лучче б була я умерла: не терпіла б такої біди, а більше через твою непокорність.

Наталка (*оставляя работу*). Чрез мою непокорність ви біду терпите? Мамо!

Терпилиха. Аякже? Скільки хороших людей сватались за тебе — розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надежду?

Наталка. В надежду на бога. Лучче посідию дівкою, як піду замуж за таких женихів, які на мені сватались. Уже нічого сказать — хороші люди!

Терпилиха. А чому й ні? Дяк тахтауловський чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш дождатись — може, пана якого або губерського панича? Лучче б всього, якби вийшла за дяка,— мала б вічний хліб; була б перше дячихою, а послі і попадею.

Наталка. Хотя б і протопопшею, то бог з ним! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні!.. Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

Т е р п и л и х а. Знаю, чом тобі всі не люб'язні: Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш; чотири годи уже, як об нім ні слуху нема, ні послуханія.

Н а т а л к а. Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то і він жив і так же пам'ятує об нас, та боїться вернуться.

Т е р п и л и х а. Ти не забула, як покійний твій батько наслідок не злюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословенія на твоя з ним замужество; так і мого ніколи не буде.

Н а т а л к а (*подбегаєт к матери, схватывает ее руку и поет*).

№ 8

Ой мати, мати! Серце не вважає,
Кого раз полюбить, з тим і умирає. (2)

Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити. (2)

Бідність і багатство — єсть то божя воля;
З милим їх ділити — єсть щаслива доля. (2)

Ой хіба ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила? (2)

І до мого горя ти жалю не маєш,
Хто прийшовсь по серцю, забудь
заставляєш!.. (2)

(Пропевши, говорит).

О мамо, мамо! Не погуби дочки своєї! (*Плачет*).

Т е р п и л и х а (*с чувством*). Наталко, схаменись! Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити? Убожество моє, старість силують мене

швидше замуж тебе оддати. Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він? Нехай же прийде, нехай вернеться до нас; він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна. Але що ж! Хто відає — може, де запропастився, а може, і одружився де, може, забув і тебе. Тепер так буває, що одну нібито любить, а о другій думає.

Н а т а л к а. Петро не такий; серце моє за його ручається, і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Якби він знав, що ми тепер так бідні — о, з кінця світа прилинув би до нас на поміч.

Т е р п и л и х а. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться в світі, та і о Петрі так думай. А лучче, якби ти була мені покорна і мене послухала.

№ 9

Чи я тобі, дочко, не добра желаю,
Коли кого зятем собі вибираю?
Ой дочко, дочко! що ж мні начати?
Де ж люб'язного зятя достати?

Петро десь блукає, може, оженився,
Може, за тобою не довго журився.
Ой дочко, дочко! що ж мні начати,
Де ж люб'язного зятя достати?

По старості моїй живу через силу,
Не дождавшись Петра, піду і в могилу.
Ой дочко, дочко... *и проч.*

Тебе ж без приюту, молоду дитину,
На кого оставлю, бідну сиротину?
Ой дочко, дочко... *и проч.*

Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе
замужем, щоб через твоє упрямство не дожила

я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину. (*Плачет*).

Н а т а л к а. Не плачте, мамо! Я покоряюся вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду заміж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати.

Т е р п и л и х а. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе: викинь Петра з голови — і ти будеш щасливою. Але хтось мелькнув мимо вікна, чи не йде хто до нас? (*Уходить*).

ЯВЛЕНИЕ 5

Н а т а л к а (*одна*). Трудно, мамо, викинуть Петра із голови, а іще трудніше із серця. Но що робить!.. Дала слово за першого вийти заміж — для покою матері треба все перенести. Скреплю серце своє, перестану журитись, осушу сльози свої і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться; возному так одрізала, що мусять одчепитися; більше, здається, нема на приміті. А там... ох!.. Серце моє чогось щемить... (*Приметя приближение к двери, садится за работу*).

ЯВЛЕНИЕ 6

Н а т а л к а. Т е р п и л и х а и в ы б о р н ы й.

В ы б о р н ы й. Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?

Н а т а л к а. Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне.

Т е р п и л и х а. На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

В ы б о р н ы й. Хто ж тобі виноват, стара? Якби оддала дочку заміж, то і ма́ла, хто вас обороняв би.

Т е р п и л и х а. Я сього тільки і хочу, так що ж...

Виборний. А що таке? Може, женихів нема абощо? А може, Наталка?..

Терпилиха. То бо то і горе! Скільки не траплялись і хороші людиці, так: «Не хочу та й не хочу!»

Виборний. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи б од її розуму сього не ждав.

Наталка. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. От так все вона — приговорками та одговорками і вивертається; а до того іще як придасть оханя та сльоз, то я і руки опущу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєшся? Чи не із города ти таку примху принесла з собою? О! там панночки дуже чваняються собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що послі і на їх ніхто не гляне.

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи уже ж ви хочете спхнути мене із мосту та в воду?

Виборний. Правда, замуж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надійний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувать; ви люди не багаті.

Терпилиха. Не багаті! Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як дальше і на світі жити!

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і біднійші од нас, а живуть же.

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх!

Н а т а л к а. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

Т е р п и л и х а. Говори, говори! А на старості гірко терпіти нужду і во всім недостаток. (*К виборному*). Хоть і не годиться свої дочки вихвалити, та скажу вам, що вона добра у мене дитина; вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби б добрий, вийти за муж.

В ы б о р н ы й. Об розумі і добрім серці Наталки нічого і говорити; всі матері приміром ставлять її своїм дочкам. Тільки нігде правди дівати, трудненько тепер убогій дівці за муж вийти: без приданого, хоть будь вона мудрійша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Т е р п и л и х а. Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Н а т а л к а (*вздыхает*). Я і так терплю горе!

В ы б о р н ы й. Та можна вашому горю пособити; (*лукаво*) у мене єсть на приміті чоловігя і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Н а т а л к а (*в сторону*). От і біда мені!

Т е р п и л и х а. Жартуєте, пане виборний!

В ы б о р н ы й. Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки. А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Н а т а л к а (*с нетерпением*). А хто такий той жених?

В ы б о р н ы й. Наш возний, Тетерваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Н а т а л к а. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитесь надо мною, пане виборний!

Т е р п и л и х а. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірити, щоб була сьому правда.

В ы б о р н ы й. З якого ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на ній

женитись; що ж тут за диво? Ну, скажіте ж ху-
тенько, як ви думаєте?

Т е р п и л и х а. Я душею рада такому зятеві.

В ы б о р н ы й. А ти, Наталко?

Н а т а л к а. Бога бійтесь, пане виборний! Мені
страшно і подумати, щоб такий пан — письменний,
розумний і поважний — хотів на мені женитись.
Скажіте мені перше, для чого люди женяться?

В ы б о р н ы й. Для чого? Для того... а ти будім
і не знаєш?

Н а т а л к а. Мені здається, для того, щоб за-
вести хазяйство і сімейство; жити люб'язно і дру-
жно; бути вірними до смерті і помагати одно дру-
гому. А пан, которий жениться на простій дівці,
чи буде її вірно любити? Чи буде їй щирим другом
до смерті? Йому в голові і буде все роїтися, що він
її виручив із бідності, вивів в люди і що вона йому
не рівня; буде на неї дивитися з презирством і об-
ходитися з неповагою, і у пана така жінка буде
гірше наймички... буде крепачкою.

Т е р п и л и х а. От так вона всякий раз і занесе,
та й справляйся з нею. Коли на те пішло, то я
скажу: якби не годованець наш Петро, то й Натал-
ка була б як шовкóва.

В ы б о р н ы й. Петро? Де ж він? А скільки ро-
ків, як він пропада?

Т е р п и л и х а. Уже років трохи не з чотири.

В ы б о р н ы й. І Наталка так обезглузділа, що
любить запропастившогося Петра? І Наталка, ка-
жеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою при
старості, в убожестві, всякий час з заплаканими
очима і туж-туж умираючу од голодної смерті,—
не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради про-
йдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить,
може, умер або в москалі завербовався!..

В продолжение сего монолога мать и дочь плачут.

Виборний. Ей, Наталко, не дровичся! (2)

Терпилиха. Та пожалій рідной,
Мене, старой, бідной,
Схаменися!

Наталка. Не плач, мамо, не журися! (2)

Виборний. Забудь Петра-ланця,
Пройдоху-поганця,—
Покорися!

Терпилиха. Будь же, дочко, мні послушна!

Наталка. Тобі покоряюсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно.

Все трое.

Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона.

Їх бог благословляєть,

Добро їм посилаєть

І з ними вік живєть.

Терпилиха. Дочко моя! Голубко моя! Пригорнись до мого серця, покорність твоя житні і здоров'я мені придаєть. За твою повагу і любов до мене бог тебе не оставить, моє дитятко!

Наталка. Мамо, мамо! Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені бог поможеть осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки...

Виборний. А все-таки «тільки»! Вже куда не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю,— мовчи та диш!

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверхеться на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного замуж.

Наталка. Так я сказала уже, що все для тебе зроблю, тільки щоб не спішили з весіллям.

Виборний. А нащо ж і одкладовать в довгий ящик; адже ми не судді.

Терпилиха. Та треба ж таки прибратися к весіллю: хоть рушники і єсть готові, так іще дечого треба.

Виборний. Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтеся: наш возний — чоловік, не взяв його кат — на свій кошт таке бундючне весілля уджигне, що ну! Послухайте ж сюда: сього дня зробимо сватання і ви подавайте рушники, а там уже умовитесь собі з паном женихом і за весілля. Прощайте! Гляди ж, Наталко, не згедзайся, як старости прийдуть! Пам'ятуй, що ти обіщала матері. Прощайте, прощайте!

Терпилиха. Прощайте, пане виборний. Спасеть вас бог за вашу приязнь. *(Уходить вместе с выборным).*

ЯВЛЕНИЕ 7

Наталка *(одна)*. Не минула мене лиха година; возний гірше реп'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всей біди привідця. Боже милосердний! Що зо мною буде! Страшно і подумать, як з немилим чоловіком весь вік жити, як нелюба миловати, як осоружного любити. Кудамені діватись? Де поміщі шукати? Кого просити? Горе мені! Добрі люди, допоміте мені, пожалійте мене! А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер. *(Становится на колени и, поднимая руки вверх, говорит)*. Боже! Коли уже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без сього чуда я пропаду навіки... *(Встаєт и поєт)*.

Чого ж вода каламутна, чи не хвиля збила?
Чого ж і я смутна тепер, чи не мати була? (2)

Мене ж мати та не була — самі сльози ллються;
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)

Прийди, милий, подивися, яку терплю муку!
Ти хоть в серці, но од тебе беруть мою руку. (2)

Спіши, милий, спаси мене од лютой напасті!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасти. (2)

ДЕЙСТВИЕ II

Театр представляет прежнюю улицу.

ЯВЛЕНИЕ I

Микола (*один*). Один собі живу на світі, як билінка на полі; сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту. Що робить — і сам не знаю. Був у городі, шукав міста, но скрізь опізнився. (*Думаєт*). Одважусь в пекло на три дні! Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоть із мене і непоказний козак буде, та єсть же і негіднійші од мене. Люблю я козаків за їх обичай! Вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють. Заспіваю лиш пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив.

№ 12

Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває, мати сина виганяє:

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе орда возьме, нехай тебе орда возьме».

«Мене, мати, мене, мати, орда знає,
В чистім полі об'їжджає, в чистім полі об'їжджає».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе ляхи возьмуть, нехай тебе ляхи
возьмуть».

«Мене, мати, мене, мати, ляхи знають,
Пивом-медом наповають, пивом-медом наповають».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе турчин возьме, нехай тебе турчин
возьме».

«Мене, мати, мене, мати, турчин знає,
Сріблом, злотом наділяє, сріблом, злотом наділяє».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе москаль возьме, нехай тебе москаль
возьме».

«Піду, мати, москаль мене добре знає,
Давно уже підмовляє, давно мене підмовляє.

У москаля, у москаля добре жити,
Будем татар, турків бити, будем татар, турків
бити».

Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний: у них, кажуть, із розумом не треба висоватись; та се невелика штука. І дурнем не трудно прикинутись.

ЯВЛЕНИЕ 2

Петро и Микола.

Петро (*выходит на сцену и, не видя Микола, поет*).

№ 13

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіщалась
Мене вік любити,

Ні з ким не знаться
І всіх цураться,
А для мене жити.

Серденько моє,
Колись ми обое
Любились вірно,
Чесно, примірно
І жили в покої.

Ої, як я прийду,
Тебе не застану,
Згорну я рученьки,
Згорну я білії
Та й нежив стану...

Микола (*в сторону*). Се не із нашого села і вовся мені не знакомий.

Петро (*в сторону*). Яке се село? Воно мені не в приміту.

Микола (*подходя к Петру*). Здоров, пане-брате! Ти, здається, нетутешній.

Петро. Ні, пане-брате.

Микола. Відкіль же ти?

Петро. Я?.. (*С улыбкою*). Не знаю, як би тобі і сказати — відкіль хочеш...

Микола. Та уже ж ти не забув хоть того міста, де родився?

Петро. О, запевне не забув, бо і вовся не знаю.

Микола. Та що ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш: бурлака на світі; тиняюсь од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може, у тебе родичі єсть в Полтаві або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, такий, як і я — без-пріютний.

Петро. Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут.

Микола. О братику (*берет Петра за руку*). Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; но я, благодареніє богу, до сього часу прожив так на світі, що ніхто нічим мене не уразить. Не знаю, чи моя одинакова доля з тобою, чи од того, що і ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється, як до рідного брата. Будь моїм приятелем...

ЯВЛЕНИЕ 3

Те же и возный, выходит от Терпилихи с перевязанною рукою шелковым платком.

Выборный — в белом рушнике через плечо, каковые дают в Малороссии старостам при сватанье. Возный выходит вперед и прохаживается впоперечь сцены с довольною миною.

Микола и Петро стоят в стороне поотдаль, а выборный громко говорит в дверь Терпилихи.

Выборный. Та ну-бо, Борисе, іди з нами! Мені до тебе діло єсть.

Терпилиха в своей хате: «Дайте йому покой, пане виборний! Нехай трохи прочумається».

Выборный. Та надворі швидше провітриться.

Терпилиха: «В хаті лучче: тут ніхто не побачить і не осудить».

Выборный. За всі голови! (*Отходит от двери*). Не стидно, хоть на сватанні і через край смикнув окаянної варенухи. (*Увидя Миколу*). Здоров, Микола! Що ти тут робиш? Давно вернувся із города?

Возный. Не обритається лі в городі повинок
каких курйозних?

Выборный. Адже ти був на базарі — що там
чути?

Микола. Не чув, далєбі, нічого. Та в городі
тепер не до новин; там так старі доми ламають,
та улиці застроюють новими домами, та кришки
красять, та якісь пішоходи роблять, щоб в грязь
добре, бач, ходити було пішкки, що аж дивитись
мило.

Возный. Дивитись мило, а слухати, що міщан-
ство і купечество говорить, чи мило, чи ні?

Выборный. А що ж вони будуть говорити?
Не тепер же та й не од себе видумали таку пере-
стройку города. Хто ж виноват безпечним людям,
що не запаслися заздальєгідь деревом, досками
і дранню. Од того і тяжко. Ви думаєте, весело
і старшині принуждати других виконати те, що
їм велять. Та що ж робить, нігде дітись, коли тре-
ба управлятись.

Возный. Що правда, то правда; трохи крутень-
ко загалили, так і те ж треба сказати, що всякий
господар для себе ж і стройть.

Микола. Інші хати такі були, що якби не
веліли порозламовати, то б од вітру самі попадали
і подавили б своїх хазяїнів. Коли прислухатись,
хто більше гримає на сю перестройку, то одні тузи,
багачі. А середнього розбору мовча строятъ. Да
уже ж і город буде, мов мак цвіте! Якби покойні
шведи, що згинули під Полтавою, повставали, то б
тепер не пізнали Полтави!

Возный. По крайній мірі — теє-то як його —
чи не чути чого об обидах, спорах і грабежах і —
теє-то як його — о жалобах і позвах?

Выборный. Та що його питати: він по городу
гав ловив та витрішки продавав... (К Миколє).
Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не
поздоровиш його? Адже бачиш — він заручився.

Микола. Поздоровляю вас, добродію... А з ким же бог привів?

Возный. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівцею.

Выборный. Не скажемо, нехай кортить! (*Отходя*). А се що за парубок?

Микола. Се мій знакомий; іде із Коломака в Полтаву на заробіток.

Возный. Хіба-разві — теє-то як його — із Коломака через наше село дорога в город?

Петро. Я нарочно прийшов сюда з ним побачитись.

Выборный и возный уходят.

ЯВЛЕНИЕ 4

Петро и Микола.

Петро. Се старший в вашім селі?

Микола. Який чорт, він живе тільки тут; бач, возний — так і бундючиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що із рідного батька злупить!

Петро. А то, другий?

Микола. То виборний Макогоненко; чоловічок і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається; де не посій, там і уродиться, і уже де і чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого ж вони висватали?

Микола. Я догадуюсь; тут живе одна бідна вдова з дочкою, то, мабуть, на Наталці возний за сватався, бо до неї багато женихів залицялись.

Петро (*в сторону*). На Наталці!.. (*Успокоюсь*). Но Наталка не одна на світі. (*К Миколі*). Так, видно, Наталка багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки не багата. Вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне проживання.

Петро. Де ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро (*с ужасом*). В Полтаві!..

Микола. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братику мій рідний! Скажи по правді: чи давно уже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... (*Говорит протяжно, как будто в мыслях рассчитывает время*). Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

Петро (*вскрикивает*). Так він умер!

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласкав, як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка.

Петро всплескивает руками, закрывает ими лицо, опускает голову и стоит неподвижно.

Микола (*бьет себя по лбу и делает знак, как будто что-то отгадал, и говорит*). Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюся, тільки послухай:

№ 14

Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною,
Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)
Полюбила Петруся
І сказати боюся,

Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

А за того Петруся
Била мене матуся,

Ой лихо, не Петрусь... (2)

Де ж блукає мій Петрусь,
Що і досі не вернувсь?

Ой лихо, не Петрусь... (2)

Я хоть дівка молода,
Та вже знаю, що біда.

Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

А що, може, не одгадав? (*Обнімає Петра*).

Петро. Так, угадав!.. Я — той нещасний Петро, якому Наталка припівала сю пісню, якого вона любила і обіщала до смерті не забути, а тепер...

Микола. Що ж тепер? Іще ми нічого не знаємо, може, і не її засватали.

Петро. Но серце моє замирає, начувається для себе великого горя. Братіку Миколо, ти говорив мені, що ти їх родич, чи не можна тобі довідатися о сватанні Наталки? Нехай буду знати свою долю.

Микола. Чому ж не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай один буду я горювати і сохнути з печалі. Нащо їй споминаги об тім, якого так легко забула!

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того іде за возного, що тебе забула. Подожди ж мене тут. (*Уходить к Терпилихе*).

ЯВЛЕНИЕ 5

Петро (*один*). Чотири годи уже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тогді і любив Наталку без всякої надєжди. Тепер, наживши кровавим пóтом копійку, спішив, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочкн; но вмісто багатого батька найшов мать і дочку в бідності і без поміці. Все, здається, близило мене до щастя; но, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в тій пісні сказано, що сусідові все удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все як одрізано. (*Поет*).

№ 15

У сусіда хата біла,
У сусіда жінка мила,
А у мене ні хатинки,
Нема щастя ані жінки. } (2)

За сусідом молодиці,
За сусідом і вдовиці,
І дівчата поглядають,—
Всі сусіда полюбляють. } (2)

Сусід ранше мене сіє,—
У сусіда зеленіє,
А у мене не орано
І нічого не сіяно. } (2)

Всі сусіда вихваляють,
Всі сусіда поважають;
А я марно часи трачу,
Один в світі — тільки плачу. } (2)

Во время пения Макогоненко выходит на сцену, слушает и по окончании подходит к Петру и говорит.

ЯВЛЕНИЕ 6

Петро и выборный.

Выборный. Ти, небоже, і співака добрий.

Петро. Не так, щоб дуже — от аби-то.

Выборный. Скажи ж мені, відкіль ти ідеш, куда і що ти за чоловік?

Петро. Я собі бурлака; шукаю роботи по всіх усядах і тепер іду в Полтаву.

Выборный. Де ж ти бував, що ти видав і що чував?

Петро. Довго буде все розказовати. Був я і у моря, був на Дону, був на лінії, заходив і в Харків.

Выборный. І в Харкові був? Лепський то десь город?

Петро. Гарний город; там всього доброго єсть, я і в театрі був.

Выборный. Де? В театрі? А що се таке театр, город чи містечко?

Петро. Ні, се не город і не містечко, а в городі вистросний великий будинок. Туда ввечері з'їжджаються панн і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію.

Выборный. На комедію (*знак удивлення*). Ти ж бачив, пане-брате, сю комедію, яка вона?

Петро. І не раз бачив. Се таке диво — як побачиш раз, то і вдруге схочеться.

ЯВЛЕНИЕ 7

Те же и возный.

Возный. Що ти тут, старосто мій — тес-то як його, — розглагольствуєш з пришельцем?

Выборный. Та тут диво, добродію; сей парняга був у театрі та бачив і комедію, і зачав було мені розказовати, яка вона, та ви перебили.

Возный. Комедія, сиріч лицедійство. (*К Петру*). Продолжай, вашець...

Петро. На комедії одні виходять — поговорять, поговорять та й підуть; другі вийдуть — те ж роблять; деколи під музику співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються і умирають.

Выборный. Так така то комедія? Єсть же на що дивитись, коли люди убиваються до смерті; нехай їй всячина!..

Возный. Они не убиваються і не умирають — тес-то як його — наосяще, а тільки так удають іскусно і прикидаються мертвими. О, якби справді убивалися, то б було за що гроші заплатити!

Выборный. Так се тільки гроші видурюють! Скажи ж, братику, яке тобі лучче всіх полюбилося, як каже пан возний, лицемірство?

Возный. Не лицемірство, а лицедійство.

Выборный. Ну, ну! Лицедійство...

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська комедія; там була Маруся, був Климівський, Прудіус і Грицько.

Выборный. Розкажи ж мені, що вони робили, що говорили.

Петро. Співали московські пісні на наш голос, Климівський танцював з москалем. А що говорили, то трудно розібрати, бо сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний. Москаль? Нічого ж і говорити! Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

Петро. Климівський був письменний, компоновав пісні і був виборний козак: служив в полку пана Кочубея на баталії з шведами під нашою Полтавою.

Возний. В полку пана Кочубея? Но в славній полтавській времена — тее-то як його — Кочубей не бил полковником і полка не імил; ібо і пострадавший от ізверга Мазепи за вірность к государю і отечеству Василій Леонтійович Кочубей бил генеральним суддею, а не полковником.

Виборний. Так се так не во гнів сказати: буки-барабан-башта, шануючи бога і вас.

Возний. Великая неправда виставлена пред очі публичності. За сіє малоросійська літопись вправі припозвать сочинителя позовом к отвіту.

Петро. Там і Іскру почитують.

Возний. Іскра, шурин Кочубея, бил полковником полтавським і пострадал вмісті з Кочубеєм, мало не за год до Полтавської баталії; то думать треба, что і полк не єму принадлежал во врем'я сраженія при Полтаві.

Петро. Там Прудиуса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що нібито царську казну затаїли.

Возний. О, се діло возможне і за се сердиться не треба. В сім'ї не без виродка — тее-то як його. Хіба єсть яка земля, праведними Іовами населена? Два плута в селі і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

Виборний. От то тільки нечепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого. Коли не піп...

Возний (*перебивая*). Полно, довольно, годі,

буде балакати. Тобі яке діло до чужого хисту! Ходім лиш до будущої мої тещі.

Уходять.

ЯВЛЕНИЕ 8

Петро (*один*). Горько мені слухати, що Терпилиху зовуть другий, а не я, тещею. Так Наталка не моя? Наталка, котору я любив більше всього на світі; для котрої одважовав жизнь свою на всі біди, для котрої стогнав під тяжкою роботою, для котрої скитався на чужині і заробленую копійку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно! І коли сам бог благословив мої труди, Наталка тогді достається другому! О злая моя доле! Чом ти не такая, як других? (*Поет*).

№ 16

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,
Та з Дону додому, та сів над водою.

Сівши над водою, проклинає долю:
Ой доле, ти, доле, доле моя злая!

Доле моя злая, чом ти не такая!
Чом ти не такая, як доля чужая?

Другим даєш лишне, мене ж обижаєш,
І що мені миле, і те однімаєш.

Не спасибі долі, коли козак в полі,
Бо коли він в полі, тогді він на волі.

Ой, коли б ти, доле, вийшла ко мні в поле,
Тогді б ти згадала, кого обижала.

ЯВЛЕНИЕ 9

Петро и Микола.

Петро. А що, Миколо! яка чутка?

Микола. Не успів нічого і спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі б треба при-таїтись де-небудь. Наталка обіщала на час сюди вийти.

Петро. Як я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.

Петро прячется.

ЯВЛЕНИЕ 10

Микола и Наталка.

Наталка (*выходя поспешно*). Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидше, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наталка (*печально*). Посватана... Що ж робить, не можна більше сопротивлятися матері. Я і так скільки одвильовалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

Микола. Ну, що ж? Возний — не взяв його враг — завидний жених. Не бійсь, полюбиться, а може, і полюбивсь уже?

Наталка (*с упреком*). Миколо, Миколо! Не гріх тобі тепер надо мною сміятись! Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю одного Петра. О, коли б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра? (*Поет*).

Що за того Петруся
Била мене матуся.

Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Н а т а л к а (*заплакав*). Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце. О, я бідна! (*Помолчав, указує на реку*). Бачиш Ворскло?.. Або там, або ні за ким.

М и к о л а (*показує в ту сторону, куди спрятався Петро*). Бачиш ту сторону? Отже, і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Н а т а л к а. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і совсім не тим став, що був.

М и к о л а. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Н а т а л к а. Ти чорт знаєть що верзеш, піду лучче додому. (*Хочет уйти*).

М и к о л а (*удерживає*). Пожди, одно слово вислухай та й одв'яжись од мене.

Н а т а л к а. Говори ж — що таке?

М и к о л а. Хочеш бачити Петра?

Н а т а л к а. Що ти? Перехрестись! Де б то він взявся?

М и к о л а. Він тут, та боїться показатись тобі, потому що ти посватана за возного.

Н а т а л к а. Чого ж йому боятись? Нам не гріх побачитись, я іще не вінчана... Та ти обманюєш!..

М и к о л а. Не обманюю — приглядайся! Петре, явись!

Наталка при появленні Петра вскрикує: «Петро!»
Петро вскрикує: «Наталка!», оба стремяться друг к другу, обнимаются. Немає сцена.

М и к о л а (*поет*).

Поблукавши, мій Петрусь
До мене оп'ять вернувсь.
Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Петро. Наталко! В який час тебе я зустрічаю!..
І для того тільки побачились, щоб навіки розлу-
читись.

Наталка. О Петре! Скільки сльоз вилила я за тобою. Я знаю тебе і затим не питаюся, чи іще ти любиш мене, а за себе — божусь...

Микола (*перебиває*). Об любові поговоріте другим разом, ліпшим часом; а тепер поговоріте, як з возним розв'язаться.

Наталка. Не довго з ним розв'язаться: не хочу, не піду, та й кінці в воду!

Петро. Чи добре так буде? Твоя мати...

Наталка (*перебиває*). Мати моя хотіла, щоб я за возного ввійшла замуж затим, що тебе не було. А коли ти прийшов, то возний мусить одступитися.

Петро. Возний — пан, чиновний і багатий, а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба подпори і зашити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не помозь подам.

Наталка. Петре! Не так ти думав, як одходив!

Петро. Я одинаковий, як тогді був, так і тепер, і скажу тобі, що і мати твоя не согласиться проміняти багатого зятя на бідного.

Микола. Трохи Петро не правду говорить.

Наталка. Одгадую своє нещастя! Петро більше не любить мене і йому нужди мало, хоть би я і пропала. От яка тепер правда на світі!

№ 17

Наталка. Підеш, Петре, до тісі, яку тепер
любиш,
Перед нею мене, бідну, за любов
осудиш.

Петро. Я другої не полюбив і любить не буду,
Тебе ж, моє серденьтко, по смерть
не забуду.

Оба вместе.

Н а т а л к а
Коли б любив
по-прежньому.
То б не мав цураться;
Не попустив свою милу
Другому достаться.

П е т р о
Люблю тебе
по-прежньому,
Не думав цураться;
Не попущу мою милу
Другому достаться.

Н а т а л к а. Я жизнь свою ненавижду, з серцем
не звладію,
Коли Петро мій не буде, то смерть
заподію.

П е т р о. Коли вірно Петра любиш, так живи
для його,
Молись богу, моя мила, не страшись
нікого.

Оба.

Бог pomoже серцям вірним пережити муки;
Душі наші з'єдинились, з'єдинить і руки.

М и к о л а. Так, Наталко! Молись богу і надійся
од його всього доброго. Бог так зробить, що ви
обос незчуєтесь, як і щастя на вашій стороні буде.

Н а т а л к а. Я давно уже поклялась і тепер кля-
нусь, що, крім Петра, ні за ким не буду. У мене
рідна мати — не мачуха, не схоче своєї дитини
погубити.

П е т р о. Дай боже, щоб її природна доброта
взяла верх над приманою багатого зятя.

Н а т а л к а. Петре! Любиш ти мене?

П е т р о. Ти все-таки не довіряєш? Люблю тебе
більше, як самого себе.

Н а т а л к а. Дай же мені свою руку! (*Взявши
руки*). Будь же бодрим і мені вірним, а я навек
твоя.

М и к о л а. Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка,
що і на краю пропасті не тільки не здригнулась,
но і другого піддержує. (*К Наталке*). За се заспі-

ваю тобі пісню про Ворскло, щоб ти не важилась його прославляти собою, воно і без тебе славне. (Поет).

№ 18

Ворскло річка
Невеличка,
Тече здавна,
Дуже славно
Не водою, а войною,
Де швед поліг головою.

Ворскло зріло
Славне діло:
Як цар білий,
Мудрий, смілий,
Побив шведську вражу силу
І насипав їм могилу.

Козаченьки
З москалями
Потішились
Над врагами,
Добре бившись за Полтаву
Всій Росії в вічну славу!

Петро. Отже ідуть...

Микола. Кріпись, Петре, і ти, Наталко!.. Наступає хмара, і буде великий грім.

ЯВЛЕНИЕ 11

Те же, возный, выборный и Терпилиха.

Выборный. Що ви тут так довго роздабарюєте?

Возный. О чем ви — теє-то як його — бесідуєте?

Терпилиха (увидя Петра). Ох, мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Се Петро.

Терпилиха. Свят, свят, свят! Відкіль він взявся? Се мара!

Петро. Ні, се не мара, а се я — Петро, і тілом, і душею.

Возный (*к* *выборному*). Що се за Петро?

Выборный. Се, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець.

Возный (*к* *Петру*). Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б — тее-то як його — убиратись своєю дорогою, бо ти, кажеться, бачиться, видиться, здається, меж нами лишній.

Наталка. Почому ж він лишній?

Терпилиха. І відомо — лишній, коли не в час прийшов хати холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю, кінчайте з богом те, що начали.

Наталка. Не так то легко можна окончити те, що вони начали.

Возный. А по какой би то такой резонной причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петромій вернувсь, то я не ваша, добродію.

Возный. Однак ж, вашеці проше, ви рушники подавали, сиріч — тее-то як його — ти одружила ся зо мною.

Наталка. Далеко іще до того, щоб я з вами одружила ся! Рушники нічого не значать.

Возный (*к* *Терпилихе*). Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — тее-то як його — нарушаєть узаконенний порядок. А понеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непри-нужденного ея согласія бить мою сожительницею, то в таковом припадкі станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі.

Выборный. О, так! так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха (*со страхом*). Батечки мої, уми-лосердітесь! Я не одступаю од свого слова. Що хо-

чете робіте з Петром, а Наталку, про мене, зв'яжіте і до вінця ведіте.

Н а т а л к а. Не докажуть вони сього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного:

до сього силою ніхто мене не принудить. І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

М и к о л а. Що то тепер скажуть?

В ы б о р н ы й. От вам і Полтавка! Люблю за обичай!

Т е р п и л и х а. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до сього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов сей (указує на Петра)

шибеник, пройдисвіт, то і Наталка обезуміла і зробилась такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіль сього голодрабця, то я не ручаюсь, щоб вона і мене послухала.

Возный и выборный *(вместе)*. Вон, розбишако, із нашого села зараз... І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди направимо, де козам роги правлять.

Терпилиха. Зслизни, маро!

Петро. Утихомиртесь на час і вислухайте мене: що ми любились з Наталкою, про те і богу, і людям ізвісно; но щоб я Наталку одговорював іти замуж за пана возного, научав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сім'ї — нехай мене бог накаже! Наталко, покорися своїй долі, послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки! *(Отворачивается и утирает слезы. Все показывают вид участия в горести Петра, даже и возный)*.

Терпилиха *(в сторону)*. Добрий Петро! Серце моє против волі за його вступається!

Наталка плачет, возный рассуждает.

Выборный. Що не говори, а мені жаль його.

Микола. На чім то все се окошиться?

Возный *(Петру)*. Ти, вашець — теє-то як його, — куда тепер помандруєш?

Петро. Я ішов в Полтаву, но тепер піду так, щоб ніколи сюда не вертатись... Іще пару слов скажу Наталці. Наталко! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою вирости і згодовалися вкупі у твоєї матері, ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив — все твоє: на, возьми! *(Вынимает из-за пазухи завернутые в лубки деньги)*. Щоб пан возний ніколи не попрекнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай!

Шануй матір нашу, люби свого судженого, а за мене одправ панахиду.

Н а т а л к а. Петре! Нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитися: воно тут! (*Показує на серці*). Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не допоможуть. Но бідою нашою не потішаться вороги наші... І моїй житні кінець недалеко... (*Склоняється на плечо Петра*).

Т е р п и л и х а (*подбегает и обнимает Петра*).
Петре!

Н а т а л к а (*обнимая Петра, говорит матери*).
Мамо! Кого ми теряємо!

М и к о л а (*выборному*). А тобі як він здається?

В ы б о р н ы й. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

В о з н ы й (*вышел вперед на сцену*). Размишляя я предовольно, і нашел, что великодушною поступок всякії страсті в нас пересиливають. Я — возний і признаюсь, что от рожденія моего расположен к добрим ділам; но, за недосужністю по должності і за другими клопотами, доселі ні одного не зділал. Поступок Петра, толіко усердний і без примісу ухищрення, подвигаєть мене на нижеслідующее... (*К Терпилихе*). Ветхая деньми! благословиши лі на благоє діло?

Т е р п и л и х а. Воля ваша, добродію! Що не зробите, все буде хороше: ви у нас пан письменний.

В о з н ы й. Добрий Петре і бойкая Наталко! Приступіте до мене! (*Берет их за руки, подводит к матери и говорит*). Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічне і потомственное владініє з тим, чтоб зробив її благополучною. (*К зрителям*). Поєліку же я — возний, то по привілегії, Статутом мні наданою, заповідаю всім: «Где два б'ються — третій не мішайсь!» і твердо пам'ятовать, що насильно милим не будеш.

П е т р о и Н а т а л к а (*когда возный говорит*

к зрителям, обнимают матъ, а по окончании гово-
рят). Мати наша рідная, благослови нас!

Т е р п и л и х а. Бог з'єдиняєть вас чудом, нехай
вас і благословить своєю благостію...

М и к о л а. От такові-то наші полтавці! Коли
діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим
хватаються.

В ы б о р н ы й. Наталка — по всьому полтавка.
Петро — полтавець, та й возний, здається, не з дру-
гою губернії.

П е т р о. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучи-
мося. Бог нам поміг перенести біди і напасті, він
поможе нам вірною любовію і порядочною життю
бути приміром для других і заслужить прозвище
добрих полтавців. Заспівай же, коли не забула,
свою пісню, що я найбільше люблю.

Н а т а л к а. Коли кого любиш, того нічого не
забудеш.

№ 19

Ой я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка:
 Дівка проста, не красива,
 З добрим серцем, не спесива.
Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
 Но я люблю Петра дуже,
 А до других мні байдуже.
Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
 А я без Петра скучаю
 І веселості не знаю.
Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
 Я Петра люблю душею,
 Він один владієть нею.

Хор.

Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити;
Доки лиха нам страшиться, } (2)
Не до смерті ж в горі жити. }

Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють;
А полтавці добрі скачуть, } (2)
Не на зло другим гуляють. }

Коли хочеш быть щасливим,
То на бога полагайся;
Перенось все терпеливо } (2)
І на бідних оглядайся. }

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

**ОПЕРА МАЛОРОССИЙСКАЯ
В ОДНОМ ДЕЙСТВИИ**

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Л и х о й — солдат.

М и х а й л о Ч у п р у н — поселянин.

Т е т я н а — жена его.

Ф и н т и к — писарь из города,
приехавший в деревню.

Действие в доме Чупруна.

ЯВЛЕНИЕ I

Тетяна и Финтик

в малороссийской хате сидят за столом, перед ними стоит бутылка и стаканчик.

Тетяна. Ви-бо, паничу, не пустуйте, сидіте смирно.

Финтик. Что ж я роблю, любезная Тетяно? Я, кажется, то есть, из благопристойности не выхожу.

Тетяна. Уже ви із своєї благопристойності чи виходите, чи ні, до того мені мало діла; тільки знайте: язиком що хочеш роби, а рукам волі не давай.

Финтик. Ах, батюшки мои! Сколько я объяснял жарчайший пламень любви моей к тебе, но ты все не догадуешься, до чего мои ежедневные к тебе учащения относятся? Ей-ей, до того, чтобы насытиться твоим лицезрением, насладиться гласом уст твоих и возлобызати розы губ твоих.

Тетяна. А я ж вам хіба бороню ходити до мене, хоть би і не годилось вам так учащати? Бороню на себе дивитись, розговорьовати і баляси точити? А ціловатись — вибачайте; се уже не жарти. А знасте, що я вам скажу? Лучче якби ви заспівали.

Финтик. Що-то сегодня голосу у меня нет. Вчера был у Епистимии Евстафиевны да, выпивши чашку воды и две чашки с настойкою, вышел на двор, и на открытом воздухе сквозной ветер захватил шию и грудь, и теперь дерет в горле. (*Кашляет*).

Тетяна. Та нуте лиш перестаньте кородиться; випийте кубочок меду, то горло і прочиститься.

Финтик (*наливает и пьет*). Якую ж пісню заспівати?

Тетяна. Яку зумієте. Чи у вас же їх трохи єсть? Будто ви в городі перед панночками не співаєте! Ну те лиш!

Финтик. Хіба-разві ету? (*Один тон песни напевает, потом откашливается и после поет*).

№ 1

Тобою восхищенный,
Признаюсь пред тобой,
Что, быв тобой плененный,
Не властвую собой.

Ты суд мой и росправа,
Ты милый протокол,
Сердечная управа,
Ты повытье и стол.

Дороже ты гербовой
Бумаги для меня,
Я в самый день почтовый
Вздыхаю от тебя.

Перо ты лебедино,
Хрустальный каламарь!
Прорцы словцо едино —
И я твой секретарь.

Тетяна. Чудна се пісня! Та які й ви чудні здаєтесь, як співаєте, мов несамовиті; мені аж сумно стало.

Финтик. Ах! Эта пісня вельма бойкая! Она моего сочинения. Тут очень-вельма нежно объясняется любовь со всеми воспалениями до милой персоны.

Тетяна. Та нехай цур тій персоні з воспале-

нієм! Заспівайте пісню без запалу і щоб ви не махали руками і не витріщали страшно очей.

Финтик. Ей, не знаю, какую еще пропеть в твою угодность. Знаешь ли, прекрасная Тетяно,— заспіваймо обоє: я окселентовать буду, а ты дйшканта пой.

Тетяна. Я не потраплю з вами співати, а може, й пісні такої не знаю, яку ви знаєте.

Финтик. Славні пісні, например: «Склонитесь, веки», «С первых весны», «Все забавы», «То теряю», «Не прельщай мене, драгая!», «Почто, ах, не склонна». Не знаешь ли из сих какой?

Тетяна. Ні, ні одної не знаю, а ви знаєте «Ой не відтіть вітер віє»?

Финтик. Знаю трохи-немного.

Тетяна. Ну, заспіваймо сю, коли хочете; ви беріте товще, а я тонше, та не спішіте. Глядіте ж, повагому співайте.

Финтик. Добре, хорошо.

№ 2

Ой не відтіть віє вітер, відкіль мені треба,
Виглядаю миленького з-під чужого неба.

Скажіть, зірки, скажіть, ясні, де він проживає?

Серце хоче вість подати, та куда — не знає.

Коли вірно мене любить, то йому приснюся,
Хоть і сонний, угадає, як за ним журюся.

Скажіть, зірки, скажіть, ясні... *и проч.*

Нехай нашу любов згада, наше миловання;

Нехай має в чужій землі добре поживання.

Скажіть, зірки... *и проч.*

Тетяна. Тепер, може, час вечеряти уже.
Я справила вечерю за ті гроші, що ви вчора дали;
та вам же далеко і додому іти.

Финтик. Рано еще. Мені очень-весьма не хочется с тобою раставатись.

Т е т я н а. Е, не хочеться! До мене швидко приходять дівчата на вечерниці прясти, то не хороше буде, як вас тут застануть.

Ф и н т и к. Я не усматриваю тут нічого нехорошого. Позволь, безподобная Тетяно, і мені остатись на вечерницях.

Т е т я н а. О, сього-то не можна! На мене бог зна чого наговорять; ви і так щось дуже підсипаєтесь, коли б і се даром минулось. Ви знаєте, що я замужня жінка.

Ф и н т и к. Так що ж? Хіба-разві замужної не можна любити?

Т е т я н а. Запевне, що не можна. То-то ви, учені та письменні, які ви лукаві! Буцім і не розберете, що гріх і що сором? Нехай уже ми, прості люди, коли і проступимось іногді, то нам і бог вибачить; а вам все відомо,— за те буде вам сто погібелей. Та ви ж іще вмісто того, щоб других поправляти, самі замишляєте лукавства і ні одної години не пропустите, щоб підвести кого на проступок.

Ф и н т и к. Быть не может!.. Мы кого любим, того и поважаем.

Т е т я н а. Неправда ваша. Ви самі, Каленик Кононович, кажете, що мене любите; а для чого мене любите? Знаю всі ваші замисли і який у вас нежить. Тільки то вам горе, що не на плоху наскочили. Я боюсь бога і люблю свого чоловіка, як саму себе. Я шаную вашу пайматку,— або, як ви кажете, матушку,— то і вам через те спускаю, що ви в'яжетесь до мене. Коли у вас єсть що мерзенне на думці, то викиньте з голови, бо послі буде сором. Я дивуюсь вам, що ви приїхали додому для матері, а ніколи дома не сидите.

Ф и н т и к. Мне скучно сидеть дома и заниматься с матушкою. Она такая простая, такая неловкая, во всем по-старосвітски поступает; рано обедает, рано спать ложится, рано просыпается, а что всего для меня несноснее, что в нынешнее просвещенное

время одевается по-старынному и носит очіпок, намітку, плахту и прочіе мужичіе наряды.

Т е т я н а. І ви бога не боїтесь так говорити о своїй рідній? Хіба родителі почитати треба за їх одіжку? Хіба не треба її уважати уже за те, що вона стара і старосвітських держиться обрядів?.. От які тепер синки на світі!

Ф и н т и к. Да для чого ж ей упрямиться? По крайній мере, хоть бы одевалась по-городскому ради сына такого, як я. Ты видиш, как я одет; можно ли мне смотреть без стыда и не покрасневшись называть матушкою просто одетую старуху? Ежели бы мои товарищи и друзья повидели меня с нею вместе, я сгорел бы от стыда по причине их насмешек.

Т е т я н а. Гріх вам смертельний таким сином бути. Яка б мати ваша не була, но все мати. Вона ж у нас жінка добра, розумна і поважна, а що себе веде попросту, сього вам стидитися нічого. Ви думаєте, що пайматка ваша уже і гірша од вас затим, що ви письменний, нажили якийсь чинок, що одіжка около вас облипла і причепили, не знаю для чого, дворянську медаль? Та вона ж вас родила, вигодовала, до розуму довела; перше до дяка оддала учитись читати, а послі до волосного правленія писати. Без неї, може б, ви були пастухом, вівчарем або і свиней пасли...

Ф и н т и к. Пустое! Фрашки! Я — ветвь масличная от грубого корня. Иосиф во Египте сделался любимцем царя, и старый Иаков, отец его, должен был смириться пред ним.

Т е т я н а. От так наші знають! Ви себе рівняєте з Іосифом? Далеко куцоуму до зайця! Наш піп говорить, що Іосиф тим і щасливий був, що батька свого шановав і почитав по богові первого, а такий син, як ви, наведе на себе од бога немилость, а од людей проклятіс. Побачите, що вам буде за вашу гордость і неповагу до матері!

Финтик. Ничого, ибо я прав. Надобно сообразоваться времени и по оному поступки и чувства свои располагать.

Тетяна. Тільки не до родителей. Я не знаю, як вас терплять в службі? Мені здається — хто презираєть рідних своїх, на такого ні в чім положиться не можна. Нічого не можна на його повірити, і такий єсть осуружнійший между людьми, як паршива вівця в отарі...

ЯВЛЕНИЕ 2

Те же и солдат, немного пьян.

Солдат (*входя в избу, тотчас говорит*). Здравствуй, хозяин! Я твой постоялец. Давай угол, да на ужин курьцу, да нет ли и лавреников?

Тетяна. Хазяїна нема дома.

Солдат. Все равно. А это кто с тобой?

Тетяна (*робко*). Се?.. Се!.. губерець!.. (*В сторону*). Що йому казати? Се мій родич.

Солдат. Все равно! (*В сторону*). Врет баба... Ну, когда он твой родня, што ж он так оробел?

Финтик. Кто, я?.. Нет, то есть... (*Трусливо*). Я... я... губернский родич, то есть, сей хозяйки. Да тебе... вам, то есть, какая до того нужда?

Солдат. Мне какая нужда? Да знаешь ли, кто я? (*Притворяется сердитым, поет*).

№ 3

Меня зовут — Лихой!

Солдат я не плохой,

И храбрости полата.

Хоть с места — докажу,

В капусту искрошу

Тебя, чернильна хвата.

Ну, стой, не шевелись,
Навытяжку, — бодрись,
Гляди повеселее!
А то — те карачун,
Бумажной ты шалун!
Вмиг будешь почестнее.

(К Тетяне. Берет ее за плечо и приближает к Финтику).

И ты марш под ранжир!
У вас один мундир,
Вы храброго десятка.
Вас буду я пытаться:
Должны вы мне сказать
Всю суццу правду-матку.

(К Финтику).

Ну, кто ты? Отвечай!

Ф и н т и к *(трусливо, поет).*

Почтеннейший служивый,
Даю ответ правдивый:
Я есмь полиции писец.

С о л д а т. Зачем же здесь ты, сорванец?

Ф и н т и к *(трусливо).*

Ей-богу, невзначай
Зашел я до суседы
Для дружеской беседы.

С о л д а т *(к Тетяне).* А ты что запоешь?

Т е т я н а. Ось послухай! *(Поет).*

№ 4

Ой служивий, ой служивий, не тобі питати,
І я жінка не така, щоб все розказати.

Гей, сама я не знаю, чом тобі спускаю!

Одчепись, не в'яжись, лукавий москалю!
Я — хазяйка, ти — пройдисвіт: що ж ти
розхрабрився?
Оглядайся, щоб у чорта сам не опинився!
Гей, сама я не знаю... *и проч.*
Ти підкрався, як той злодій, до чужої хати;
Ти один тут — не до чмиги з нами бушовати.
Гей, сама я не знаю... *и проч.*

С о л д а т (*спокойнее*). Ладно, ладно, хозяюшка, ты права. Под чужой монастырь со своим уставом не суйся.

Т е т я н а. То-то не суйся! Ми не знаємо, що ти за чоловік. Бачимо на тобі солдацький мундир — через його тебе і шануємо. Адже вас не на те роблять воєнними, щоб ви в своїм царстві нівечили людей, а на те, щоб...

С о л д а т. Чтоб вас, мужиков, защищать от неприятелей, а вы должны нас уважать и ничего для нас не жалеть.

Т е т я н а. Нас, мужиків! А ти великий пан? Адже і ти мужиком був, пока тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі. Якби я не жінкою була, може б, була луччим солдатом, як ти. (*Смеется*).

С о л д а т (*весело*). Славно! Эдакая воструха! Ты, панич, зачем не идешь в военную службу? Не стыдно ли в твои лета, при твоём здоровье, а может быть, и уме, пачкаться день и ночь в чернилах, грызть перья и жевать бумагу? Ну, скажи, что ты выслужишь в писарях? Да, говорят, что хоть век служи, а вашему брату до штапа не дослужиться.

Ф и н т и к. А почему же? Правда, без экзамена в науках не произведут в ассессоры, то есть в ранг премьер-майора; но сей чин можно получить за отличие.

С о л д а т. За отличие? Да чем же и где писарь может отличиться? Да будь ты и секретарь — так

все те запятая. У нас, брат, тоже есть в полку канцералия и писаря — не вашим чета, а отличия нигде не показали.

Ф и н т и к. Ты рассуждаешь как солдат и отличие поставляешь в том, когда руку, ногу или голову потеряешь; а беспорочное прохождение службы, ревностное и усердное прилежание к исполнению своей должности — разве не есть отличие?

С о л д а т. Нет, это обязанность и долг служащих, а не отличие. Но военная служба, как ни говори, есть служба славная. Ну, когда ваша штатская служба знаменита, зачем вас называют подьячими?

Ф и н т и к. Сие взято из древних преданий. Но у нас, по гражданской службе, есть много почетных людей, имеющих статские чины и звания.

С о л д а т. И ведомо, как не быть? Но больше, я думаю, из таких, что служили первее в военной службе, а после отставки служат уже в статской. Таковы почтенны, да и поделом, ибо они посвятили всю жизнь свою на прямую царскую службу, а не для того, чтобы выслужить чинов, так как ты.

Т е т я н а. А що, договорився? То-то — не треба об собі багато в голову забирати і думати, що ось ми-то!

Ф и н т и к. Что ж! В 1812-м году, во время нашествия на Россию Бонапартé, я хотел было пойти в ополчение, но батюшка и матушка — куда! такой подняли галас и трохи не послепли от слез.

С о л д а т. Эдаки чадолюбивые! Полно об этом. Скажи-ка, панич, зачем ты здесь и свой пост оставил?

Ф и н т и к. Я приехал в сие село домой для свиданья с матушкою и имею отпуск на два месяца. А здешнюю хозяйку посещаю для ради скуки.

С о л д а т. Смотри-ка, чтоб от скуки не завелись крючкотворные шашни. Вить ваше братье — кра-

пивное семя. У вас совесть купоросом подправлена; не долго до беды.

Т е т я н а. Не турбуйся, мосьпане служивий! Знаю я, куда ви гнете! Вибийте хвіст об тин,— нужди мало, що чоловіка нема дома третій місяць.

С о л д а т. Я, право, дурново ничево не думаю... Однак, хозяйка, нет ли у тебя чево поужинать или хоть так перехватить? *(Зевает, будто спать хочет)*.

Т е т я н а. Далєбі, нема. Я одна собі живу, то до страв мені байдуже, для одной душі небагато треба.

С о л д а т. Ну, хоть горелки чарку! *(Опять зеваает)*.

Т е т я н а. Горілки? Цур їй! Я не знаю, коли і в хаті була.

С о л д а т. Ну *(зеваает)*, так где ж мне спать ложиться? Я устал, а притом и с похмелья,— смерть спать хочется.

Т е т я н а. От там в запічку, коли хочеш, бо тут нігде більш.

С о л д а т. Ладно! *(Зевая, снимает с себя подсумок, тесак и вешает на стене, к которой прежде приставил ружье)*. Прощайте, добрые люди! Бог с вами! *(В сторону)*. Я вас подстерегу. *(Уходит за кулису возле печи)*.

ЯВЛЕНИЕ 3

Т е ж е, кроме солдата.

Ф и н т и к. Нехай голодний околіє, негодний азартник!

Т е т я н а. А мені жаль його. Но за те, щоб не бушовав, нехай спить не ївши. У нас ласкою всього достанеш, з криком та лайнням нічого не возьмеш.

Ф и н т и к. Та се ж найпершая замашка у москаля, щоб на квартирі хазяйку налякати, хазяїна вилаяти і гармидеру такого наробити, що не знаєш, де дітись. Коли ж ми і як вечеряти будем?

Тетяна. Пождіте, поки москаль добре засне. У мене єсть пряжена ковбаса, печена курка і пляшечка запіканої. Страва стоїть в комірці під боднею, а запіканка там (*указує*), в закапелочку... О! слухайте: уже харчить.

Финтик. Однак ж ты с ним после одна останешся.

Тетяна. А вам що до того? До мене поприходять дівчата, а ви до того часу посидите у мене. Я скажу, що вас нарочно упросила остатись, щоб не самій бути з москалем.

Финтик. А як ми начнем вечеряти, а москаль прокинеться?

Тетяна. То ми і його попросимо. Сердитим треба угождати, а злого ласкою більше улагодиш, як сваром.

Финтик. Правда... те!.. Щось застукотіло.

Тетяна. То, може, вітер. (*Прислушивається*).

За кулисами шум и голос слышен, озывающийся
к волам.

Тетяна прислушивается у окна. Финтик трусит.

Тетяна (*в испуге*). Пропала я! Чоловік мій приїхав із дороги!

Финтик (*в отчаянии*). Що ж мені, то єсть, робити? Де дітисся?

Тетяна. Швидше лізьте під припічок! Я заставляю вас заслоною, а як всі поснуть, тогді випушту надвір.

Финтик прячется под печь; Татьяна заставляет заслоною и отправляется встретить мужа.

ЯВЛЕНИЕ 4

Михайло и Тетяна.

Михайло (*входя в горницу*). Здорова була, моя жінко, моя голубко! Як же поживаєш? Чи жива, чи здорова?

Обнимаются.

Тетяна. Слава богу, чоловіче! Як з тобою по-водиться? (*Обнимаєт мужа*). Чого ти так довго барився? Я ждала, ждала та й годі сказала.

Михайло. В дорозі, знаєш, всього буває; та, хвалить бога, все добре. (*Увидя амуницю*). А се що таке, жінко?

Тетяна. Що таке? Москаль-постоялець. Не дуже лиш гомони, щоб не розбудив, недавно спати уклався.

Михайло. Може, сердитий дуже, крикливий? Давно ж він став у нас на квартиру?

Тетяна. Сьогодні ввечері прийшов. Та тут був таку бучу збив, що я не знала, що і робить! Давай йому горілки, курей та вареників!

Михайло. Нагодовала ж ти його?

Тетяна. Чим же я його нагодую? У мене нема нічого. Я одна, то для себе рідко коли варю.

Михайло. Тим же він і сердитий. Добре, що іще і не потасовав тебе. Се диво, що москаль голодний заснув, не побивши хазяйки! Та і мені їсти хочеться. Чи нема чого?

Тетяна. Що ж мені на світі робити? Хіба паляниці, абощо?

ЯВЛЕНИЕ 5

Те же и солдат.

Солдат. Что у вас тут за шум? Мне и спать помешали.

Михайло. Вибачайте, судир, будьте ласкаві.

Я вернувся з дороги та з жінкою і розбалакався.

Солдат. Так ты хозяйин? Ну, брат, здорово! Небось давно в дому не бывал?

Михайло. Дев'ятий тиждень, як з дому виїхав в Крим за сіллю.

Солдат. Это нехорошо — такую молодую и пригожую женочку оставлять одну и на долгое время.

Михайло. Нічим же й перемінити; як все з жінкою дома сидіти, то і їсти нічого буде.

Тетяна. Нам се не першина; я уже привикла оставатись дома сама без чоловіка.

Солдат. И тебе не скучно одной?

Тетяна. Як то не скучно? Та помогти нічим.

Солдат. Эй, смотри! Мне что-то не верится, чтоб женщина не нашла для себя забавы в скуке.

Тетяна. Про всіх не можна сказати. Буває так, що найневинніша, по своїй простоті, терпить поговор од людей; а яка і недобре робить, та уміє свої проступки хорошенько прикрити, така остається в мислях людей невинною.

Солдат (*в сторону*). Бой-молодица! Где здравый рассудок, там ожидать можно и прямой добродетели.

Михайло. Жінко! Та чи нема чого попоїсти?.. Далєбі, аж шкура болить, так їсти хочеться.

Солдат. Чево, хозяйин? И я не поевши спать лег. Да для меня это ничево, а для тебя, брат, накладно с дороги, после трудов.

Тетяна. Що ж я вам їсти дам? Коли б хоть не так нерано було...

Михайло. Дай же хоть хліба!

Татьяна уходит за хлебом.

ЯВЛЕНИЕ 6

Солдат и Михайло.

Солдат. Жаль мне жены твоей! Ты, уезжая из дому, оставляешь ее без домашнево запасу. Ты, видно, скуп?

Михайло. Я скупий?! Нехай мене бог боронить... Та іще для такої жінки, як моя Тетяна!.. У неї всього доволі, хіба птичого молока нема. Се так трапилось.

ЯВЛЕНИЕ 7

Те же и Татьяна¹, входит с белым домашним хлебом и ножом и кладет на столе.

Солдат. Славной хлеб!.. Кабы да по чарке водки.

Михайло. Жінко! Чи нема хоть по маленькій? Тетяна (*с досадою*). Чудний і ти! Де б то у мене горілка взялася?!

Солдат (*весело*). Хозяин! Ты полюбился мне; хочешь ли, я тебя и себя водкой поподчиваю?

Михайло. Як би то се так?

Солдат (*берет обоих за руки и с видом таинственным*). Я признаюсь вам: я колдун.

Тетяна. Що се таке — колдун?

Солдат. Ворожея, чародей, то есть такой человек — что захочу, то сделаю, и чево захочу, тут и вырастет.

Михайло и Татьяна вырывают от него руки и отступают в страхе.

(*Смеясь*). Чего ж вы испугались? Я вам зла не сделаю: оно мне запрещено; а только могу добро сделать.

¹ Ця форма, як особливість оригіналу, зберігається поряд з формою «Тетяна». (*Ред.*)

Михайло. Та як же? Не своїм духом?

Тетяна. Може, накладаєш з тим, що живе в болоті?

Солдат *(смеясь)*. Что вам до того? Вы ничего не увидите и не услышите, что б могло вас перепугать или повредить.

Михайло. А що, жінко? Я не боюсь нічого. *(Подмигивая, что не верит солдату)*.

Тетяна. Та і про мене. Уже коли його *(указывает на солдата)* не боюсь, то друге мені бай-дуже.

Солдат. Хорошо! *(Принимает важный вид)*. Сказывай, хозяин, как тебя зовут?

Михайло *(с беспокойством)*. Мене?.. Мене зовуть Михайло Чупрун.

Солдат *(к жене)*. А тебя?

Тетяна. Адже ти чув? Тетяна Чупрунка.

Солдат *(вынимает шомпол, машет поверх головы и делает разные знаки на воздухе)*. Теперя слушайте *(поет)*:

№ 5

Ну, знай, Чупрун,
Что я — колдун,
Ворочаю чертями.
И самым сатанюю
Командую, дружок!
Он служит предо мною,
Как маленький щенок.

Что прикажу, все здесь родится.
И пить, и есть, и веселиться
Мы примемся сейчас;
Зажмурьте правой глаз,
Скажите громко: шнапс!

Михайло и Тетяна *(вместе)*. Шнапс!

Солдат. Только и надо. Поди ж ты, хозяйка, в тот угол, там найдешь бутылку с славной запеканкой. Бери ее смело, принеси и поставь на стол, а после подай чарочку. Тут-то мы себя и покажем.

Тетяна. Я боюсь і з місця поступитися.

Михайло. Чого ж бояться, божевільна? Адже ми тут в хаті!

Солдат. Поди, хозяйюшка, не бось, поди.

Тетяна *(идет боязливо к указанному месту, находит свою водку и вскрикивает будто от испугу)*. Ох!

Михайло. Чого ти? Що там таке?

Тетяна. Ох, чоловіче! Далєбі, пляшечка з горілкою! Се справді, чи не той, що — не при хаті згадуючи?

Солдат. Полно блажить, хозяйка! Подавай-ка скорей сюда! Вот мы ее без страха отведаем.

Тетяна приносит водку, ставит на стол и подает рюмку.

(Наливает водку, после говорит). Здравствуй, хозяин с хозяйкой! *(Выпивши, наливает и подает хозяину)*.

Михайло. Жінко! Мені щось моторошно. Чи пити, чи не пити?

Тетяна. Про мене як хочеш, адже служивий випив і не здригнувся.

Михайло *(берет рюмку и спрашивает)*. А смачна дуже?

Солдат. Знатная запеканочка! Дай бог здоровье тому, кто ее смастерил.

Михайло хочет пить. Жена удерживает его.

Тетяна. Перехрести перше.

Михайло *(к солдату)*. А можна перехрестити?

Солдат. Не только можно, да и должно.

Михайло *(крестит и выпивает разом, после делает вид удивления и удовольствия)*. А!!!

С о л д а т. Какова?

М и х а й л о. Та я зроду не пив такої міцної.
А налий іще!

С о л д а т. Погоди, хозяйку преже попотчую.
(*Наливаєт*).

Т е т я н а. Я горілки не п'ю, а чарівної і по-
давно.

М и х а й л о. Та хоть покоштуй, щоб знала, який
смак.

Т е т я н а. Далєбі, боюся. Може, се така,— як
вип'єш, то...

С о л д а т. Пей, не бось! Право, добрая водка.

Тетяна отведываєт — морщится, вздрагиваєт и ставит
на стол.

Ин поднеси нам, хозяйюшка.

Т е т я н а (*с досадою*). От, не видали, буду їх
частовати!.. Вип'єте, коли схочете, і самі.

С о л д а т. Экая спесивая! (*В сторону*). Будешь
посговорчивее. (*Выпиваєт и после подносит хо-
зяину*).

М и х а й л о (*уже навеселе*). Служивий! Чи твоя
рушниця стріля?

С о л д а т. Простачина. Зачем же солдату и ру-
жьє, ежели оно будет неисправно? Да тебе на
что это?

М и х а й л о. Бо і я умію мітко стріляти.

С о л д а т. Где тебе стрелять! (*Наливаєт и по-
даєт хозяину*). Ну-тка, выстрели из этово ружья.

М и х а й л о. Та то таки із сього, а то і із твого
хочеться стрельнути. (*Выпиваєт*).

С о л д а т. Изволь. (*Наливаєт и пьет*). Давай я
заряжу. (*Вынимает из сумы патрон и заряжает
ружьє*).

М и х а й л о. Жінко! Знайди угля або крейди.

Т е т я н а. От чорт надав забаву! Вікна повиби-
ваєте і стіни подиравите або двері.

С о л д а т. Не бось, все цело будет. Подай-ка уголь.

Тетяна вынимает уголь и подает мужу.

М и х а й л о. Де ж би намальовати ціль?

С о л д а т. Я знаю. *(Кладет ружье на столе, берет от Михайла уголь, идет к печи и на заслоне назначает точку и круг).*

Т е т я н а *(приступая к столу)*. Ох, мені горе! Пропаде Финтик даром; і я без умислу буду виною його смерті. Що тут робити? *(Немного задумывается)*.

В это время Михайло возле солдата смотрит цель; Татьяна намазывает скорее огниво салом из свечи и кладет ружье по-прежнему.

М и х а й л о. Добре так буде. *(Приходит к столу и берет ружье)*.

С о л д а т. Ладно! Становись здесь. Смотри ж, целься хорошо.

М и х а й л о. Та ну уже, не вчи, будь ласкав. *(Целится, после отставляет и говорит)*. Покойный панотець маленьким іще учив мене стріляти, і я, бувало, на літу курей стріляю.

С о л д а т. Искусный же ты стрелок! Посмотрим теперь твою удаль.

Т е т я н а *(солдату)*. Ви бог зна що задумали: вночі і в хаті стріляти. Коли за трьома разами не вистрелить, то більше і не треба.

М и х а й л о. За трьома разами! Та я за первим разом так торохну, що і горшки з полиці полетять.

С о л д а т. Слушай, хозяин! Я скажу: раз, два, три, по слову «три» тотчас пали.

М и х а й л о. Чую. *(Прицеливается)*.

С о л д а т. Раз... два... три!..

М и х а й л о *(спуцает курок— огня нет)*. Що се за причина?

Тетяна смееється. Солдат хохочет.

С о л д а т. Прикладывайся. Пусть жена твоя говорит — раз, два...

М и х а й л о. Добре. Кажи, жінко, раз, два, три. (*Прикладывается*).

Т е т я н а. Раз... два... три!

Михайло спускает курок — опять нет огня. Смех.

М и х а й л о (*с негодованием*). Та ну-бо, москалю, к чорту! Се твоя штука. Нащо ти замовив ружже?

С о л д а т. Вот те на! Да мне какая нужда заговаривать ружье? Подай-ка, подсыплю пороху на полку: авось выстрелит.

Т е т я н а (*к мужу*). Та не стріляй! Нехай воно тямиться! Бач, москаль непевний. Розірве рушницю, то поранить із нас кого або і уб'є.

М и х а й л о. Не хочу, не хочу, не буду стріляти, мосьпан глузує з нас (*садится*)... А їсти притьмом хочеться.

С о л д а т. Эх, кабы теперь подала хозяйка лавреничков! Этих, знаешь, треугольничков.

М и х а й л о. Лавреничків! Який то у вас, москалів, язык луб'яний! Скільки меж нами вештаєтьє, а і досі не вимовиш: вареників.

С о л д а т. Ну, вареников... Да что ты, Чупрун, об москалях так плохо думаешь? Да я как захочу, то по-хохлацки буду говорить не хуже тебя.

М и х а й л о (*хладнокровно*). Диво! Може, і заспіваєш по-нашому?

С о л д а т. А почему ж и нет? Слушай в оба.

М и х а й л о. Слухаю, слухаю. Прислухайся і ти, Тетяно!

С о л д а т (*поет*).

Ой был, да нима, да поехал на мельницу,
Бедна моя головушка, одна дома осталась. (2)

Девчина моя, переяславка,
Дай же мне поужинать, моя ласточка! (2)

Ох, я, бедняжка, я ж не топила,
За водою как пошла, ведры побила. (2)

А дамов припомши — печку развалила,
За то меня родимая чуть-чуть не ушибла. (2)

Михайло и Тетяна сильно хохочут долгое время.
Солдат, на их глядя, тоже смеется и после говорит.

Что ж вы смеетесь? Разве худо спел?

Михайло и Тетяна (*вместе*). Гарно, гарно,
нічого сказати.

Михайло. Утяв до гапликів! (*Смеется*).

Тетяна. Аж пальці знати. (*Смеется*).

Михайло. Де ти так вивчився? Се диковина!
Не можна і розпізнати,— таки немистенно по-на-
шому. (*Смеется*).

Солдат. Да спой-ка ты, хохлач, хотя одну
русскую песню. Ну, спой!.. Э, брат, стал!

Михайло. Вашу? А яку? Може, соколика або
кукушечку?.. Може, лапушку або кумушку? Може,
рукавичку або підпоясочку? Убирайся з своїми
піснями!.. Правду сказать, есть що і переймати...
Жінко! Заспівай же ти по-своєму ту пісню, що
москаль співав. (*К солдату*). Сядь та послухай, як
вона співа.

Тетяна. Добре, чоловіче, заспіваю:

Ой був, та нема, да поїхав до млина.

Бідна моя головонько, що я дома не була. (2)

Дівчино моя, ти ж моя мати,

Довго ж мені, моє серце, без тебе скучати? (2)

Дівчино моя, переяслівко,

Дай мені вечеряти, моя ластівко! (2)

Я ж не топила, я ж не варила,

По воду пішла — відра побила. (2)

А додому прийшла — піч розвалила.

За те мене моя мати трохи не побила. (2)

Михайло. А що? Яково?

Солдат. Ну, што и говорить! Вить вы — природные певцы. У нас пословица есть: хохлы никуда не годятся, да голос у них хорош.

Михайло. Нікуда не годяться? Ні, служивий, така ваша пословиця нікуда тепер не годиться. Я тобі коротенько скажу: тепер уже не те, як давно було, іскра дотепу розжеврілась. Ось заглянь в столицю, в одну і в другу, та заглянь в сенат, та кинься по міністрах, та тогді і говори — чи годяться наші куди, чи ні?

Солдат. Спору нет, что нонче и ваших много есть заслужонных, способных и отличных людей даже и в армии, да пословица-то идет, вишь ты.

Михайло. Пословиця?.. Коли на те пішло, так і у нас єсть їх против москалів не трохи. Така, наприклад: з москалем знайся, а камень за пазухою держи; од чого ж вона вишла, сам, розумний чоловік, догадаєшся.

Тетяна. Годі вам споритися. Тепер чи москаль, чи наш — все одно: всі одного батька, царя

білого, діти. Тільки в тім і разлиця, що одні дуже шпаркі, а другі смирні... Чоловіче! уже нерано,— може, час спати лягати?

Михайло. Та що-то і сон не бере, коли їсти хочеться.

Солдат. Да, с тощим брюхом плохой сон будет.

Михайло. Хоть би ти, Тетяно, заспівала. Може б, на животі полегчало.

Солдат. В самом деле, спой, Танюша, что ни есть.

Тетяна. Хіба московську, що мене одна дончиха вивчила.

Солдат. Ну-тка, ну, спой русскую; верно, так же споешь, как я вашу.

Михайло. Почуєш та й скажеш тогді, чи приїде тобі по нутру.

Солдат. А как эта песня начинается?

Тетяна. Больно сердцу...

Солдат. О! Эту и я знаю — начинай, хозяйка, и я стану подпевать.

№ 8

Больно сердцу мила друга не иметь,
Скучно, грустно одиночкою сидеть.

Кто со мною час приятный разделит?
Кто слезою меня в горе подарит?

И цветочек лишь от дожджика цветет,
Так и сердце лишь занятием живет.

Где для сердца мила друга мне найтить?
Чувства перед кем души своей открыть?

Ах! Люблю я — но сказать того боюсь,
Без уверенности я любви страшусь.

И без слов любовь мне можно доказать,
Сердце знает, как и друга испытать;

Буду молча нежно друга я любить,
Буду молча радость, скуку с ним делить.

Михайло. А що? Гарна пісня?

Солдат. Правда твоя; да и жена твоя славно поет.

Тетяна. Не дуже і славно, а так, як ти співав мельницю.

Михайло. А їсти все-таки хочеться.

Солдат. Хочеш, хозяйка, я тебе выручу и накормлю твоего мужа, тебя и себя?

Михайло. Ану! ну! Яким би то способом?

Солдат. Каким способом! Вить я чародей! Захочу — прикажу, вот и кушанье будет на столе.

Тетяна. Цур йому! Може, страшно буде, або і страва бог зна відкіль возьметься. *(К мужу)*. От уже і ти — намігся їсти, мов мала дитина! *(Обоим)*. Лягали б спати, а я раненько встану та снідати наварю вам.

Михайло. Де те у бога снідання, а тут їсти хочеться, аж живіт корчить.

Солдат. Дай волю, хозяйка, — вмиг будет кушанье! *(Вынимает шомпол, делает разные взмахи, после ставит Михаила и Тетяну вместе и говорит им)*. Стойте смирно, не шевелитесь, зажмурьте оба глаза и выговорите громко слова, какие скажу: «Бердень, Бердень, Ладога моя!»

Хозяева повторяют и открывают глаза.

Теперь объявляю вам, что жареная курица и колбаса в каморке у вас спрятаны. Поди, хозяин, сыщи и принеси сюда.

Михайло. В яким же місці спрятана? Тепер поночі, як її найдеш?

Солдат. Все вместе лежит под... Как бишь оно? Сказывай, хозяйка, что у вас там есть?

Тетяна. Мало чого там есть у нас! Ну — куфа?

Солдат. Нет.

Тетяна. Діжка, корито, ночви, горшки, макітра, поставець, гладуші, козубенька, кошик, діжа, підситок, решето?

Солдат. Нет, нет!

Тетяна. Більше ж нема нічого.

Михайло. А бодня?

Солдат. Да, да! В бодне или под бодней. Ступай скорей, хозяин, забирай кушанье и приноси сюда.

Михайло (*чешет голову и показывает неохоту*). А чи не будетъ же воно страшно?

Солдат. Отчево страшно? Ступай смело, не бось!

Михайло. Жінко, засвіти недогарок.

Татьяна зажигает огарок и отдает мужу, который, отходя, говорит.

Гляди ж, господá служивий! Як перелякаюсь, то не прогнівайся!

Солдат. Ступай, ступай! Да не съешь один колбасу!

Михайло с смешными ужимками уходит.

ЯВЛЕНИЕ 8

Солдат и Татьяна.

Солдат (*треплет по плечу Татьяну*). Ну, хозяйка, каков я чародей?

Тетяна. Великий!.. Но більше хитрий, настоящий москаль.

Солдат. Да и ты лукава. Зачем ты мне ужинать не дала?

Тетяна. А нащо ти таку бучу збив? Якби ти

ласково обійшовся зо мною, то я і нагодовала б тебе.

С о л д а т. Полно притворяться. Тебе досадно стало, что я помешал тебе...

Т е т я н а. Ти кривдиш мене, служивий. Правда, ти — сторонній чоловік, то, заставши мене одну з паничем і ввечері, вільно тобі помислити всяково; но якби ти знав мене лучче, то б лучче обо мні і думав. Не хватайся ніколи осуждати.

С о л д а т. Нет, моя милая, я ничего дурного о тебе не заключаю. Я узнал тебя: ты женщина хоть и молодая, но умная и честных правил. Самая робость твоя и торопливость доказали твою невинность. Положись на меня, я избавлю тебя от хлопот. В свете часто случается, что и добродетель кажется подозрительною.

Т е т я н а. Зо мною так тепер і трапилось, і бог тобі порука, що у мене і на умі не було...

С о л д а т. Верю, верю, милая. Я и бедного арестанта скоро выпущу.

Т е т я н а. Мені до його нужди мало. Його треба б проучити, щоб не ліз осою і не піддурьовав чужих жінок; він мені дуже надоїв.

С о л д а т. Изволь, проучу ево путем и отважу подлипать к чужим женам.

Т е т я н а. Ти, може, його скалічиш? Не надсади його бебехами.

С о л д а т. Не бось, я пользу сделаю ему, а не вред... Вот и муж твой идет.

ЯВЛЕНИЕ 9

Т е ж е и М и х а й л о.

М и х а й л о (*громко за кулисами*). Одчини, жінко! Жінко, одчини!

Т е т я н а (*отворяя*). Що ти так галиш, неначе хто женеться за тобою.

Михайло (*с досадою*). Женеться! Так що ж, що не женеться, так волос дибом становиться і здається, неначе за шивороти хто і ловить. Та і недогарок погас.

Солдат (*весело*). Ну, хозяин, все ли так было, как сказано?

Михайло (*ставит принесенное на стол*). Адже бач, що все так було. Курка печена, ковбаса пряжена під боднею нашлися, та іще, либонь, і в наших мисках... (*Позорительно*). Жінко!!

Тетяна. От тобі і раз! Всі люди на однім базарі купують миски і у одних гончарів, то і миски однакові.

Солдат. Ты вздор замолол, хозяин. Я лучше знаю все это. Выпьем-ка по одной перед ужином. (*Наливает и пьет*). Здравствуй, хозяин!

Михайло (*наливает и пьет*). Здорові були, господа служба!

Едят с солдатом колбасу.

Жінко, голубко, любя Тетясю! Чи нема чим запити смачної сеї ковбаси?

Тетяна. Чим же зап'єш? Хіба водою.

Михайло (*повелительно*). Ні, не водою; а оставалась пляшка спотикачу. Піди ж принеси, коли не вичастовала ким.

Тетяна. Та есть же. Кого б то я мала без тебе частовати. (*Уходит*).

ЯВЛЕНИЕ 10

Те же, кроме Татьяны.

Солдат. У тебя жена добрая, хозяин.

Михайло. Чи ти жартом так говориш, чи навсправжки?

Солдат. Без шуток. Молода, пригожа и, кажется, тебя любит.

Михайло. Хіба що молода і хороша — міша мене любити? Вона у мене добра і вірна жінка, тільки дуже жвава, жартлива і глузлива. Уже коли попадеться їй хоть трохи тюх-тюх-сердега, то такого і підніме на зубки, і рада завести до того, хоть би сьому йолопові і ворсу нам'яли. Достається од неї деколи, як поприїзджають, от тим цвентюхам, канцелюжкам! Та й смішні-бо вони собі: такі необачні, такі легкодухі; всьому вірять, всьому дивуються, всього бояться.

Солдат. Однак к чужим женам подлипать не бояться, словно как будто военные. Мне случалось их видеть храбрость при таких замашках.

Михайло. Уже я за свою скажу, що не боюсь нічого.

Солдат. Быват и на старуху проруха. Не потачь, хозяин: у каждого есть свои блохи.

Михайло. Борони боже! Якби я свою підстеріг в чім, тут би їй і доклав воза.

ЯВЛЕНИЕ 11

Те же и Татьяна наливку ставит на стол.

Михайло. Ану, судир! Ось і я вас почастую гарним спотикачем. (*Наливаєт и подносит солдату*).

Солдат (*выпивает*). Вот славная наливочка! Кто ее делал?

Михайло. Жінка моя, Тетяна.

Тетяна. Я, я, іще із вишень свого садка. А москаль дума, що я нічого і не умію.

Михайло (*выпивая*). Вона, вона. Се у мене клад — не жінка!

Солдат. Ты счастлив, хозяин: жена у тебя хороша и наливка недурна. (*Наливает*). За здоровье чернобровой Татьяны. (*Пьет*).

М и х а й л о *(наливає)*. Здорова, моя рибко, моя перепілко! *(Пьет)*.

Т а т ь я н а *(наливає)*. Спасибі! За здоров'я москаля-чарівника! *(Отведываєт и отдаєт мужу)*.

М и х а й л о. Здорові були, мосьпане чарівник!

С о л д а т *(наливши)*. Благодарствую те, завидная парочка! *(Пьет)*.

М и х а й л о. Що уже моя Тетяна, то чорноброва, кохана! *(Поєт)*.

№ 9

З того часу, як женивсь,
Я ніколи не журились.
Ой чук, Тетяна,
Чорноброва, кохана.

За Тетяну сто кіп дав,
Бо Тетяну сподобав.
Ой чук, Тетяна... *и проч.*

За Марусю п'ятака,
Бо Маруся не така.
Ой чук, Тетяна... *и проч.*

Я веселий і здоров
Од Тетяниних бров.
Ой чук... *и проч.*

Як Тетяна засміється,
В душі радість оддається.
Ой чук... *и проч.*

С о л д а т. Ай, хозяин! Да ты, брат, хват!
Т е т я н а. А ти думав, що у мене чоловік аби-
який? Не бісь, себе не видасть. *(Поєт)*.

Будь у мене мужичок з кулачок,
А таки я мужикова жінка.
Я за його захилюсь, захилюсь
Та нікого не боюсь, не боюсь. (2)

Ой до мене губерець підсипавсь
І любові добивавсь, добивавсь.
Я губерця любити не стала,—
Його трясця напала, напала. (2)

«Молодице, чия ти, чия ти?
Пусти мене до хати, до хати».
«Піди к чорту, убирайсь, убирайсь,
Коло воріт не шатайсь, не шатайсь!» (2)

Михайло. Воно так, вашеці проше, сучка санчата замчала, у нас ремінця за личко не виміняєш.

Тетяна. От тепер час уже спати лягати.

Солдат. А я поразмялся так, что и сон прошел. Хотите ли, хозяева, я вас потешу?

Михайло. Потіш... та чим же і як?

Тетяна. Та годі вам утішатись: час спати.

Солдат. Успеешь, хозяйка, выспаться. Хотите ли, я покажу вам старшово, с которым все делаю?

Михайло. Старшого? Се б того, що греблі рве?

Тетяна. Цур йому! Себто того, що не при хаті згадуючи?.. (Плюет).

Солдат. Ну, да что ж! Вить беды никакой не будет ни страха. Он явится в человеческом виде, когда хотите.

Михайло. В чоловічеськом? Якого ж чоловіка?

Солдат. Какого хотите.

Все молчат.

Т е т я н а. Знаєш, чоловіче, що? Нехай явиться таким, як я знаю і скажу москалеві. Побачимо, чи докаже.

М и х а й л о. Добре, кажи, говори.

С о л д а т. Изволь, сказывай, в каком хочешь образе видеть.

Т е т я н а. Нехай твій старший покажется паничем Финтиком, що в нашім селі проживає, та щоб і в такій одежі, яку він носить.

С о л д а т. Да платья-то, думаю, много есть у него. Так в каком прикажешь его представить?

М и х а й л о. В такім, яке носив сьогодні.

С о л д а т. Изволь.

М и х а й л о (*жене*). Я не вірю москалеві: він хваста.

В сие время солдат берет уголь и вынимает шомпол, расставляет мужа и жену по сторонам сцены, очерчивает их кругами, завязывает платками глаза. Становится сам посреди сцены и спрашивает важным тоном и переменным голосом.

С о л д а т. Откуда хотите, чтоб сатана в виде панича вышел?

М и х а й л о (*боязливо*). Нехай жінка каже.

Т е т я н а. З-під припічка.

М и х а й л о (*в сторону*). О, хитра з біса!

С о л д а т. Не робейте, не бойтесь ничего, не говорите ни слова, не отзываетесь и с круга ни ногой не выступайте; а не то быть бедам.

М и х а й л о. А з зав'язаними очима побачиш його?

С о л д а т. К появке не дотрагивайтесь. Я сам сниму ее, как придет время.

М и х а й л о. Господа служивий! Чи не можна, щоб сії потіхи не показовати? Мене циганський піт пронімає.

С о л д а т. Теперь уж поздно: все черти встревожились в аде. Стойте, не шевелитесь и слушайте (*важно и с расстановкою*):

Тара, бара,
Гала, бала,
Во всех углах
Трах-тарарах.

Из печново дна
Вылезай, сатана!

При сих словах Михайло показывает смешные кривлянья. Финтик вылезит из-под печки. Солдат ему помогает, заслоняет печку. Становится на свое место и делает знак молчать, после подходит к жене, развязывает глаза, после к мужу за тем же.

Михайло, увидя Финтика, показывает знаки ужаса и изумления. Тетяна то же хочет сделать, но неудачно притворяется.

Михайло (*оправляясь*). А можна, мосьпане, з ним і побалакати?

Солдат. Нельзя; голос его сильнее грома; когда загворит, из глаз его засверкают молнии, а из ушей дым пойдет коромыслом. Ты не перенесешь такого ужаса.

Михайло. А жінка перенесе?

Солдат. Нет.

Тетяна. Неправда, перенесу. (*Выходит из круга и говорит к мужу*). Чоловіче! Москаль жартовав над тобою. Я тобі все тепер розкажу. Сей панич не чорт, а настоящий Финтик, но своїми умислами походить на чорта.

Михайло. Як же то так? Чи ви мене справді морочите, чи на глуз піднімаєте? Я нічого не розчовпу собі. А горілка, а вечеря під боднею?

Солдат смеется.

Тетяна. Все то не чари. Послухай: три неділі уже тому, як панич сей приїхав в наше село до своїх родичів і, дознавшись, що тебе дома нема, начав до мене учащати. Я перше думала, що для того ходить, що нічого йому робити дома, аж ні; зачав мені говорити, що мене любить, що без мене йому скучно, щоб була я до його ласкава, що коли чоловіка дома нема, то і другого не гріх полюбити, бо так у світі ведеться. Такими і гіршими розказами так мені надоїв і осоружився, що і мені здумалось над ним глумитися. Вчора дав грошей, щоб я вечерю для його справила на сьогодні. Я купила горілки, курку і ковбасу; но іще до вечері прийшов москаль. Я рада була, що на Финтиків кошт погодується служивий. Но сей служивий таку веремію підняв, як чорт в лотоках. Я спровадила його спати голодного, но він, видно, не спав і підслухав, як я Финтикові розказовала, де сховала горілку і страву. Ти, як на те, вернувся з дороги. Москаль на хитрості піднявся і удавав, мов він чарівник.

От тобі вся правда; а ти знаєш, що я перед тобою не брешу і не обманюю тебе.

М и х а й л о. Так ось воно як!.. Е! *(К солдату)*. Господа служба! Так ти не чарівник і панич сей не — дух святий з нами! Горілка і страва — не од того, що не при хаті згадуючи? Га?

С о л д а т. Точно все так, как жена тебе пересказала. А притом я хоть и москаль, а ручаюсь тебе, что жена твоя, по всем моим замечаниям, никакова шаловства с этим фертником не имела.

М и х а й л о. Та мені й самому здається, що од моєї жінки не треба б сподіватися городянського, вашеці проше, бешкету. Та тепер дивний світ...

Т е т я н а. Не гріши, чоловіче! Хто проступиться, то той виля, як собака в човні. Погляди на мене і на панича — і угадаєш, хто грішний, а хто праведний.

С о л д а т. Вот оправдание, которое и строгий кригсрехт уважил бы. Поступим с виновным по воинским артикулам.

Ф и в т и к. Прошу милосердия, пощады и прощенья! *(Становится на колени и поет)*.

№ 11

Помилуйте, вас прошу,
Єй-ей же, покаюсь!
І прельщатися чужим
По смерть зацуруюсь.

Я — бездільник, признаюсь,
І дурак письменний!
Я — пронира, і крючок,
І хапун отменний...

Я спокутую гріхи
І, божусь, ісправлюсь,
І любить чужих жінок
По смерть не отважусь.

С о л д а т. Как же тебе поверить, когда ты крючок; тебе непременно надо сделать наказ на спине и на ребрах. *(Делает знаки руками).*

Ф и н т и к *(с испугом)*. Ой, ой! Умилосердитесь!

Т е т я н а *(к солдату)*. Не будьмо неумолимі для других, одним собі зазорного не прощаймо. *(К Финтику)*. Слухай! *(Поет)*.

№ 12

- Т е т я н а. Треба б дати
Прочухана,
Щоб ти навчився.
- М и х а й л о. Як обманьовать жінок
В другий раз страшився. (2)
- Т а т ь я н а. Ти за чванство,
За лукавство
І попався в сітку.
- М и х а й л о. За те б треба
Дати хлосту
І спровадить к дідьку. (2)
- Т е т я н а. Признавайся,
Оправдайся,
То не буде лиха.
- М и х а й л о. Добрих людей не кусай
Явно ні з-під тиха. (2)
- Ф и н т и к. О горе мне, грешнику сушу!
Ко оправданію ответа не имущу.
Како и чем могу вас ублажити?
Ей, от сего часа буду чесно жити!

М и х а й л о. Гляди ж того! Встань та послухай сюда. Мені б треба більше всіх проученіє тобі дати, но я непотребство твоєї душі прощаю тобі, тільки обіщай нам ніколи не забувати, якого ти роду, почитати матір свою, поважати старших себе, не обижати нікого, не підсипатись під чужих жінок, а мою Тетяну за тридев'ять земель обіходити; бо колись за се дадуть тобі березової припарки такої, що і правнучатам будеш заказовати.

С о л д а т. И небо с овчинку покажется.

Т е т я н а. І в могилі боляче буде.

Ф и н т и к. Милостивые благодетели! Ваше великодушие проникло в мою совесть. Она пробудилась и представляет мне докладный регистр моих бесчинств. Стыжусь моих злых окаянств и сам себе кажусь презрительным как за дурные поступки противу моих родных, равно и противу всех людей. Теперь все силы употреблю доказать на деле мое исправление. Буду всем рассказывать сегодняшнее мое приключение и москаля-чаривника, дабы пример мой послужил ко исправлению всех и каждого.

С о л д а т. Поэтому правда, что шутка, кстати сделанная, больше делает иногда пользы, чем строгие наставления.

Хор.

Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,
Щоб од бога не гріх,
Щоб і людям не в сміх. } (2)

Ф и н т и к. Всем теперь скажу я смело:
Впрок не пойдет злое дело,—
Хоть удасться в один раз —
Попадешься в инчий час. } (2)

В с е. Треба дружно з людьми жити *и проч.*

Т е т я н а. Паничі, остерегайтесь,
Не запальчиво влюбляйтесь,
Бо хто ласий до чужбин, } (2)
Той скоштує і дубин.

В с е. Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,
Щоб од бога не гріх, } (2)
Щоб і людям не в сміх.

ПРИМІТКИ

До однотомника І. П. Котляревського увійшли найвидатніші його твори — поема «Енеїда» та п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник».

Імена дійових осіб, різного роду реалії, окремі вирази, що коментуються, у тексті «Енеїди» позначаються нумерацією у межах кожної її частини. Пояснення самого автора позначаються у примітках буквою *К*.

Мова Котляревського відіграла важливу роль у становленні української літературної мови. У даному виданні вона відтворена за сучасним правописом із максимальним збереженням фонетичних, морфологічних, лексичних і фразеологічних особливостей.

Пунктуація подається за сучасними правописними нормами.

Тексти подаються за виданням: Котляревський І. П. Повне зібрання творів. К., 1969.

ЕНЕЇДА

Над поемою «Енеїда» І. Котляревський працював в невеликими перервами близько тридцяти років, починаючи з 1794 р. Перші три частини поеми були завершені автором десь у 1796—1797 рр. і одразу ж набули значної популярності серед читачів, поширюючись у багатьох рукописних списках. 1798 р. в Петербурзі з'являється друком перше видання поеми під назвою «Малороссийская Энеида в трех частях. С общением значения малороссийских слов как содержащихся в оной, так и многих других» (на титульній сторінці: «Энеида на малороссийский язык переложившая И. Котляревским») з присвятою, винесеною на окрему сторінку: «Любителям малороссийского слова усерднейше посвящается». Видана поема була

з ініціативи і на кошти багатого конотопського поміщика М. Парпури, який жив тоді в Петербурзі і займався видавничою діяльністю, відаючи друкарнею Медичної колегії. 1808 р. це видання «Енеїди» повторив книговидавець І. Глазунов. 1809 р. І. Котляревський підготував третє видання поеми з дещо зміненою назвою: «Виргилиева Энеида на малороссийский язык переложенная И. Котляревским. Вновь исправленная и дополненная противу прежних изданий». До книжки було додано «Словарь малороссийских слов, содержащихся в Энеиде, и многих иных, в Малороссии употребительных, исправленный, умноженный и дополненный словами для четвертой части. Дополнение к малороссийскому словарю. Погрешности» (тут уперше вміщена четверта частина поеми).

Заслуговує на увагу «Уведомление», що передувало текстові поеми і в якому І. Котляревський писав: «Энеида, на малороссийский язык мною преложенная, в 1798 и 1808 годах была напечатана без моего ведома и согласия.

Она досталась господам издателям со многими ошибками и опущениями, случившимися от переписки, а сверх того и издававшие многое в ней по-своему переделали и почти испорченную выпустили под моим именем.

Я решился исправить и дополнить прежде напечатанные три части и, присоединив четвертую, издать все вместе.

Благосклонное принятие Энеиды сей от публики будет наградою трудов моих; и ежели она принесет удовольствие читателям, то я поспешу преложить и пятую часть».

Над п'ятою і шостою частинами «Енеїди» І. Котляревський працював протягом десяти років. Окремі уривки з п'ятої частини поеми читалися на засіданнях «Вільного товариства аматорів російської словесності» (на одному з них був присутній К. Рилєєв) і були надруковані в органі цього товариства «Соревнователе

просвещения и благотворения» в 1823 р. В редакційній примітці до одного з цих уривків зазначалось, що «п. Котляревський новонаписаними двома піснями зовсім закінчив малоросійську „Енеїду“ і незабаром має намір видати її повністю».

Однак за життя автора видання «Енеїди» так і не було здійснено.

Незадовго до смерті І. Котляревський передає «Енеїду» харківському видавцеві О. Волохінову, який і надрукував її в повному обсязі під назвою «Виргилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная И. Котляревским» (Харків, 1842).

ЧАСТИНА ПЕРША

¹ *Еней був парубок моторний...*— *Еней* — син Анхіза і богині Афродіти, родич троянського царя Пріама; один з героїв Троянської війни, оспіваної Гомером (VIII—VII ст. до н. е.) в «Іліаді» й «Одіссеї». Про подвиги Енея розповідає римський поет Публій Вергіль Марон (70—19 рр. до н. е.) у поемі «Енеїда», сюжетом якої скористався І. П. Котляревський.

² *Но греки, як спаливши Трою...*— *Троя* (Іліон) — стародавнє місто в Малій Азії, в районі Дарданелльської протоки. За античною міфологією, засновником Трої був правнук Зевса — Іл. Звідси й назва Трої — Іліон. Похід греків на Трою відбувся в XII ст. до н. е. Легенди розповідають, що троянці після зруйнування Трої оселилися в Італії і поклали початок Римській державі.

³ *Осмалених, як гиря, ланців...*— *Ланець* — подлий. *К**. Голодранець, шибеник.

⁴ *Но зла Юнона...*— *Юнона* — в римській, *Гера* — в грецькій міфології — дружина Юпітера (Зевса),

* Тут і далі *К.* означає, що це примітки І. П. Котляревського.

цариця богів і богиня шлюбу. За міфологією, від час греко-троянської війни підтримувала греків.

⁵ *І мамою Венеру звав...*— *Венера* (у греків — Афродіта) — богиня краси і кохання, сприяла троянцям під час греко-троянської війни.

⁶ *Паріс, Пріамове дитятко...*— *Паріс* — син троянського царя Пріама. За античною міфологією, Паріс, виступаючи суддею в суперечці богинь Гери, Афіни і Афродіти (у римлян — Юнони, Мінерви, Венери) за яблуко, яке призначалось найкрасивішій з них, віддав перевагу Афродіті. За допомогою Афродіти Паріс викрав дружину спартанського царя Менелая Єлену, і це викликало греко-троянську війну.

⁷ *Путівочку Венері дав.*— *Путівочка* — род небольшого круглого яблука. *К.*

⁸ *А те шепнула сука Геба...*— *Геба* — дочка Юпітера і Юнони, богиня молодості; на Олімпі підносила богам нектар і амбросію — напитки, які давали їм безсмертя.

⁹ *Сховала під кибалку мичку...*— *Кибалка* — род кокошника. *К.* Пов'язка на голові з довгими кінцями, що спадали на спину. Старовинний жіночий головний убір.

¹⁰ *Взяла спідницю, і шнурівку...*— *Шнурівка* — корсет.

¹¹ *К Еолу мчалась, як оса.*— *Еол* — бог вітрів, владика плавучого острова Еолія, де знайшов собі притулок Одисей під час своїх мандрів.

¹² *Ти знаєш, він який суцїга...*— *Суцїга* — бранное слово. *К.* Негідник, шахрай.

¹³ *Борей недуж лежить з похмілля...* і далі.— *Борей*, *Нот*, *Зефір*, *Евр* — міфологічні назви вітрів. *Борей*, за грецькою міфологією, — північний холодний вітер. *Нот* — південний вітер, *Зефір* — західний весняний вітер, що приносить дощі. *Евр* — східний вітер, що ніс з собою засуху в Грецію.

¹⁴ *Еней кричить, що «я Нептуну...»* — *Нептун* (у грецькій міфології — Посейдон) — брат Юпітера, бог морської стихії.

¹⁵ *Нептун іздавна був дряпичка...— Дряпичка — взяточник. К.*

¹⁶ *До ляса мов ляхи шатнулись...— Ляс — лес. К. До лясу — польська ідіома, яка означає втечу.*

¹⁷ *Взяла очіпок грезетовий... і далі.— Грезетовий — парчевий. К. Кунтуш — верхнее длинное женское платье со складками сзади. К. Чоловічий і жіночий каптан з одкидними рукавами. Люстрина — род шелковой материи. К. Уси — нашивки із золотої і срібної тасьми на внутрішніх складках кунтуша.*

¹⁸ *Пішла к Зевесу на ралець.— Зевс (у римській міфології — Юпітер) — цар богів і людей, бог неба, грому і блискавки. Ралець, ходить на ралець — по нарочитим праздникам ходить на поклон с подарками. К.*

¹⁹ *Ійон, мов в свинки, грають їм.— Ійон — вишь; ійон-ійон — вишь какою. К.*

²⁰ *Як вернеться пан хан до Криму...— Натяк на ліквідацію Кримського ханства і приєднання Криму до Росії в 1783 р.*

²¹ *Заїде до Дідони в гості...— Дідона — міфічна фінікійська цариця, чоловік якої Сіхей був підступно вбитий її братом Пігмаліоном. Дізнавшись про це, Дідона залишає Фінікію, пливе на кораблях до Північної Африки, засновує місто Карфаген, у якому й царювала.*

²² *Відкіль такі се гольтіпаки? — Гольтіпа — сволоч, голяк. К.*

²³ *Чи, може, виходці-бурлаки? — Виходці — переселенці, виселенці.*

²⁴ *Куди, прочани, ви йдете? — Прочани — захожпе. К.*

²⁵ *Еней пустив на нас ману...— Мана — призрак, привидение; пустить ману — обаять, одурить. К.*

²⁶ *В три вирви вигнали відтіль...— Вирва, в три вирви — в три шея. К. Вирва — хабар.*

²⁷ *І локшину на пережину...— Локшина — лапша. К.*

²⁸ *Лемішку, зубці, пугрю, квашу... і далі.— Тут перелічуються давні народні страви. Зубці — зерна обтовченого ячменю, зварені або піджарені. Пугря —*

ячмінна кутя з солодким квасом. *Кваша* — соложенное тесто. *К.*

²⁹ *Бандура горлиці бриньчала... і далі.— Горлиця, санджарівка, зуб, по балках* — народні пісні й танці.

³⁰ *В запасці гарній фаналевій...— Фаналевий* — фланелевой. *К.*

³¹ *В стьонжках, в намисті і ковтках...— Ковтки* — серьги. *К.*

³² *Садив крутенько гайдуга.— Гайдук* — великан; *садить гайдуга* — танцевать вприсядку. *К.*

³³ *А послі танців варенухи...— Варенуха* — хлебное вино или наливка, вареные с сухими плодами, медом и пряными кореннями. *К.*

³⁴ *По філіжанці піднесли...— Філіжанка* — чашка чайная. *К.*

³⁵ *Як би в оренду на танець.— Оренда (оранда)* — корчма, шинок.

³⁶ *Взяла кораблик бархатовий...— Кораблик* — род чепца. *К.* Жіночий головний убір з парчі або бархату з хутряним околom. Шапка нагадувала форму корабля, звідси й назва «кораблик».

³⁷ *Дідона вигадала грище... і далі.— Перелік народних розваг та ігрищ. Панас* — піжмурки. *Журавель* — свадебный танец. *К.* *Дудочка* — так само танець. *Хрещик, горюдуб* — весняні хоровадні ігри. У хрещика грали переважно дівчата, в горюдуба (відповідає російській грі «горелки») грали хлопці й дівчата. *Хлюст, пари, візок* — карточные игры. *К.* *Джгут* — хлоп'яча гра, при якій хто програв, має дістати кілька ударів джгутом — туго скрученою у вигляді мотузка хусткою (іноді — шматком тканини, соломомою тощо). *Дамки* — шашки. *К.*

³⁸ *Убивши добру в неї грінку...— Грінку убить* — выиграть. *К.*

³⁹ *З Олімпа глянув і на нас...— Олімп* — найвищий гірський масив на півночі Греції, на кордоні з Македонією. В грецькій міфології — місце перебування бо-

гів. Пізніше вживалося в значенні неба, місця, де мешкали боги.

⁴⁰ *Прибіг Меркурій заснавшись...— Меркурій* (у греків — Гермес) — син Юпітера і Майї, німфи гір; бог-вістун, покровитель мандрівників, пастухів, кушців, бог торгівлі і прибутку.

⁴¹ *На грудях з бляхою ладунка...— Ладунка* — сумка. *К.*

⁴² *Получиш добру халазію...— Халазія* — потасовка. *Дать халазію* — отодрать розгами. *К.*

⁴³ *Мов Каїн, затрусивсь увесь...— Каїн* — старший син Адама і Єви, який, за біблійним міфом, убив свого брата Авеля; в загальному значенні — злочинець, убивця.

⁴⁴ *За кучму сю твою велику...— Кучма* — насмешка; род шапки. *К.*

⁴⁵ *О пущьверинку Купідоне!— Купідон, або Амур* (у грецькій міфології — Ерот) — син Венери, бог кохання; зображувався у вигляді чарівного хлопчика з золотими крилами, луком, сагайдаком і стрілами.

⁴⁶ *З Енеєм бахурі всі схожі...— Бахур* — волокита. *К.*

⁴⁷ *В кострі на зиму очерет...— Костер* — купа очерету з тридцяти кіп, в кожній з яких шістдесят кулів.

ЧАСТИНА ДРУГА

¹ *По їх він звався Палінур...— Палінур* — стерничий на Енеевому кораблі. Його ім'ям названо мис на північно-західному березі Луканії (область у південній Італії).

² *Там добрий цар живе Ацест...— Ацест* — легендарний цар троянського походження, який заснував на острові Сіцилії місто Сегесту.

³ *Троянцям всім дали тетері...— Тетеря* — тюрка. *К.* Народна страва: хліб з квасом або з водою й сіллю.

⁴ *І в кахлях понесли пашкети... і далі...— Кахоль* — изразец печной. *К.* *Пашкет* — паштет, що готувався

в кахлях, стінки яких обкладалися пшеничним тістом. *Зрази* — часть говядины. *К. Ріжки* — рыжики, род грибов. *К.*

⁵ *Як чикилдили обіжрався...*— *Чикилдита* — водка. *К.*

⁶ *Пішла на дзвін дякам копа.*— *Копна* — полтина; копна. *К.*

⁷ *З кишені вийнявши півкіпки...*— *Півкопи* — 25 копеек. *К.*

⁸ *Мисліте по землі писав.*— *Мисліте* — назва букви «М» у церковнослов'янській мові. *Мисліте писати* — плутатися ногами сп'яну.

⁹ *Не вомпили сіціліянци...*— *Вомпиги* — вагатися, мати сумнів.

¹⁰ *Халяндри циганки скакали...*— *Халяндра* — цыганский танец. *К.*

¹¹ *Убраний так, як компанієць...*— *Компанійці* — бывшее легкое войско в Малороссии. *К.* Наймане військо в кінці XVII і в XVIII ст., утримувалося на кошти гетьмана і перебувало під його особистим командуванням. Згодом це військо було реорганізоване в регулярні полки легкої кавалерії і ввійшло до складу російської армії.

¹² *І звався молодець Дарес...*— В «Енеїді» Вергілія Дарес — учасник троянської війни. Після втечі з Трої мандрував разом з Енеєм.

¹³ *Мазкою хоче хто умитись?* — *Мазка* — кровь. *К.*

¹⁴ *Сюди, поганці-бакаляри!* — *Бакаляр* — школяр. *К.*

¹⁵ *І пудофети наголо.*— *Пудофет* — тяжелый на подъем. *К.*

¹⁶ *Абсест троянець був сердитий...* і далі.— В «Енеїді» Вергілія *Абсест* — один із воїнів Енея. *Ентелл* — сіцілійський герой, за походженням троянець. Гадають, що його ім'ям названо місто в Сіцилії — Ентелла.

¹⁷ *Сього серदेशного тімаху...*— *Тімаха* — повеса. *К.* Крім того, молодець, умілець.

¹⁸ *Тут Бахус н'яний обіззався...*— *Бахус*, або *Вакх* (у грецькій міфології — Діоніс) — син Зевса і дочки фіванського царя Кадма Семели; бог рослинності, по-

кровитель виноградарства і виноробства, один з найпопулярніших богів древньої Греції. В античних міфах спочатку зображався як могутній бородатий чоловік в довгій одежі. Починаючи з V ст. до н. е. — красивий юнак, іноді — навіть дитина на руках у Гермеса — бога скотарства і покровителя пастухів.

¹⁹ *І з Марсом у куточку стала...* — *Марс* (у греків — *Арей*) — син Зевса і Гери, бог війни; під час греко-троянської війни сприяв троянцям.

²⁰ *Із Ганімедова пуздерка...* — *Ганімед* — син дарданського царя Троя, надзвичайної краси юнак, викрадений богами Олімпу, улюбленець і виночерпій Зевса. В пізніших міфах сам Зевс, перетворившись на орла, викрав Ганімеда. Щоб утішити Троя, Зевс подарував йому колісницю з безсмертними кіньми. *Пуздерок* — погребець, ларчик. *К.*

²¹ *Трохи не цілую гривняку...* — *Гривна* — мідна монета вартістю три копійки. Була гривна й золота.

²² *Щоб хто з Олімпа кучму дав.* — *Кучму дати* — насміятися, образити когось.

²³ *Щоб зараз учинить ярміз...* — *Ярміз* — беспорядок. *К.*

²⁴ *Пішла в Ірисині будинки...* — *Ірися, Ірида* (Іриса) — дочка Тавманта і океаніди Електри, богиня райдуги, веселки. Прислужниця богів, насамперед Юпони; посередниця між богами і людьми.

²⁵ *Лукаву відьму, злу Берою...* — *Бероя* в «Енеїді» Вергілія — дружина Дорікла Тмарійського; троянка, образ якої приймає Ірида, підбурюючи жінок підпалити троянські кораблі.

²⁶ *Але з другими базурують...* — *Базуровать* — волочиться. *К.*

²⁷ *Еней од страху з плигу збився...* — *З плигу збитися* — розгубитися, втратити розум з ляку.

²⁸ *І братик ваш Плутон, поганець...* і далі. — *Плутон* (у грецькій міфології — *Аїд*) — брат Юпітера, бог підземного царства. *Прозерпіна* (у греків — *Персефона Кора*) — дочка Юпітера і богині родючості та

землеробства Церери, викрадена Плутоном, який став її чоловіком.

²⁹ *Фурцює добре, навісна.*— *Фурцювати* — скакати, танцювати.

³⁰ *Пустить лиш з неба веремю...*— *Веремія* — колосброд. *К. Метушня, буря.*

³¹ *Бував і в Шльонському з волами...*— *Шльонськ* — Сілезія.

³² *Невтесом всі його дражнили...*— *Невтес* (Навтес, Навт) — один із супутників Енея. За Вергілієм, богиня мудрості Міневра наділила його даром передбачення.

³³ *А коні правив машталір.*— *Машталір* — кучер. *К.*

³⁴ *Кобиляча мов голова...*— *Кобиляча голова* — образ страховища з народної казки.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

¹ *Про Сагайдачного співали...* і далі.— *Сагайдачний Петро* — гетьман Запорозького війська на початку XVII ст. Брав активну участь у походах проти кримських татар і турків. *Січ* — назва військової організації запорозького козацтва на Україні, що існувала в XVI—XVIII ст.

² *Як в пікінери набирали...*— *Пікінер* — піхотинець, озброєний списом або пікою. Пікінерські полки були утворені з козаків у другій половині XVIII ст. Згодом з пікінерів було сформовано три полки легкої кавалерії.

³ *Полтавську славили шведчину...* і далі.— Мається на увазі перемога російських військ Петра I над шведами в 1709 р. *Бендери* — колишня турецька фортеця в Бессарабії, біля стін якої відбулося ряд жорстоких битв під час російсько-турецьких воєн у XVIII — на початку XIX ст. У 1789 р. російські війська під командуванням князя Потьомкіна обложили Бендери і змусили турків капітулювати. Князь Потьомкін жив у Бендерах у повному достатку, тоді як російські воїни страждали від голоду й хвороб. Саме на це й натякає

Котляревський у наступному рядку: «Без галушок як помірало...».

⁴ *Ся Кумською земелька звалась...— Куми* — приморське місто в Кампанії (південна Італія), найдавніша грецька колонія.

⁵ *В ніска, в пари, у лави, в джгут...* і далі — назви картярських ігор. *Джгут* — не картярська гра (див. пр. 37, ч. I), але джгутом нерідко карали тих, хто програвав у карти.

⁶ *І, як в намисті, вся в жовнат...*— *Жовни* — желваки. *К.*

⁷ *Я кумська зовусь Сівілла...— Сівілли* — легендарні жінки-пророчиці, які звичайно були жрицями при храмах Аполлона (у римлян — Феба) — бога сонця, покровителя мистецтв, провидця майбутнього.

⁸ *При шведчині я дівовала...*— Мається на увазі російсько-шведська війна за Петра I.

⁹ *А татарва як набігала...*— Татари здійснювали наскоки на українські землі з 1735 р., коли почалась війна з Туреччиною.

¹⁰ *І першу сарану зазнаю...*— Згадка про сарану, яка спустошувала степи України в 1748—1749 рр. і на боротьбу з якою були кинуті всі козацькі полки.

¹¹ *Орфей який уже негідний...*— *Орфей* — за грецькою міфологією, син Аполлона і музи Каліопи, фракійський співець і музикант. Своїм співом і музикою приборкував диких звірів, зрушував з місця дерева і каміння. Коли померла його дружина Еврідіка, Орфей спустився у підземне царство, зачарував музикою його властителів і одержав дозвіл повернути дружину на землю, але з однією умовою — не оглядатися на тінь Еврідіки і не розмовляти з нею, доки не вийде з підземного царства. Орфей порушив умову і назавжди втратив дружину.

¹² *А Геркулес як увалився...*— *Геркулес* (у греків — Геракл) — син Зевса і Алкмени, грецький міфічний герой, обдарований великою силою і хоробрістю. Здійснивши дванадцять легендарних подвигів, став

безсмертним. Еней мав на увазі дванадцятий подвиг Геркулеса, який вивів з підземного царства триголового пса Цербера (Кербера).

¹³ *Тобі я дам на дві охвоти...*— *Охвота* — род юбки. *К.*

¹⁴ *Як піднесуть із оцтом фіги...*— *Фіги* — винні ягоди. *К.* *Піднести фіги* — піднести дулю.

¹⁵ *То зараз вхопить тебе лунь.*— *Лунь його вхопить* — он околеет. *К.* *Лунь* — птах-мишоїд. Приказка: «Щоб тебе лунь ухопила!»

¹⁶ *То я приймуся мусовать...*— *Мусувати* — міркувати, роздумувати.

¹⁷ *Із дерева сього зломити...*— Йдеться про золоту гілку (символ життя), яку Еней повинен піднести Прозерпіні.

¹⁸ *Звелів з бичні волів пригнати...*— *Бичня* — загон. *К.*

¹⁹ *Година ж стала балагурна...*— *Година балагурна* — слухний час.

²⁰ *Завештались, закамешились...*— *Закамешитися* — забігатися, поспішатися.

²¹ *Розклав гарненько їх рядами...*— У римлян було поширеним гадання по тельбухах забитих тварин.

²² *І харамаркали дяки...*— *Харамаркати* — гугнити собі під ніс: зневажливе визначення невизражного читання дячками.

²³ *Нехай йому лихий прасунок...*— *Прасунок лихий* — злая немочь. *К.* Турбота, скорбота.

²⁴ *Вгамуйтеь трюхи, не галіте...*— *Галить* — торопить. *К.*

²⁵ *Вергілій же, нехай царствує...*— *Публій Вергілій Марон* (70—19 рр. до н. е.) — видатний поет часів диктатора Августа. Протягом десяти років працював над поемою «Енеїда», в якій оспівав Августа і могутність Римської держави. У строфі, що починається наведеними рядками, Котляревський висловлює свою повагу до Вергілія і водночас підкреслює оригінальність зображення пекла в своєму творі.

²⁶ *А потім Смерть до артикулу...* і далі.— *До арти-*

кулу — тут: за воєнним уставом. *Харциз* — розбойник. *К. Шолуді* — парші, струпи на голові. *Бешиха* — рожа. *К.*

²⁷ *Исправники все ваканцьові...— Ваканцьовий* — лишній. *К.* Позаштатний, у відставці.

²⁸ *Моргух, мандрьох, ярижниць, п'яниць...* і далі.— *Мандрьоха* — бродяга. *К.* *Ярижниця* — непутяща людина.

²⁹ *Стояли хльорки наголо...* і далі.— *Хльорки* — розпутниці. *Фільтифікетний* — мапірний.

³⁰ *Мов сидя охляп на коні.*— *Охляп* — без сідла.

³¹ *Хватавсь за дергу і тулився...*— *Дерга* — товста, груба тканина. Тут — жіночий вовняний одяг, який носили старі жінки замість плаhti. Від плаhti дерга відрізнялась чорним кольором.

³² *Не баскаличивсь би та йшов...*— *Баскаличитись* — рваться, метаться. *К.* Опиратися, опинатися.

³³ *Ся річка Стіксом називалась...*— *Стікс* — за античною міфологією, одна із річок підземного царства.

³⁴ *І перевізчик тут явився...* і далі.— *Перевізчик* — за античною міфологією, тіні померлих переправляв через Стікс до підземного царства Харон. *Цера* — лице. *К.* Колір обличчя. *Ковтуни* — клочки свалявішихся волос. *К.*

³⁵ *Щоб взяв з собою на каюк...*— *Каюк* — лодочка. *К.*

³⁶ *Злий з сина був старий дундук.*— *Дундук* — говорить об упрямых и суровых. *К.*

³⁷ *Оскілками на їх дививсь...*— *Оскілками дивитьсся* — сентябрем глядеть. *К.* Дивитися на когось вороже, неприязно.

³⁸ *Бач, гиряві, чого хотять!*— *Гирявий* — низько обстрижений. Тут — лайливе слово. В одному з ранніх списків «Енеїди» (1794) — Болховітіновському — це слово пояснювалось так: «Гирявыми называют в домах малолетних мальчиков и девочек, неопрятных, запачканных и у коих всегда опалены головы от топки печей или от паршей обреты или острижены».

³⁹ *Кальною річкою сією...— Кал* — грязь; *кальний* — грязный. *К.*

⁴⁰ *Взяв пів-алтина за груди...— Алтин* — три копійки.

⁴¹ *Пройшовши відсіль гонів з двос...— Гони* — расстояние на 120 саженой. *К.* За сучасною мірою — біля 242 м.

⁴² *У бур'яні бровко муругий...— Муругий* — темпорыжий с черними полосами. *К.*

⁴³ *Три голови мав пес сей мурий...— Йдеться про міфологічного триголового (його називали і багатоголовим) пса Цербера, або Кербера, який охороняв вхід до підземного царства.*

⁴⁴ *І горло глевтяком заткнула...— Глевтяк* — мякиш невыпеченного хлеба.

⁴⁵ *Живиця, сірка, нефть кипіла...— Живиця* — белая смола. *К.*

⁴⁶ *Товкли у мужчирях їх руки...— Мужчир* — ступка; маленькая мортира. *К.*

⁴⁷ *Давали в пеклі добру хльору...— Хльору даць* — даць чосу. *К.*

⁴⁸ *Тут всякїї були цехмістри, і ратмани, і бургомїстри...—* представники міського управління за часів феодалізму. *Цехмістр* — старшина ремісничого цеху; *ратман* — член магістрату, ратуші; *бургомїстр* — старший член магістрату.

⁴⁹ *Ченці, попи і крутопопи...— Крутопоп* — іронічне переосмислення слова «протопоп».

⁵⁰ *Що в боклагах гарячий носять...— Гарячий* — сбитень. *К.* Гарячий напій з меду й пахучих трав.

⁵¹ *Якусь особу мацапуру...— Мацапура* — потвора, страховисько, незграбна людина. Як стверджують перші біографи Котляревського, в цій строфі, доданій автором у виданні 1809 р., поет мав на увазі М. Парпуру — першого видавця «Енеїди», що випустив її у Петербурзі без відома і згоди автора.

⁵² *І розпинали на бичу...— Бик* — знаряддя для катування за часів феодалізму.

⁵³ *І восьму заповідь забувши...*— Восьма (біблійна) заповідь — не крадь.

⁵⁴ *Були там чесні пустомолки...*— Пустомолки — іронічне переосмислення слова «богомолки».

⁵⁵ *Мандрьохи, хльорки і діптянки...*— Діптянка — повія.

⁵⁶ *Се чесній, не потіпахи...*— Потіпаха — неряха. К.

⁵⁷ *Бо щоки терли манією...* і далі.— Манія — сурик. Блейвас — нем. сл. Blyweiss, белило. К.

⁵⁸ *Були в дульетах і в капотах...*— Дульети — род плаття женского. К. Жіноче шовкове плаття.

⁵⁹ *І що то значить наш Статут...*— Мається на увазі так званий «Литовський статут» — збірник законів, які діяли в Литовській державі з XVI ст., до складу якої входили й українські землі. Після воз'єднання України з Росією цей кодекс увійшов до російського законодавства і застосовувався майже до середини XIX ст., а деякі його положення з певними змінами затримались на Україні аж до 1917 р.

⁶⁰ *І толковав якихсь монадів...*— Монада — в античних математиків одиниця, неподільне. В ідеалістичному філософському вченні Г. В. Лейбніца (1646—1716) — одна з невідомих і непротяжних духовних одиниць, «дійсних атомів природи», з яких складається всесвіт.

⁶¹ *З слабительним і спермацетом...*— Спермацет — ліки для лікування виразок на шкірі, виготовлені із жиру, що витоплюється з мозку кита.

⁶² *Всі кухарі і скороход...*— Скороход — слуга багатих дворян у XVIII ст., який супроводжував пішки свого господаря, що їхав у екіпажі.

⁶³ *Тут був Вернигора Мусій.*— Вернигора Мусій — за твердженням сучасників Котляревського, мешканець Полтави, швець, що потонув у Ворсклі.

⁶⁴ *Що так пахолок застоявсь...*— Пахолок — парнишка, мальчик. К.

⁶⁵ *Як баба бридка, криворота...*— Мається на увазі Тезіфона — одна з фурій (у грецькій міфології — ері-

нії), богинь помсти, яка переслідувала за провини людей за їх життя і після смерті. Фурії зображались у вигляді бридких, огидних бабів з гадюками замість волосся на голові.

⁶⁶ *Що в пеклі є суддя Еак...— Еак* — герой грецької міфології, син Зевса і Егіни, дочки бога річок Асопа; правитель острова Егіни. За справедливість і благочестя боги призначили Еака після смерті одним із суддів підземного царства.

⁶⁷ *Ні гич, ні гариля пилінки...— Гич, ні гич* — нічого. *К. Гариль* — маленькая частица. *К.*

⁶⁸ *Шумиха, оливо, свинець...— Шумиха* — простое книжное золото. *К.*

⁶⁹ *Настоянню на бодян... і далі.— Бодян* — запашна трава. *Запіканка* — водка, настоящая в тепле на прямих коренях. *К. Ганус* — анис. *К.*

⁷⁰ *Сластьони, коржики, стовпці... і далі.— Сластьони* — пышки. *К. Стовпці* — гречешники. *К. Кав'яр* — икра (из гр.). *К. Козельці* — род травы. *К.*

⁷¹ *В кармазинах або сап'янах...— Кармазин* — красное сукно. *К. Сап'янци* — сапоги сафьянные. *К.*

⁷² *Не ті се, що кричать: «І паки»...— Маються на увазі ті, що оголошують «І паки», тобто дякони.*

⁷³ *Не ті, що в золотих шапках.— Золоті шапки* — головні убори попів вищих рангів, митри.

⁷⁴ *А послі вбгались і в оклад...— Бути в окладі* — бути обкладеним податком.

⁷⁵ *Бувають військові, значкові... і далі.— Значковий* (значковий товариш) — чин у козацькому війську. *Бунчужний* — блюститель бунчуга бывших малороссийских гетманов, знаменосец. *К.*

⁷⁶ *Водив по мізку коверзу.— Коверза* — размышление. *К.*

⁷⁷ *У ворона собі іграли...— Ворон* — весняний дівочий хоровод.

⁷⁸ *По спині лещатами били...— Лещата* — тиски. *К.* Розщеплена на кінці палка.

⁷⁹ *Тут заплітали джерегелі... і далі.— Джерегелі* —

коса, на голові венком сложеная. *К. Дробушечки* — мелко заплетенные волосы. *К.*

⁸⁰ *Скакали по полу вєгері...* і далі.— *Вєгеря* — род танца. *К. Тісна баба* — популярна народна гра.

⁸¹ *І саме ухо прєхихє...* і далі.— *Ухо прєхихє* — до-тешна, глузлива, проворна. *Хвисткий* — упругий. *К. Порский* — живої, резвий. *К.*

⁸² *Любисток, просєрєнь, чебрець...*— *Просєрєнь* — пролески. *К.* Вид підсніжника.

⁸³ *Ноги чєїєсь постола...*— Натяк на те, що римляни будуть панувати, доки не попадуть під владу католицької церкви і не стануть цілувати туфлю папи.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

¹ *Борціє як три не подєнькуєш...*— У строфі, що починається цими рядками, а також у наступній подано зразки жартівливої мови, так званої «тарабарщини», поширеної серед бурсаків того часу і заснованої головним чином на перестановці частин слова і зміні коренів.

² *Шагів з дванадцять в руку дав.*— *Шаг* — грош. *К.* Дрібна монета.

³ *Щоб не дала Юнона швабу...*— *Швабу дати* — задати копоти. *К.* Покарати, дати прочуханки.

⁴ *І, мов миньки, повивєртались...*— *Миньок* — налим. *К.*

⁵ *Заклятий острів перед нами...*— Йдеться про міфічний острів Ея, на якому жила чарівниця Цірцея (Кірка), що перетворила попутників Одиссея (героя поеми Гомера) на свиней, а його самого затримала у себе на цілий рік.

⁶ *До броваря дрєва таскати...*— *Бровар* — пивовар. *К. Броварня* — пивоварня.

⁷ *А може, підєш бєвкунєм.*— *Бєвкун* — бик в упряжке один. *К.*

⁸ *Загубить чуйку і жупан...*— *Чуйка* — довгий сукняний каптан.

⁹ *І «не дозволяю» там забуде...— «Не дозволяю»* (протестую) — вигук, яким кожний член сейму Речі Посполитої міг зірвати будь-яку його постанову.

¹⁰ *Як дуже Дойда налягає...— Дойда* — охотничья собака. *К.* Кличка мисливського пса.

¹¹ *І як Чухрай угонку дав.— Чухрай* — имя собаки. *К.*

¹² *Цесарці ходять журавлями...— Цесарці* — австрійці.

¹³ *Французи ж, давнії сіпаки...—* Говорячи про французів, Котляревський мав на увазі загарбницькі війни Директорії (1794—1799), уряду буржуазії, що прийшла до влади у Франції в результаті термідоріанського перевороту — після падіння якобінців і Робесп'єра.

¹⁴ *От Тібр перед носом у нас...— Тібр* — річка, на березі якої стоїть Рим. За античною міфологією, її назва походить від імені бога Тіберіна.

¹⁵ *Троянці наші чуприндири...— Чуприндир* — удалец. *К.*

¹⁶ *Земелька ся була Латинська...— Латинська земля* (Лаціум) — за античних часів центральна область Італії біля Тірренського моря.

¹⁷ *Завзятий цар в ній був Латин...— Латин* — міфічний цар латинців, син бога лісів та полів Фавна і німфи Маріки (у Котляревського — Меріки).

¹⁸ *Носили латані галанці...— Галанці* — узкие панталони. *К.*

¹⁹ *А в кітьки крашанками грали...— Крашанка* — красное яичко. *К.* *Грати крашанками в кітьки* — коти-ти крашанками.

²⁰ *Один був Турн, царьок нешпетний...— Турн* — цар рутулів, італійського племені, що мешкало в Лаціумі і згодом було підкорене римлянами. *Нешпетний* — незрядний. *К.*

²¹ *Рябка, тетерю, саламазу...— Рябка* — род кушанья; название собаки. *К.* Народна страва з гречаного борошна і пшона. *Саламаха* — род кушанья. *К.*

²² *Еней оставив із носатку...— Носатка* — род кувшина. *К.* Старовинний глечик з довгим носиком.

²³ *Купить Піярськую граматку...*— *Піярська граматка* — найпоширеніша шкільна граматика латинської мови, що з'явилась у Польщі в середині XVIII ст. Видана вона була чернечим орденом братів Піярів, який ставив за мету виховувати дітей в дусі католицизму.

²⁴ *Полуставців, октоїхів...* і далі.— *Полуставець* — церковна книга, святці, молитовник з місяцесловом. *Октоїх* — книга церковних співів. *Тму, мну, здо, тло* — назви складів у церковнослов'янській мові.

²⁵ *Тройчаткою всіх приганяв...* і далі.— *Тройчатка* — канчук з трьома кінцями. *Субітка* — наказание, деланное прежде во многих малороссийских школах ученикам каждую субботу. *К*.

²⁶ *Вродилось ренське з курдимомом...*— *Курдимон* (кардамон) — тропічна рослина з сімейства імбирних, а також насіння його, що вживались як пряність.

²⁷ *Ось привезли і мальовання...*— У строфі, що починається цим рядком, а також у наступних дається перелік лубочних картин, поширених у XVII—XVIII ст.

²⁸ *Чернець Мамає як побив...*— Тут ідеться про картину, присвячену знаменитій Куликовській битві 1380 р. На картині зображено поєдинок між російським багатирем ченцем Пересветом і татарським багатирем Челубесом, що закінчився перемогою російського воїна.

²⁹ *Бова з Полканом як водився...* і далі.— *Бова і Полкан* — герої народних казок, що виникли на ґрунті перекладеної рицарської повісті XVII ст. про Бову-королевича. *Соловей-харциз* — Соловей-розбійник, один з персонажів народних билин. *Желізняк* — Максим Залізняк, ушавлений ватажок селянського повстання проти польської шляхти на Правобережній Україні в 1768 р., відомого під назвою Коліївщина. *Картуш* — Луї Домінік (1693—1721), французький розбійник, отаман великої банди, злочинна діяльність якого в Парижі і на його околицях послужила матеріалом для ряду драматичних творів. *Гаркуша* — Семен Гаркуша (1739—1784), відомий український повстанець другої половини XVIII ст. Про його боротьбу з панством складено

багато народних переказів, які були використані в творах Г. Квітки-Основ'яненка, Б. Нарезного та ін. *Ванька Каїн* — Іван Осипов, відомий злодій, який жив у Москві у XVIII ст. Одночасно був сищиком Розшукного приказу. Персонаж багатьох народних оповідань.

³⁰ *Циновим гудзем застебнувся...*— *Циновий* — олов'яний. *К.*

³¹ *Набув на ноги кинді нові...*— *Кинді* — теплые калоши. *К.*

³² *Царя на дзиглик посадили...*— *Дзиглик* — стул. *К.*

³³ *В єдамашковому шушоні...*— *Шушон* — род капота. *К.* *Єдамашок* — товста шовкова тканина з візерунками. Була поширена серед української шляхти і козацької старшини.

³⁴ *В німецькім фуркальці була...*— *Фуркальце* — фуро. *К.* Частина жіночого одягу.

³⁵ *В верцадло очі все п'яла.*— *Верцадло* — зеркало. *К.*

³⁶ *Енеус ностер магнус панус...* і далі.— У промові Енеєвого посла, що починається словами «Енеус ностер магнус панус», дотепно пародіюється вчена мова «академістів» XVIII ст., які домішували до української чи польської мови латинські слова, а також додавали до українських слів латинські закінчення «us» і «ogum». Така макаронічна мова вважалась ознакою ерудиції і «високого стилю».

³⁷ *...будь нашим меценатом...*— *Меценат* Гай Цільній — римський вельможа часів імператора Августа (кінець I ст. до н. е.). Підтримував поетів, зокрема Горация і Вергілія. В переносному значенні «меценат» — покровитель мистецтв і літератури.

³⁸ *За Хмеля виткався царя...*— *Хміль* — казковий цар стародавніх часів.

³⁹ *Був борц до шпундрів з буряками...* і далі.— *Шпундри з буряками* — народна страва, кусочки підсмаженої з цибулею свинини і буряків, зварені в буряковому квасі. *Каплун* — півень. *Шарпаніна* — приправлена сушена риба. *К.* *Баба-шарпаніна* — народна страва із пшеничного тіста, риби, конопляної

олії, підсмаженої цибулі тощо. *Крохмаль* — крохмаль. Тут у значенні «кисіль».

⁴⁰ *Пили сикизку, деренівку...* і далі.— *Деренівка* — настойка на дерен, или кизил. *К. Дулівка* — настойка на груше. *К. Айвовка* — настойка на айві.

⁴¹ *На віват* — з мущирів стріляли...— *Стріляти на віват* — на привітання. *Мущир* — мортира.

⁴² *Корито опішнянських слив...* і далі.— *Опішня* — містечко на Полтавщині. *Пундик* — род пирожного. *К. Лип'янка, Будянка, Решетилівка* — села на Полтавщині.

⁴³ *Ірися, цьохля проклятуца...* і далі.— *Цьохля* — живая девка, проворная в дурном смысле. *К. Мчалка* — вестница. *К.*

⁴⁴ *Ого! провчу я висікаку...*— *Висікака* — бойкий, дерзкий. *К.*

⁴⁵ *І на! через штафет к Плутону...*— *Штафет* — естафета.

⁴⁶ *Щоб ні в берліні, ні в дормезі...* і далі.— *Берлін* — карета. *К. Дормез* — старовинна велика карета, пристосована для сання. *Ридван* — парадная карета. *К. Портшез* — ноші, в яких можна сидіти напівлежачи. Їх носили слуги. *Перекладні* — казенні ямщицькі екіпажі, до яких через кожні десять-п'ятнадцять кілометрів на поштових станціях впрягали нових коней.

⁴⁷ *То б заплатив на три прогони...*— *Заплатити на три прогони* — оплатити подорожні витрати в потрібному розмірі.

⁴⁸ *Якраз її взяли гайдуки...*— *Гайдуки* — тут: слуги при панських дворах.

⁴⁹ *А также пхнув він драгоман...*— *Драгоман* — перекладач при посольствах на Сході.

⁵⁰ *Но «горе грішникові суцу»...*— Тобто горе тому грішнику, який не має добрих діл.

⁵¹ *Давала чиншу до двора...*— *Чинш* — оброк за помісне землеволодіння.

⁵² *Лавинії к Петру мандрик...*— *Мандрики* — сырныя лепешки. *К.*

⁵³ *Три хунти воску на ставник...— Ставник — свічник, велика церковна свічка.*

⁵⁴ *Льняної пряжі три півмітки...— Півміток — міра питок в 20—30 пасом.*

⁵⁵ *Не дуже простий — родом муцик...— Муцик — мопс. К.*

⁵⁶ *Стременний думав, що то звір.— Стременний — конюх-слуга, який доглядав за панським конем. На полюванні був невідлучно біля свого пана.*

⁵⁷ *Під ніс їй клали асафету...— Асафета, чи асафетида («вонюча камедь») — отверділий смолистий сік з рослини, який вживався в давній медицині при нервових захворюваннях.*

⁵⁸ *І теплую на пуп сервету...— Сервета — салфета. К.*

⁵⁹ *Іще клістир з ромну дали.— Ромен — ромашка. К.*

⁶⁰ *Кухарка чаплію вхопила...— Чаплія — сковородник. К.*

⁶¹ *З дійницею ричка наступала...— Ричка — коровниця. К.*

⁶² *Коли пан возний позов дасть...— Возний — службовець при старому суді.*

⁶³ *Хто буде з вас провіантмейстер... і далі.— Провіантмейстер — військовий службовець, що відав матеріальною частиною. Крігсцальмейстер — армійський службовець, який відав фінансовими справами.*

⁶⁴ *Служить вам рад малахаями...— Малахай — плеть. К.*

⁶⁵ *Боярські гроші шафовать.— Шафовать — расточать, издерживать. К.*

⁶⁶ *О музо, панночко парнаська! — Музи — в грецькій міфології богині мистецтв і науки, дочки Зевса і богині пам'яті Мнемозини; їх було дев'ять. Котляревський має на увазі музу епічної поезії Калліопу. Парнас — гірський масив у Греції, де на самій високій вершині мешкали музи.*

⁶⁷ *Щоб був козак, а не мугир.— Мугир — простий грубий мужик. К.*

⁶⁸ *Лубенський, Гадяцький, Полтавський...— козаць-*

кі полки за назвами міст. За старих часів «полк» вивзначав на Україні не тільки військову, але й адміністративну одиницю. Полковнику, таким чином, надавалася не тільки військова, але й адміністративна влада. Так само і сотник не лише командував сотнею, а й певною адміністративною одиницею, що також називалася сотнею.

⁶⁹ *Було тут військо волонтирі...— Волонтери* — добровільне, нерегулярне військо, з якого під час війни переважно складалась розвідка.

⁷⁰ *Що їх не втне і Асмодей.— Асмодей* — у стародавніх народів злий демон.

⁷¹ *Гвинтівок, фузій без пружин... і далі.— Фузія* — вид рушниці, що був запроваджений в армії Петра I замість мушкетів. Фузія мала кремінний замок і тригранний багнет. *Булдимок* — род ружья. *К.* Коротка запорозька рушниця. *Флінта* — род ружья. *К.* Нічим не різнилася від фузій, крім замка. *Яничарки* — турецькі рушниці. *Рагища* — списи. *Гаківниця* — мортира. *К.*

⁷² *Жлукта і улики на пушки...— Жлукто* — кадушка, в чем парят бельє. *К.*

⁷³ *Днища, оснівниці, витушки... і далі.— У* строфі, яка починається цими словами, а також у наступних подано жартівливе зображення підготовки до війни в душі народних гумористичних казок — зброєю були різні речі домашнього вжитку, солдатами — старі баби і діти. *Днища, оснівниці, витушки* — пристрої для прядіння. *Днище* — дошка, на яку сідає пряха, вставляючи в неї гребінь. *Оснівниця* — дощечка з двома отворами, через які проходять нитки основи. *Витушка* — прилад для змотування ниток в клубки. *Бендюги* — розпуски. *К.* Тип селянського воза. *Кари* — дроги водовозные. *К.* *Мари* — носилки. *Церковні мари* — носилки для перенесення труни з покійником.

⁷⁴ *Не мали палашів, ні шабель...— Палаш* — вид шаблі з прямим, гострим з обох боків клинком. Зброя кавалерійських полків російської армії у XVIII ст.

⁷⁵ *Взяли подимне од дворіє...— Подимне* — подать с дому. *К.*

⁷⁶ *Як підсусідків розписали...— Підсусідки* — селяни, що не мали своєї землі і мешкання, а жили за певну плату в чужій хаті.

⁷⁷ *За себе хто, хто на підставу...— Мається* на увазі розподіл воїнів на «перший» і «другий»; останні вважаються підставними на випадок вибуття із строю перших.

⁷⁸ *Учить мушкетний артикул...— Артикул* — рушничний прийом.

⁷⁹ *Коли пішком — то марш шувльгою...— Шувльга* — левша. *К.* Тут — лівою ногою.

⁸⁰ *Мов посполитеє рушення...— Посполитеє рушення (з пол.)* — всенародний рух. У феодалній Польщі так називалась загальна мобілізація під час війни шляхти, що разом з коронним військом вирушала в похід зі своїми загонами.

⁸¹ *Для Януса, сердита бога...— Янус* — за римською міфологією, бог входів і виходів, починань і звершень. Він зображався з двома обличчями, зверненими в протилежні сторони — до минулого і майбутнього. Янус нібито вирішував питання війни і миру. В мирний час ворота його храму були закриті, при оголошенні війни вони відкривались, і війська, відправляючись у похід, проходили через ці ворота.

⁸² *Були златії дні Астреї...— Астрея* — дочка Зевса і Феміди, богиня справедливості, що правила світом у «Золотий вік». Згодом, засмучена неподобствами в людському житті, відійшла на небо. В сузір'ї Зодіака вона має назву Діви.

⁸³ *А фіглярі писали щот... і далі...— Фігляр* — театральний блазень. *Гевальдигер* — офіцер, який виконував обов'язки поліцейського в старій армії. Ця посада була введена Петром I, скасована після реформи 1861 р.

⁸⁴ *Ораторами — недоріки...— Недоріка* — заика. *К.*

⁸⁵ *Бо Турн і сам дзіндзівер-зух! — Дзіндзівер* — рас-тение; удалство. *Дзіндзівер-зух* — хват, лихач. *К.*

⁸⁶ *Мезентій наперед тирренський...*— *Мезентій тирренський* — легендарний цар-тиран Етрурії (в північно-західній Італії), який допомагав рутулам.

⁸⁷ *Було полковник так Лубенський...*— *Лубенський полк* — один з українських полків, з допомогою яких російські війська в 1709 р. під Полтавою розгромили шведів. Лубенським полком в 1708—1728 рр. командував А. Маркович.

⁸⁸ *Пропали шведи тут прочвари...*— *Прочвар* — странный бродяга. К.

⁸⁹ *Отаман звався Покотиллос...* і далі.— *Покотиллос* — переінакшене ім'я італійського героя Катілла, згадуваного Вергілієм; українське прізвище Покотило з грецьким закінченням. *Караспуло* — переінакшене ім'я італійського героя Коранта, згадуваного Вергілієм; українське прізвище Карась с грецьким закінченням.

⁹⁰ *Се гречеській проскіноси...*— *Проскіноси* (гр.) — тут — передові частини.

⁹¹ *З Мореа, Дельта, Кефалос...*— *Мореа* (Пелопоннес) — південна частина Балканського півострова. *Дельта* — фракійський півострів поблизу Босфору. *Кефалос* (Кефалонія) — найбільший з Іонічних островів.

⁹² *І капама, кебаб калос.*— *Капама* — род пирожного, из греч. К. *Кебаб* — жаркое, слово греч. К. *Калос* — хороший, из греч. К.

⁹³ *Один з бунчуком перед раттю.*— *Бунчук* — кінський хвіст на деревку, знак гетьманської влади.

⁹⁴ *Нептунів син, сподар Мезап...*— *Мезап* — у Вергілія предводитель кількох етрусських племен.

⁹⁵ *Агамемноненко Галес...*— нащадок Агамемнона, міфічного царя Аргоса, предводителя грецького війська, одного з центральних персонажів «Іліади» Гомера.

⁹⁶ *Були аврунці, сидицяни, калесці і ситикуляни...*— назви давньоіталійських племен.

⁹⁷ *Тезейович пан Іполит...*— *Іполит* — син царя Тезея, або Тесея (Фесея), основоположника Афінівської держави. За легендами, Іполит загинув, обмовлений

своєю мачухою Федрою, що закохалась у нього, але богами йому було повернуто життя.

⁹⁸ *Були рутульці і сіканці, аргавці, лабики, сакранці...— Сіканці, аргавці, лабики, сакранці — давньоіталійські племена.*

⁹⁹ *Ся звалась діва-цар Камілла...— Камілла — дочка міфічного царя Метба, предводителя вольських (народність в стародавній Італії). Брала участь у війнах, показала себе хоробрим і відважним воїном.*

ЧАСТИНА П'ЯТА

¹ *Пред ним стоїть старий дідище...— В образі старого «очеретяного діда» Котляревський зображує Тіберіна — бога річки Тібру.*

² *Іул постройть Альбу-град...— Іул (Асканій) — син Енея, що нібито заснував місто Альба-Лонга в центральній Італії. Це місто було найбільшим латинським центром до заснування Риму.*

³ *З аркадянами побратайся...— Тут ідеться про аркадян, жителів Аркадії (південна частина Греції), що разом зі своїм царем Евандром переселились в Італію й осіли в Лаціумі, поблизу того місця, де пізніше було засновано Рим. У війні з латинцями та рутулами Евандр виступав на боці Енеевого війська.*

⁴ *Евандра син, Паллант вродливий...— Паллант — італійський герой, виступав на боці Енея і загинув у єдиноборстві з Турном.*

⁵ *І в його приянь засталаєся...— Засталятися — заискивать. К. Запобігати ласки.*

⁶ *Де гардовав Евандр з попами...— Гардовать — гулять. К.*

⁷ *Тепер тебе я суплікую...— Суплікувати — просити.*

⁸ *Так лучче в сажівці втоплюся...— Сажівка — басейн у источника. К.*

⁹ *Турбації не заживайте...— Турбації не заживайте — не беспокойтесь. К.*

¹⁰ *Просілне з ушками, з грінками...* і далі.— *Просілне* — с засолом. *К. Лизень* — язук бычий. *К. Ягни* — род кушанья, из греч. *К. Софорок, до софорку* — с фаршем. *К. Три гурь* — три гори, багато.

¹¹ *Хвалив Іраклові прокази...*— Йдеться про Іракла (Геркулеса, Геракла), який вбив страховисько Кака, що вкрав у нього кілька корів. На місці цього подвигу, поблизу міста Паллантей, Евандр поставив жертovníк на честь Геркулеса.

¹² *Еней в керей замотався...*— *Керей* — род епанчи. *К.* Стародавній чоловічий плащ.

¹³ *І прилабузниць до Кіпріди...*— *Кіпріда* — друге ім'я Венери за назвою острова Кіпр, на який, за легендою, вийшла народжена з морської піни богиня.

¹⁴ *Палаш, шишак, панцир зо щитом...*— *Шишак* — металевий шлем з вістрям.

¹⁵ *Як тультські кабатирки...*— *Кабатирка* — табакерка.

¹⁶ *І з кунштниками, і з словами...*— *Кунштик* — картинка. *К.*

¹⁷ *І всі сустави розшрубую...*— *Розшрубить* — розвинтить. *К.*

¹⁸ *Махнула в Пафос оддихать...*— *Пафос* — місто на острові Кіпр, де знаходиться храм Венери.

¹⁹ *Уже онагри захрючали...*— *Онагр* — осел. У Котляревського вжито у значенні свині (*Онагр* — кабан. *К.*).

²⁰ *Фіндюрки щоки підправляли...*— *Фіндюрка* — потаскуха. *К.*

²¹ *І скликали річ посполиту...*— *Річ посполита* — тут у значенні громада.

²² *Дали значки їм з хоругвою...*— *Значки* — малі прапори у козацьких сотнях. *Хоругва* — великий прапор у козацькому війську.

²³ *А доки в паці будеш грати?*— *В паці грати* — в бабки гратися.

²⁴ *«Зайдіть к лідійському народу...»* — *Лідія* — стародавня держава на заході Малої Азії.

²⁵ *Пішли, розвивши короговку...— Корогва, короговка — знамя. К.*

²⁶ *Клейноди, животи, обнови...— Клейноди — коштовності, атрибути влади, регалії.*

²⁷ *Поодаль був малий Телешик... і далі.— Телешик (Телесик) — герой української народної казки. Жеретія — казкова змія, що лазила по деревах.*

²⁸ *Услужливий Кузьма-Дем'ян.— Кузьма-Дем'ян — Косма і Даміан (III ст. до н. е.), легендарні лікарі-брати, які безкоштовно лікували бідних.*

²⁹ *І славний лицар Марципан.— Марципан — герой однієї з лицарських повістей, популярних у Росії в XVII ст.*

³⁰ *А на зикратого сам сівши...— Зикратий — білобокий.*

³¹ *Турн їм ізволив тимфи дати...— Тимфа — род шутки, когда сонному пускают дым в нос. К. Жарт, поширений серед бурсаків: сонному закладали в ніс паперову дудочку з запаленою бавовною.*

³² *Цибелла де жила старая...— Цибелла (Кібелла) — антична богиня, мати Юпітера, Юнони, Нептуна та інших богів, дружина Сатурна, який правив богами і людьми до Юпітера.*

³³ *К Зевесу шокала стара.— Шокати — шамкати.*

³⁴ *Мою ти знаєш гору Іду...— Іда — гора на острові Крит, де був поширений культ Цібелли.*

³⁵ *І ліс, де з капищем олтар...— Капище — язичницький храм.*

³⁶ *Скиксуєш раз — тогді прощай! — Скиксувати — прогавити.*

³⁷ *Ходили рунди по валах.— Рунд — невелика група нижніх чинів, що перевіряли вартові пости.*

³⁸ *Мій батько був сердюк опрічний...— Сердюк — род воинов малоросійських. К. Козак з гетьманської гвардії.*

³⁹ *«Іноси!» — Низ сказав, обнявшись...— Іноси — ладно, согласен. К.*

⁴⁰ *І красовулю піднесли.— Красовуля* — большая рюмка. *К.*

⁴¹ *Сказавши, першому Раменту...* і далі.— *Рамент* — в «Енеїді» Вергілія цар, а також жрець, який умів ворожити; улюбленець Турна. *Тестамент* — духовний заповіт.

⁴² *А послі Ремових він воїв...*— *Рем* — герой «Енеїди» Вергілія. В наступних строфах неодноразово будуть зустрічатися імена героїв поеми Вергілія: Серран, Ретус, Волсент, Сульмон, Таг та інші, які у примітки не виносяться.

⁴³ *Потиснув, мов Хому Ярема...*— *Хома і Ярема* — улюблені персонажі народних жартівливих творів.

⁴⁴ *Пальонки дома ковтонув...*— *Пальонка* — водка. *К.*

⁴⁵ *Без крику крадуть слимаки...*— *Слимак* — монашеский слуга. *К.*

⁴⁶ *У гевалів і амаліків...*— *Амалік* — за біблією, родоначальник племені амалікітян, яке ворогувало з євреями. *Гевал* — назва народності арабського походження — гевалітян, яка також ворогувала з Ізраїлем. Згодом ці назви стали загальною означати людей «чужих», «ворожих». Причому «гевал» уживали в зневажливому значенні.

⁴⁷ *Дали рутульцям накарнас...*— *Накарнас* — таска, потасовка. *К. Дати накарнас* — дати прочухана.

⁴⁸ *Пеккагум робиш, фратер милий...* і далі.— Перед нами знову приклад макаронічної мови.

⁴⁹ *Кричала, гедзалась, качалась...*— *Гедзатись* — метаться в исступлении по земле. *К.*

⁵⁰ *Горлань, верлань, кулачник страшний...*— *Верлань* — крикун. *К.*

⁵¹ *Пробралися подуть тічок.*— *Тічок* — зменшене від «тік». Тут в значенні місця бою. *Подути тічок* — помірятися силами.

⁵² *Смертельного дали затьору...*— *Затьору дати* — бити наповал. *К.*

⁵³ *Лигать латинській потапці?* — *Потапці* — род окрошки с хлебом. *К.*

⁵⁴ *По-сербськи величали віру...* — Брутально лаялись.

⁵⁵ *Із них був всякий Голіаф...* — *Голіаф* — за біблійною міфологією, велетень, якого вбив з праці Давид.

⁵⁶ *Із Кочубейським він Тарасом...* — *Тарас* — слуга полтавського поміщика Кочубея, близького знайомого Котляревського.

⁵⁷ *І од ругульська стратилата...* — *Стратилат* (гр.) — воєначальник, предводитель війська.

⁵⁸ *Келебердянська верства!* — ідіоматичний вислів, який означає «довгов'язий». *Келеберда* — містечко Полтавського полку.

⁵⁹ *Но їх обозний генеральний...* — *Генеральний обозний* — головний начальник артилерії та матеріальної частини в козацькому війську.

ЧАСТИНА ШОСТА

¹ *Фрігійське плем'я не проклято...* — *Фрігія* — стародавня країна в Малій Азії. Тут і далі фрігійцями названо троянців.

² *Нікчемна зводниця цигерська...* — *Цигера* (Кіферія) — одне з імен Венери за назвою острова Кіфера, де знаходився її храм. Культ Венери був особливо поширений на цьому острові.

³ *Як сучку, в ретязьку держав.* — *Ретязок* — цепочка. *К.*

⁴ *То верб'я золоте росло.* — *Верб'я* — верба, за українськими народними віруваннями, була деревом нещастя.

⁵ *Невинничаєть, мов Сусанна...* — *Сусанна* — біблійний образ цнотливої дівчини-красуні. Її переслідували два похитливі діди, але, не добившись свого, звинуватили Сусанну в розпусті. Від кари врятовує її на суді юнак — пророк Даніїл.

⁶ *І статъ на Шведськую могилу...— Шведська могила* — братська могила під Полтавою, в якій поховано воїнів російської армії, що загинули в бою з шведами в 1709 р. Могила знаходиться на місці Полтавської битви, в шести кілометрах від Полтави.

⁷ *Язык його тож не клесачка...— Клесачка* — інструмент сапожний. *К.* Шевське приладдя для розгладжування швів.

⁸ *І вів з собою сто яриг.— Ярига* — шахрай.

⁹ *Близ сих плили дуби Аванта... і далі.— Авант, Астур, Азіллас та інші*, що зустрічаються в наступних строфах,— імена союзників Енея за поемою Вергілія. Але Котляревський наділяє їх типовими рисами шибеників і волоцюг.

¹⁰ *Над карбіжем тож не трудилась...— Карбіж* — бирка, нарезка. *К.* Котляревський жартівливо закидає музі невміння карбувати, тобто нарізувати на дереві риски для лічби, як це робили неписьменні.

¹¹ *А хто прудився у кабиці.— Прудиться* — вигонять блох из белья на огне. *К.* *Кабиця* — малороссийское снадобье для варения пиши. *К.* Літня піч надворі для готування їжі.

¹² *Гібсон і дугеля із'їв.— Дугель* — порожній горіх. *Дугеля із'їсти* — умереть. *К.*

¹³ *І лютого постигла Лара.— Лари* — у римській міфології боги полів, домашнього вогнища, пізніше — добрі духи, душі предків.

¹⁴ *Хто ні сусіль, тому кабаки...— Сусіль* — мгновление впезапного и нечаянного появления. *К.*

¹⁵ *Камерта висадив з кульбаки...— Кульбака* — седло. *К.*

¹⁶ *Сказавши, в Йовіша вп'ялася...— Йовіш* — Юпітер.

¹⁷ *І вижлуктив підпінка чару...— Підпінко* — простая горелка. *К.*

¹⁸ *Без сорому, на кшталт циган.— Кшталт, на кшталт* — наподобие. *К.*

¹⁹ *Кликнувши ж в поміч Асмодея...— Асмодей* — злий дух, сатана.

²⁰ *Що так негречі кличе к бою...— Гречний — учтивий; негречі — неучтиво. К.*

²¹ *Над ним аркадський підкоморій...— Підкоморій — наглядч за маєтками короля у феодальній Польщі.*

²² *Як на завійницю, кричали...— Завійниця — боль в животі. К.*

²³ *«Гай! гай! — сказав.— Ув'яв мій гайстер...» — Гайстер — астер. К. Айстра.*

²⁴ *Запхнули за щоку п'ятак.— За античними віруваннями, душі померлих повинні платити Харону за переправу через Стікс, тому мерцям клали в рот монету.*

²⁵ *Ісконє бє хаптурний рід.— Ісконє бє (церк.-слов.) — споконвіку був.*

²⁶ *В огонь шпурляли різну збрую... і далі.— За стародавніми звичаями римлян, при спаленні трупів в огонь кидали різні предмети, які могли згодитися небіжчику в загробному світі. Келен — молоток. К. Старовинна козацька зброя, палиця з молотком і топірцем на кінці. Троки (тороки) — ремені коло задньої луки сідла. Волоки — обв'язки малоросійської обуви. К.*

²⁷ *В Лавренті сумно тож було...— Лаврент — стародавнє місто Лаціуму, столиця латинців.*

²⁸ *Брехун, юриста, крюк, підтяга...— Підтяга — вор. К.*

²⁹ *Як ось од хана Діоміда...— Діомід — персонаж з «Іліади» Гомера, воював проти Трої.*

³⁰ *Мальованії потебеньки...— Потебеньки (потебня) — шкіряна лопать збоку сідла.*

³¹ *Між ними був просторий плець.— Пляц, плець — пусте місце, где прежде было жилье. К. Майдан, площа.*

³² *Кликнула мавку вод Ютурну...— Ютурна — німфа вод, сестра Турна і дочка Юпітера.*

³³ *Тулумній к битві підтруняв...— Тулумній — віщун у рутулів.*

³⁴ *І спотиньга в стегно вп'ялася...— Спотиньга — нечаянно, нежиданно. К.*

³⁵ *Він шпеник в рані розглядав...*— Шпеник — ко-
нец стрели или какого-нибудь острия. К.

³⁶ *Гарлемпських капель піддали...*— Гарлемські кра-
плі — назва походить від Гарлема, міста в Голландії;
стародавні сечогінні ліки.

³⁷ *Щоб гладко вірші шкандовать...*— Шкандовать —
стихи сочинять. К.

³⁸ *Що став похожим на верзун.*— Верзун — обувь
малороссийская. К. Постіл, личак.

³⁹ *Такий, як був Нечеса-князь.*— Потьомкін Г. О.
(1739—1791), російський державний і військовий діяч,
генерал-фельдмаршал, фаворит Катерини II. З полі-
тичних міркувань 1772 р. «записався» в козаки Запо-
розької Січі під прізвиськом Грицька Нечеси.

⁴⁰ *«Іноси! сількісь! як мовляла»...*— Сількісь —
нужды нет. К.

⁴¹ *А Зевс метелицю свистав.*— Метелиця — название
песни; вьюга. К.

⁴² *І золота на ній карунка...*— Карунка — позу-
мент. К.

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

П'єса «Наталка Полтавка» створена І. Котляревським у 1819 р. Про це довідуємось з листа письменника до полтавського поліцмейстера І. І. Манжоса 1829 р., в якому читаємо: «Содержатель странствующей труппы, иностранец Иван Штейн, разъезжая по ярмарках, бывавшим в разных городах разных губерний, с подвижною своею труппою, играет на театрах сочиненную мною в 1819-м году малороссийскую оперу в двух действиях под названием «Полтавка» без моего согласия и позволения» (Котляревський І. П. Повне зібрання творів, К., 1969, с. 333).

12 липня 1837 року у Полтаві І. Котляревський пере-
дав І. І. Срезневському тексти «Наталки Полтавки» і «Москаля-чарівника» для надрукування, ствердивши

це офіційним документом: «Сочиненные мною малороссийские оперы: „Наталка Полтавка“ и „Москаль-чаривный“ поручаю для издания в свет, в каком будет нужно количестве экземпляров, титулярному советнику Измаилу Ивановичу Срезневскому» (Котляревський І. П. Повне зібрання творів, с. 336).

Вперше «Наталка Полтавка. Малороссийская опера И. П. Котляревского» з присвятою «Любителям славянщины» надрукована І. І. Срезневським в «Украинском сборнике» (Харьков, 1838, кн. II). У передмові до свого збірника І. І. Срезневський писав: «Я начал „Украинский сборник“ „Наталкой Полтавкой“ Ивана Петровича Котляревского и, кажется, не мог выбрать лучшего начала: а) „Наталка Полтавка“ была не только одним из первых книжно-народных произведений Украины, но вместе и первым сборником памятников украинской народности, образцом для всех последовавших; б) „Наталка Полтавка“ имела сильное влияние на изучение украинской народности, можно сказать — пробудила его, и до сих пор остается лучшим указателем почти на все важнейшие стороны, с которых должно изучать украинскую народность. Можно было бы после этого и не упоминать о том, что „Наталка Полтавка“ из книжно-народных украинских произведений большого размера по своему внутреннему достоинству занимает первое место, что она более всех любима по всей Украине, что, наконец, она доселе была не издана и переписчиками искажалась все более и более. Таким образом, „Наталка Полтавка“, занимая первое место в моем „Украинском сборнике“, может быть, с одной стороны, считаема как бы вступлением ко всему, что будет за нею помещено в нем, а с другой стороны, останется навсегда одним из лучших его украшений» (с. 6—7).

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

П'єса «Москаль-чарівник», як і «Наталка Полтавка», написана І. Котляревським 1819 р. Про це свідчить сучасник і перший біограф письменника С. П. Стеблін-Камінський у «Биографическом очерке жизни Ивана Петровича Котляревского» («Северная пчела», 1839, № 146).

Вперше п'єса надрукована під назвою «Москаль-чаривник. Малороссийская опера И. П. Котляревского. Украинский водевиль» І. І. Срезневським в «Украинском сборнике» (М., 1841, кн. II).

Того ж року окремі уривки з п'єси друкувалися в альманасі «Ластівка» Є. Гребінки.

ЗМІСТ

Іван Котляревський

Борис Деркач

5

ЕНЕЇДА

27

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

243

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

293

ПРИМІТКИ

331

**ИВАН ПЕТРОВИЧ
КОТЛЯРЕВСКИЙ**

**ЭНЕИДА. Поэма
НАТАЛКА ПОЛТАВКА. Пьеса
СОЛДАТ-ЧАРОДЕЙ. Пьеса**

**Библиотека
украинской классики
«ДНИПРО»**

**Киев, издательство
художественной литературы
«Днипро», 1987**

(На украинском языке)

**Редактор Л. М. Кирилець
Ілюстрації А. Д. Базилевича
Художне оформлення В. М. Дозорця
Художній редактор І. М. Гаврилюк
Технічний редактор С. М. Величко
Коректори Т. Г. Білецька, Л. М. Кирилець**

Інформ. бланк № 3385

**Здано до складання 18.03.86.
Підписано до друку 14.10.86.
Формат 75×90¹/₃₂. Папір друкарський № 1.
Гарнітура звичайна нова. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 14,375. Умовн. фарбовідб. 14,883.
Обл.-вид. арк. 16,69.
Тираж 65 000 пр. Зам. 6—87. Ціна 1 крб. 50 к.**

**Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.**

**Київська книжкова фабрика
«Жовтень».
252053, Київ-53, вул. Артема, 25.**

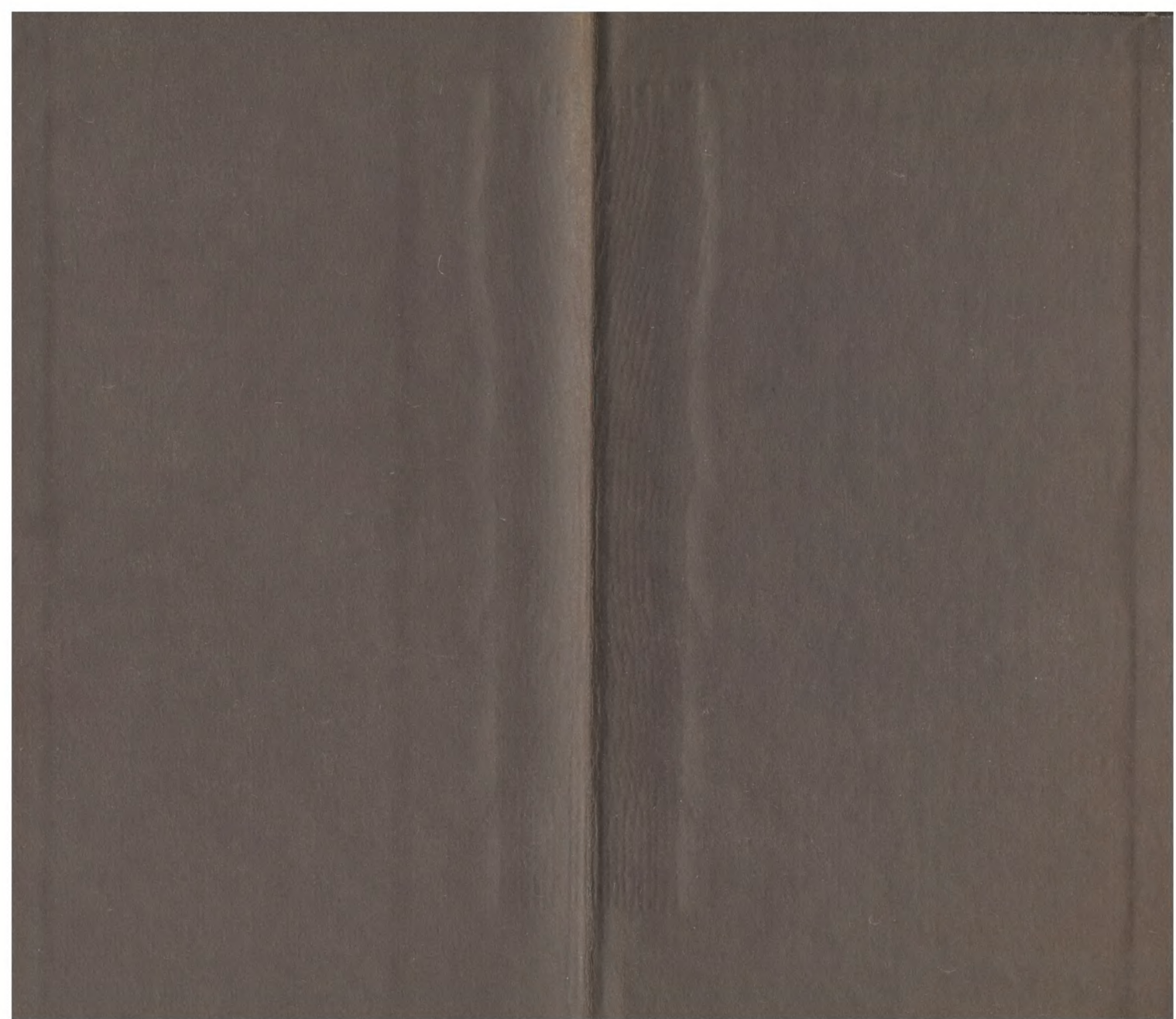
Котляревський І. П.

К73 Енеїда. Поема. Наталка Полтавка. П'єса. Москаль-чарівник. П'єса / Передм. та прим. Б. Деркача; іл. худож. Г. Якутовича.— К.: Дніпро, 1987.— 366 с. (Б-ка української класики «Дніпро»).

У поемі класика української літератури І. П. Котляревського сатирично змальовано широку картину всіх верств феодально-кріпосницького суспільства кінця XVIII — початку XIX ст. У п'єсах «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» яскраво показано життя і побут українського села.

К $\frac{4702590100-051}{M205(04)-87}$ 51.87

84Ук1

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

ЕНЕЇДА

Поема

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

П'єса

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

П'єса

«Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!»

Т. ШЕВЧЕНКО

Видавництво
художньої літератури
„ДНІПРО“